

BULETIN

I INSTITUTIT
TË SHKENCAVET

BIBLIOTEKA PUBLIKE
"MARIN BARLETI"
SHKODER

BOTIM I INSTITUTIT TË SHKENCAVET

TIRANË 1949

REDAKSIA:

Kryeredaktor: KOL PAPARISTO

Redaktorë: ALEKSANDER XHUVANI, SOTIR, ANGJELI,
ALEKS BUDA, ZIHNI SAKO

BIBLIOTEKA PUBLIKE
"MARIN BARLETI"
SHKODER

INSTITUTI I SHKENCAVET
TIRANË Tel. 23-43

MBI MORTALITETIN INFANTIL NË TIRANË

Nga

Dr. HAMDI SULÇEBE

Dy të tretat e foshnjave vdesin nga kushte jetese kundra natyrës e të rrezikshëm. Në radhë të parë vijnë ato të ushqimit të gabuem dhe mungesat e shumta e të rënda për mirërritjen e fëmijve. Këtyne dy të metave kryesore i shtohen edhe pasojat e rënda të bestytisë e të mjekatacve.

Faktorët që ndihmojnë vdekshmërinë në Tiranë

Puna që paraqitet duhet kundrue si një çap i parë në fushën e humtimeve të pjesës më vitale të problemit demografik të një vëndi: atë të vdekshmërisë së foshnjave në kuptimin e përcaktuem të Rates, d.m.th. të moshës midis 0-365 ditë. Një punë e tillë mbështetet kryesisht mbi të dhënat statistikore. E fill këtu hasin në pengime me rëndësi: statistikatat shëndetësore të vëndit tonë kanë qënë lanë deri sot pothuaj krejtësisht mbas dore. Janë dhënë herë mbas here disa shifra krejt të meta mbi marrëdhënjet lindje-vdekje, pa asnjë arësytim shkencor e, si pasojë, pa asnjë vlef të praktike. Në qoftë se një mungesë kaqë me rëndësi nuk është ndie aqë shumë deri tash, kjo ka ndodhë pse birat e nevojave tona kanë qënë të mëdhaja sa që për vumjen në dukje të tyre nuk ka pasë nevojë për udhëzime të imta. Porse kjo nuk do të vazhdojë të qëndrojë kështu: me plotësimin e shtimin e vrullshëm të sendertimeve sanitare ne do të kemi nevojë të ngutëshme për kërkime e konstatime jo vetëm për një drejtim më të mirë të punës, por në radhë të parë për vetë mbikqyrjen e kontrollimin e mirëvajtjes si edhe të përfundimeve të arrituna në fushën e veprimtarisë sanitare. Asht marrë qyteti i Tiranës për një studim të illë jo vetëm pse, i kufizuem, mund të kryhet më lehtë, por edhe

pse statistikat e këtij qyteti janë relativisht — e këtë e theksoj — më të besueshme se të vendeve tjera. Tirana ka sot shërbimin sanitar më të mirë të vëndit tonë, kështu që vlefëta e diagnozave të bame prej tij, me rastin e njoftimeve të shkaqeve të vdekjes, është më e madhe se ajo e vendeve tjera me gjithëse duhet theksue që më se një e treta e diagnozeve të njoftueme si shkak vdekje janë aqë të përgjithësueme sa që nuk kanë asnjë vlefë për një përpunim shkencuer.

Nataliteti në Shqipëri — Në vitin 1938 nataliteti i gjithë Shqipërisë ka qenë 34.7‰ kurse në vitin 1947 ka hypë në 36.4‰. Me përjashtim të Bashkimit Sovjetik, nataliteti i të cilit ka hypë prej 36‰ në 1930, në 40‰ në vitin 1936, gjithë Shtetet europjane kanë pasë çdo vit humbje progresive. Për shëmbëll, indeksi i natalitetit të Italisë, më 1931-32, zbriti prej 27‰ në 24‰. Në Francë në vitin 1932 ka qenë 16.7‰ e në Gjermani po në këtë vit 15.1‰, kurse Bullgaria në vitin 1930 zbriti prej 33.0‰ në 29.3‰. Indeksi i natalitetit të Shqipërisë kalohet nga Bashkimi Sovjetik, Egjipti (44.8‰) dhe Palestina (45.0‰).

Në vëndin tonë nuk kemi të dhëna të sakta mbi natalitetin e viteve përpara 1938, porse nuk mund të dyshohet që nataliteti në vëndin tonë të ketë qenë gjithnjë i naltë. Në qoftë se ky indeks i naltë nuk është ndie fort në lidhje me shtimin e popullatës sonë, kjo i detyrohet vdekshmërisë së madhe në moshën infantile.

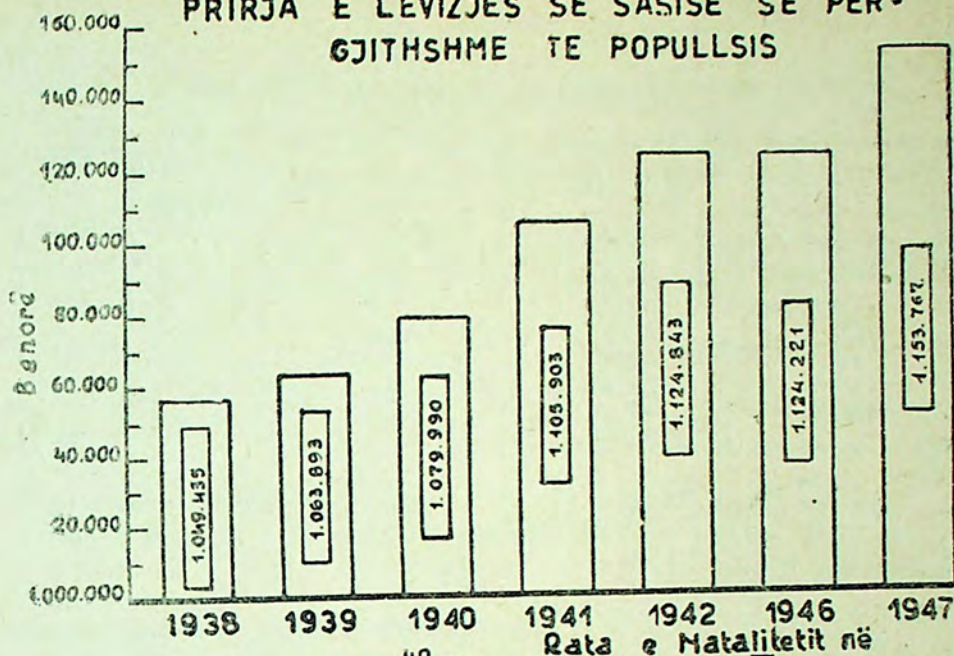
Nataliteti në Tiranë. — Nataliteti i popullsisë banuëse të rrethit të Tiranës për vitin 1947 është 39.4‰. Në krahasim me vitin 1939 shtesa arrin në 10.5‰, e me vitin 1942, në 0.8‰. Mbi natalitetin e vetë Qytetit të Tiranë mungojnë të dhënat.

Shkaqet e shtimit të natalitetit. — Shtimi i natalitetit në Shqipëri ndikohet nga dy faktorë me rëndësi: 1) shtimi i martesave; 2) dëshira më e ngritun për të lindur fëmijë.

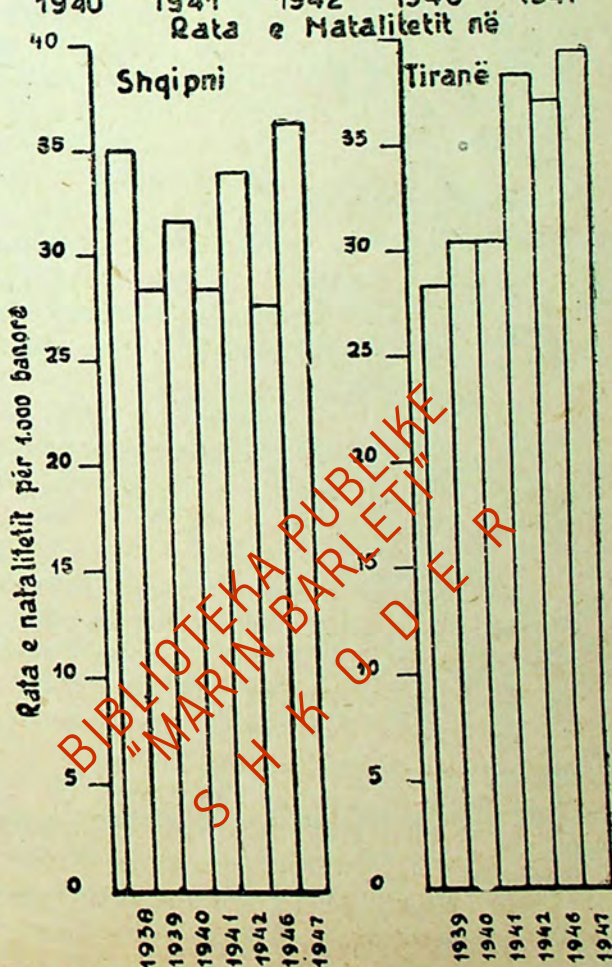
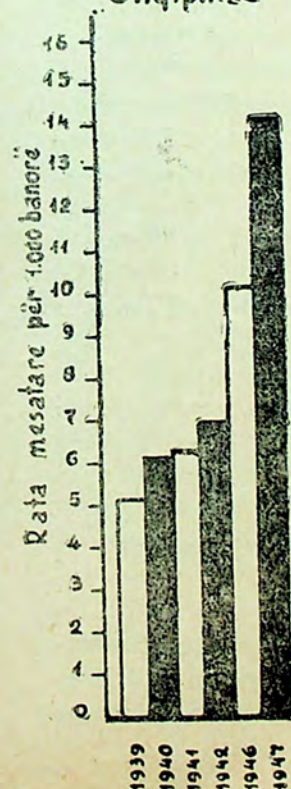
Rata matrimoniale. — Shtimi i martesave në Shqipëri është krye me një ritëm të vrullshëm, veçanërisht në vjetërt 1946 e 1947. Në vitin 1939 rata e martesave ka qenë 5.11‰, në vjetërt e parajmë ka hypë lehtas, në vitin 1946 ka arritë në 9.9‰, e në vitin 1947 në 14.58‰.

Perspektivat demografike të popullsisë sonë janë mjaft të mira. Në sajë të ratës së naltë e gjithnjë të shtuësime të natalitetit, popullata e jonë ka mujtë me pasë një shtesë mezatare, shtesë e cila do të kishte qenë shumë më e madhe sikur mos të kishim pasë një mortalitet infatitil të naltë. Prandaj, gjithë përpjekjet tona duhet të drejtohen, në radhë të parë, kah zbritja e këtij mortaliteti. Atëherë do të vihet në dukje ashtu si llogaritshmëria e gjallëria e fuqishme e popullit tonë.

PRIRJA E LEVIZJES SE SASISE SE PER- GJITHSHME TE POPULLSIS

Rata Matrimoniale e Shqipnisë

Mortaliteti infantil në Qytetin e Tiranës

Viti.	Lindje.	Vdekje infantile	Përqindja e vdekjeve infantile.
1938	1190	218	18.3
1939	1037	260	21.7
1940	1317	277	20.2
1941	1334	263	19.7
1942	1690	257	15.2
1945	1871	295	15.7
1947	2194	302	13.3

Nga kjo tabelë shihet se viti 1947 paraqitet me përqindjen më të ulët të mortalitetit infantil që është regjistruar deri sot në Tiranë. Kjo zbritje është ndikuar nga këta faktorë me rëndësi:

1. Ngritja e nivelit të edukimit shëndetësor të nanave. — Kush ka pasë rast si mjek të ndjekë përparimin e grave të Tiranës në drejtimin edukativo-sanitar, nuk mundet mos me pasë përshtypjen më të thellë mbi zhvillimin që kanë kryer ato, zhvillim i cili ka marrë një hov të vrullshëm me ardhjen në fuqi të Pushtetit Popullor.

Deri përpara disa vjetësh sjellja e fëmijëve të shëndoshë pranë qendrave shëndetësore ka qenë mjaft e rrallë. Ishte rrënjësorë thellë mendësia prapanike se fëmija duhet sjellë te mjeku vetëm atëherë kur të ish i sëmundur, madje kur të ish i sëmundur rëndë. Nuk i shkonte kërkujt ndërmend e as që ishin edukuar në drejtimin me mbajtje fëmijësh e shëndoshë nën një mbikqyrje periodike mjeksore për sigurimin e një zhvillimi të rregullt të trupit të tij.

Përmirësimi i kësaj gjëndjeje u përballua me hov me ardhjen në fuqi të Pushtetit Popullor. Organizatat e masave, në radhë të parë ajo e Gruas dhe e Rinisë, filluan të mbajnë gjithnjë në këmbë një fushatë edukative sanitare pothuajse të pa ndërprerje me anë konferencash, me anë të shtypit si edhe me anën e një pune të zellshme aktiviste. Pa aktivitetin e këtyre organizatave puna e kryesore nuk mund të përfytyrohet. Pushteti ka krijuar edhe në viset më të largëta konsultatore fëmijësh e maternite, porse këto nuk do të kishin mjaft me pasë kurrë suksesin e arritur pa agitasionin e përhershëm të organizatave të masave, të cilat kanë frekuentuar shërbimet prenatale, natale e postnatale të krijuara nga Pushteti.

2. Rjeta e shërbimit shëndetësor. — Shërbimi prenatal pranë konsultoreve vjen tue u popullarizuar gjithnjë më shumë. Disa shifra e tregojnë këtë më qartë. Në maternitetin e Tiranës në vitin 1947 janë bërë

3666 vizita grash shtatzâna dhe në vitin 1948 ky numur hypën në 4083. Në shërbimin prenatal të Qendrës Hygjienike në vitin 1949 janë kryer 7640 vizita grash shtatzâne. Këtij numri i duhet shtue dhe ay i vizitave të grave shtatzane që ekzaminohen gjatë barrës në shtëpijat e tyre nga mamitë e rajoneve.

Në qendrat e naltpërmenduna nuk ushtrohet vetëm puna tekniko-sanitare por aty zhvillohet edhe një ektivitet edukativ mjaft i frytshëm me anë udhëzimesh individuale e konferencash të shkurtëna.

Shërbimi natal kryhet në Maternitet, qendër modele për gjithë vendin. Puna shëmbëllore e këtij instituti, lehtësinat e mëdha për gra shtatzâne kanë bërë që mbi 80% të lindjeve të qytetit të kenë vend në Maternitet.

Shërbimi postnatal i Tiranës ushtrohet në Qendrën Hygjienike e cila kryen mezatarisht 900 konsultime fëmijësh të shëndoshë në muaj. Nji rol të rëndësishëm luejnë edhe infermieret vizituëse tue i vizitue fëmijët në banesat e tyre. Ato apin udhëzime jo vetëm për mirëmbajtjen e fëmijës por edhe kontrollojnë nëse udhëzimet e dhëna zbatohen. Shikojnë me se ushqehet fëmija, si përgatitet ushqimi, ku mbahet e si i epet foshnjës, shikojnë vendin ku mbahet foshnja, shtratin e saj, gjendjen hygjienike të gjithë shtëpisë, ujin që përdoret për të pirë e për pastrim, nevojtoret etj. Shkurt ato kujdesohen me dhënë udhëzime në vënt jo vetëm përsa i përket hygjienës së fëmijve por edhe në lidhje me hygjienën e përgjithëshme si nji pjesë e padame e hygjienës së fëmijës.

Fryti i kësaj pune edukative, si nga ana e mjekut ashtu edhe nga ana e infermjerevet, nuk kufizohet vetëm në nënat e udhëzueme porse duket në gjithë popullatën mbarë, mbassi ato gra që kanë përvehtësue njohunitë fillestare mbi mirërritjen e fëmijve u a apin këto orë e çast edhe grave tjera, sidomos fqinjve tyre rreth e përqark. Nji rëndësi të veçantë ka edhe shërbimi kurativ në poliambulancë e në spital. Në saje të ndërhyemjes mjekësore me kohë, të mjeteve diagnostike e kuruëse moderne janë mjekue e shërue fëmijët të cilët në kohrat e maparshme kanë qenë të humbun.

3. Gjendja ekonomike e përmirësuese e punëtorit, e garantueme nga puna e sigurueme, si edhe shpërndarja e organizueme e lëndëve ushqimore u apin sot mundësinë e blenjes dhe të gjetjes lë lëndëve ushqimore, në radhë të parë të qumështit të fëmijës, njilloj të gjitha masave punonjëse.

Sigurimet Shoqnore Shtetnore. Sigurimet Shoqnore Shtetnore u apin mundësitë më të gjana të gjitha masave punonjëse e mvertëseve të tyre që të përdorin të gjithë lehtësitë e shumta sanitare që ka ngritur Pushteti pa asnji barrë financiare për 'to.

Neni 1 i Dekret-Ligjës mbi Sigurimet Shoqërore dt. 21-9-949, thotë: Sigurimet Shoqërore Shtetërore shtrihen mbi të gjithë ata që punojnë me pagë në Ndërmarrjet, Institutet dhe ekonomitë Shtetërore, shoqërore dhe kooperativiste, në organizatat shtetërore si dhe pranë punëdhënësve privatë ciladoqoftë natyra dhe koha e punës dhe mënyra e shpërblimit të tyre».

Neni 3 i Dekret-Ligjes disponon që «Fondet e Sigurimeve Shqërore Shtetërore të nevojëshme për të përballuar prestimet e ndryshme që përmendem në nenin 2, sigurohen me kontribute të paguara nga punëdhënësit, të cilat nuk mund të rëndojnë në asnjë mënyrë mbi puntorët e nëpunësit».

Në lidhje me foshnjën, neni 2 i Dekret-Ligjës përfshin shpërblime në të holla në rast sëmundje, barre, lindje, si edhe shpërblime suplementare për ushqimin dhe pajisjen e foshnjës me sendet e nevojëshme.

Kodi i punës. Dispozitat e këtij kodi u apin grave shtatzâne dhe nanave lehtësi të mëdhaja për mbajjen e shëndetit të tyre dhe të fëmijve të tyre. Nenet e poshtëshenueme e specifikojnë hollësisht këtë mbrojtje :

Neni 122. «Puna e natës dhe puna suplementare nuk lejohen në asnjë rast për gratë me barrë ose për ato që kanë fëmijë në gj».

Neni 123. «Gratë ponëtore kanë të drejtë të largohen nga puna gjashtë javë përpara dhe gjashtë javë pas lindjes».

Neni 124. «Gratë me barrë kur hyjnë në muajin e pestë të barrës nuk mund të dërgohen me shërbim jashtë vendit të punës së tyre të përherëshme pa pëlqimin e tyre»

Neni 125. «Për gratë që kanë fëmijë në gj, përveç pushimeve të parashikuara në nenin 93, duhet të caktohen edhe pushime suplementare për ushqimin e foshnjës. Koha e këtyre pushimeve caktohet me rregulloret e mbrëndëshme. Këto pushime bëhen së paku një herë në çdo tre orë e gjysmë dhe vazdojnë jo më pak se gjysmë ore. Pushime të sipërme llogariten në kohën e punës».

Nji dëftues me rëndësi i interesimit të shtuem për të mësue mbi mirërritjen e foshnjave është edhe literatura e jonë modeste që merret me këtë çështje: të gjitha botimet që kanë dalë në këtë drejtim janë mbarue mbrënda nji kohe të shkurtën. Puna edukative sanitare në vëndin tonë është ende në fillim, por ky fillim ka qënë i shëndoshë e mjaft premtuës për të ardhmen.

Për me mujtë me pasë nji pasqyrë më të kurtë, është mirë që vdekjet infantile të dahan në dy kategori kryesore.

1. Vdekjet që ndodhin mbrënda javës së parë të jetës (neonati-mortaliteti);

2. Vdekjet nda simbas muajve të jetës.

Arësytet e kësaj ndarje bazohen në veçantit e posaçme që ndajnë vdekjet e javës së parë të jetës nga perioda tjetër e gjatë e vitit të parë të moshës.

Në sajë të përparimit e të përpjekjeve higjienosanitare si edhe të nivelit kultural e shoqnuer, në gjithë vendët e qytetnueme zbritja e vdekshmënisë së foshnjave ka qenë mjaft e ndieshme. Mortaliteti infantil në Bashkimin Sovjetik për vitin 1936 ka qenë vetëm 10%.

Në vitin 1872, në Itali, nga 1000 foshnja që lindnin, vdisnin 218 mbrenda vitit të parë të jetës, kurse në vitin 1935 vdisnin vetëm 108. Gjithashtu edhe në Gjermani kjo zbritje ka qenë edhe ma e madhe mbrenda një periode prej 26 vjetësh (1901—1937): atje mortaliteti infantil zbriti prej 20.7 në 9.7%.

Nga të gjitha këto përparime në zbritjen e mortalitetit, jo vetëm infantil por edhe të përgjithëshëm (mortaliteti i përgjithëshëm në botën e qytetnueme ka zbritë ma se 75%), një periodë moshe ka mbetë e pa prekun, e vdekjet e saj jo vetëm që nuk janë pakësue por janë edhe shtue; mosha e të porsalindunave deri në ditën e shtatë mbas lindjes. Dihet që shkaqet e vdekjeve të kësaj periode janë të posaçme e të ndryshme prej periodës së mëvonshme.

Në 100 fëmijë që vdesin në Tiranë mbrenda vitit të parë të moshës janë në:

	1946	1947
Javën e parë të jetës	4.6	4.2
Muajin e parë të jetës	16.8	21.1

Përqindja e vdekjeve tona në javën e parë të jetës nuk ndryshon prej vendeve tjerë; kurse ajo e moshës 7 — 30 ditë asht dyfishi i përqindjes në Gjermani për vitin 1925.

Shkaqet e neonatimortalitetit. = Shkaqet e neonatimortalitetit, i cili, siç pasqyrohet në tabellën e sipërme, përban afër 30% të gjithë vdekjeve foshnjore, janë edhe në vendin tonë të njëllorja me vendet e tjerë; vetëm shpeshsija e këtyre paraqet te në disa ndryshime që vlejné të përmenden.

Nji pjesë e shkaqeve të neonatimortalitetit përkon me ato të natimortalitetit të cilët do të rrjeshtohen ma poshtë, kurse shkaqet e tjerë janë çquës për periodën e të porsalindurit. Simbas përfundimeve të nxjerrun nga përpunimi i materialit të maternitetit të Tiranës, vendin e parë e ze paafësia për jetesë e lindjeve premature, të cilat përbajnë 1.4%, d.m.th. 30% të neonatimortalitetit. Shkaqet e tjerë janë: sëmundjet bronkopulmonare, trazimet ushqimore si edhe sëmundjet infektive. Shpesh herë kemi të bëjmë me një kompleks shkaqesh e jo me një shkak lë vetëm, mjaft që të mbajmë përpara sysh rolin që lot *bronkopneumonia terminale* në

sëmundjet e tjera. Nji vend me rëndësi zënë te në sëmundjet infeksioze të lëkurës: *pyodermiti* dhe infeksionet e lëkurës paraqiten me një dendësi të naltë. Këto infeksione, për shkak të rezistencës së pakët të foshnjës mbarojnë shpesh në sepsis me pasoja fatale.

Nuk mund të dihet me saktësi përqindja e trazimeve gastro-intestinale shkaktuar nga ushqimet dâmtues, si nga përbamja ashtu edhe nga cilësia, në râdhë të parë nga përlyemja mikrobike e tyne.

Natimortaliteti (lindvdekshëmënia). — Për vitin 1939 natimortaliteti i Qytetit të Tiranës ka qenë 13.7% (21 lindvdekje mbi 1529 të lindun gjallë).

Diht se shkaqet e lindvdekjeve janë pjesërisht maternë e pjesërisht fatale. Nga ana maternë vendin e parë e zënë *eklambsia gravidike* dhe *albuminuria* (89%). Te na këto dy komplikasione, me gjithëse mbajnë vendin e parë simbas të dhënave të maternitetit të Tiranës, janë më të pakta se në Itali; kurse dy shkaqe maternë të tjerë, tuberkulozi dhe sifilisi, janë më të shpeshtë se në Itali.

Përsa u përket këtyne dy sëmundjeve shoqnore me rëndësi nuk kemi ende të dhëna statistikore zyrtare të specifikueme simbas rrethanave e ndoshta edhe lokaliteteve.

Nji dftues shumë të vlefshëm mbi përqindjen e sifilitikeve në Tiranë apin statistikatat e shërbimit të amzës së Qendrës Hygjienike. Të gjithë grave shtatzâne që konsultojnë këtë shërbim u bëhet prov' e Wassermann-it. Tue qenë se ky shërbim frekuentohet nga gjithë gratë, kjo përqindje duhet të konsiderohet si mesatarja e sifilitikeve të popullsisë qëndruse të Tiranës. Nuk është bërë dallim statistikuer midis popullsisë banuese e asaj qëndruese. Përfundimi i kësaj prove është çqetësues.

Ndër 1446 gra shtatzânë që i janë shtrur provës Wassermann kanë dalë pozitiv 34 d.m.th. 2, 34%. Me përjashtim të dyve, as njena prej tyre nuk dinte që ishte e sëmundë.

Ndoshta pjesa më e madhe e shtesës së natimortalitetit në barazim me shtetet tjerë duhet shënue për llogari të sifilitikeve.

Përsa i përket shkaqeve fatale, Prof. Guiseppe Garfasi i Maternitetit të Tiranës, ep në krahasim me Italinë këto shënime: *asphyxia neonatorum* më e shpeshtë në Shqipni, malformacionet në lloj, *haemorrhagia endocranica* më e pakët në Shqipni. Gjithashtu edhe traumatizmat. Më pak se në Itali paraqiten prezentimet podalike si edhe anomalitë e inserimit të placentës. Forcepsi është përdorur në Shqipni më shpesh se në Itali. Do të kishte qënë e vlefshme sikur të kishim qenë në gjëndje me përcaktue shkaqet e natimortalitetit në lidhje me moshën e grave, punën e tyre, ambientin e jetesës, gjëndjen ekonomike si edhe stinën e lindjes. Kët mundësi nuk e patëm për mungesë të dhënash.

Profilaksia e nativë neonatimortalitetit hyn në fushën e veprimtarisë.

së shërbimit obstetrik-gjinekologik, në at të puerikulturës si edhe të luftimit antivenerian e antituberkular.

Pushteti Popullor tue dijt rëndësin e këtyne faktorëve, ka krijuë një rrjetë të gjatë konsultorësh puerikulture e amnije në të gjithë viset e Republikës tue e bërë këtë shërbim me të vërtetë të masave.

Lufta kundër sifilisit e tuberkulozit është ngritë në një stil të gjatë e intensiv. Fushata e depistimit të sifilitikvet si edhe mjekimit të tyre që u fillue vitin e kaluem vjen tue e shtue e përfeksionue nën drejtimin e një plani sa të gjatë aq edhe racional. Frytat e një fushate të tillë do të duken mbrenda një kohe të shkurtër.

Luftimi antituberkular paraqet një problem shumë më të komplikuem. Luftimi nuk lidhet vetëm me organizimin sanitar por ndikohet në mënyrë vendimtare nga faktorë ekonomikë, shoqnorë e kulturalë të cilët, për zgjidhjen e tyre, kërkojnë përpjekje të gjata e plot durim.

Dështimet. — Nuk kemi as njohurit më të vogla statistikore mbi dështimet spontane e kriminale në vëndin tonë. Aborti kriminal ekziston në radhë të parë në qendrat urbane më me rëndësi, porse nuk arrijnë kurrë në shkallën e disa kombeve ku përbër më tepër se gjysmën e fëmijve që do të lindshin.

Përsa i përket dështimeve të pavullnetshëm këto në vëndin tonë duhet të jenë të shumta; në radhë të parë për arsye të infeksionit sifilitik.

Në Maternitet, pjesëmarrja e dështimeve inkomplete në krahasim me lindjet gjatë vjeteve 1947-48 ka qënë 9.2%. Kjo shifër nuk mund të merret për bazë mbasi një pjesë e gjatë përbahet prej atyne që vijnë kur aborti ka dhënë në shtëpi shenjat e para, kurse një pjesë tjetër kanë vërtetë më parë nga aborte e vënë për të qënë nën kujesin mjeksuer.

Faktorët që ndikojnë mortalitetin infantil

Gjëndja shëndetsore e nënave. — Deri në një shkallë influencën gjëndja shëndetsore e nënës trupin e fëmijës së porsa lindun, kjo është shtjellue shpesh herë nga shkencëtarë të ndryshëm. Influencat e disa faktorëve, p. sh. e sifilisit, janë të përcaktuara mirë, kurse për tjera konstatimet janë të ndryshëm e të pa përfunduem.

Do të jetë mirë, me gjithë se nuk është gjithnjë e lejueshme, të bërë, për arsye praktike, një dallim midis nënave të sëmurë e nënave të nën-ushqyeme. Në statistikën e materniteteve tona nuk kemi të dhëna mbi gjëndjen shëndetsore të grave shtatzëna të shtrume, me përjashtim të sëmundjeve që kanë pasë lidhje recente me barrën.

Dihet që malarja vazhdon të jetë sëmundje kombëtare kryesore e

vëndit tonë me pasojat që njihen. Në vëndin tonë nuk janë bërë studime mbi malarjen në lidhje me barrën, porse dihet nga studime të jashtme që kjo influencon më shumë dështimet se sa gjëndjen fizike të fëmijës. Faktori i malarjes nuk llogaritet për qytetin e Tiranës, mbasi këtu malarja asht çdukun pothuë krejtësisht. Një sëmundje tjetër me rëndësi është tuberkulozi i favorizuem nga jeta e mbyllun, patriarkale si edhe nga padija e familjeve. Ndonji influencim i dukshëm mbi gjëndjen shëndetësore të fëmijës së porsalindun nuk është konstatue. Kam pa fëmijë nënash tuberkuloze të zhvilluem jashtzakonisht mirë. Rrezikimi i fëmijës fillon mbas lindjes, në qoftë se foshnja bashkjeton me nënën tuberkuloze.

Përsa i përket sfilizit të nënës, dëmtimet që pëson fëmija në qoftë se lind njihen, porse të dhënat tona janë kaqë të pakta sa që nuk mund të vlefësohen për qëllime statistikore.

Gjëndja ushqimore. Marëdhëniet midis gjëndjes ushqimore të gruas shtatzënë e foshnjës u studjue imtësisht jashtë gjatë kohës së luftës së parë botnore. U konstatue se vetëm një gjëndje e theksueme nën-ushqimi influenconte peshën e fëmijës së porsalindun. Kjo gjëndje nuk është vërtetue në peshën e fëmijëve në vëndin tonë.

Përpara, edhe sot në pjesën e madhe, mënyra e jetesës së grave tona ka qënë e tillë sa që pengonte zhvillimin e plotë fizik të tyre. Kjo vlen më shumë për pjesën myslimane e prej kësaj më shumë për atë të qyteteve. Qysh se mbuloheshin vajzat rrishin pothuë gjithënjë në shtëpi, e kur merret parasysh se pjesa më e madhe e shtëpijave tona nuk është hygjienike kuptohet lehtë dëmi që i ka sjellë kjo mënyrë jetese femënës shqiptare. Skeleti i pa zhvilluem mirë, shpesh herë me shënja rachitizmi të rëndë (si kërcë kambësht të shtrëmbët e luginat të deformueme), trangu i përkulun nga qëndrimi i gjatë ndënjur e kambëkryq, e prapë shpesh herë nga një anemi e rëndë shkaktue nga jeta në ajër të mbyllun brenda shtëpisë. Edhe nga kjo pikëpamje femna e fshatit e ka pasë më mirë porse mjerisht kjo anë e mirë ka qënë pengue në shumë vënde, dhe në shumë vënde vazhdon ende të pengohet, nga puna e rëndë dhe e vështirë që kryejnë ato e që në pjesën më të madhe i përket burrit. Sot gjëndja ka ndryshue krejtësisht, mbulesa është çdukë. Zbatimi i përpiktë i detyrimit shkollor; me ushtrimet trupore të rregullta, me mësimin e normave hygjienike elementare, me vlefësimin e përdorimin shumë më të shpeshtë të shërbimit mjeksuer kanë bërë që gjëndja fizike e vajzave e nënave të reja të jetë shumë më e mirë se përpara.

Përfundimet e mira të kësaj edukate mëndësore të re na i shohim çdo ditë në mënyrë gjithnjë më të theksueme. Më se 42.0% të gjithë nënave që vijnë në Qendrën Hygjienike të Tiranës nuk i kanë mbushë ende 25 vjetet. Më se 25.0% të nënave janë gra që lindin për herë të parë, e

kjo përqindje vjen gjithnjë tue u shtue, si vërtetim i influencës së edukatës së re mbi femnat tona.

Pesha e foshnjës së porsa lindun. Nji tregues të vlefshëm paraqet pasqyra e peshës së fëmijve të porsalindun. Në Maternitetin e Tiranës gjatë vjetëve 1947-1948 dëftuesi ep të dhëna mesatare të mira mbasi në maternitet kan mundësi të shtrohen gratë e gjithë shtresave të popullit. Si peshë mesatare e fëmijve për vëndin tonë është marrë ajo prej 3200 gramësh: 23.1% të fëmijve të lindur kanë peshën prej 3500 gramësh e përpjetë; nji përqindje jo e vogël, 20.1%, peshojnë 3200-3500 gram; Vetëm 11.8% të foshnjave kanë pasë nji peshë lindje prej më pak se 2500 gr. Mbi gjatësinë trupore mungojnë të dhënat.

Pesha e Lindjes

Në Gram	%
— 1500	0.13
1501 — 2000	2.60
2001 — 2300	3.70
2301 — 2500	5.50
2501 — 2800	11.80
2801 — 3000	14.60
3001 — 3200	18.20
3201 — 3500	20.10
— 3500	23.10

Kjo pasqyrë tregon se si pesha e lindjes së foshnjave të Tiranës nuk ndryshon shumë prej peshës mesatare të vëndeve të Europës së Jugës. Prandaj mortaliteti infantil i naltë i vëndit tonë nuk mund të kërkohet në peshën e foshnjeve. Pritat që rrezikojnë jetën e fëmijëve tonë duhen kërkue gjetiu. Pesha mesatare e kënaqshme e lindjes së fëmijve tonë duhet të na nxisi që të studjojmë e të mendojmë të mënjanojmë gjithë faktorët që pengojnë e rrezikojnë zhvillimin e foshnjave tona me nji piknisje aq të mlrë.

Zhvillimi i gjëndjes së përgjithëshme të fëmijës mbas lindjes. Nji pasqyrë impresionuese e të trishtueshme n'a ep krahasimi i gjëndjes së përgjithëshme ushqimore kur barazohet moshë 5 muajsh me atë 12 muajsh të fëmijve që kanë frekuentue gjatë nji viti qëndrën hygjjenike të Tiranës. Vetëm duhet theksue se nji pjesë e fëmijve me qumësht gjini të plotë nuk sillet në Qëndrën Hygjjenike. Me gjithë këtë pasqyra e poshtëshënueme mbân nji vleftë me rëndësi.

**Gjëndja e përgjithëshme ushqimore e fëmijve të qëndrës hygjienike
për moshën 5 e 12 muaj gjatë vitit 1948**

Gjëndja e përgjith. e ushqimeve	Moshë në muaj	
	5	12.
E mirë	58.8%	16.4%
E mesme	30.3%	37.3%
E keqe	10.9%	46.3%

Zbritja e gjëndjes së përgjithëshme ushqimore të foshnjëve të Tiranës mbrenda 7 muejsh në mënyrë kaqë të rëndë paraqet hendekun më me rëndësi që duhet të mbushit shërbimi i puerikulturës në vëndin tonë, mbasi sigurisht edhe rrethet tjerë nuk mund të jenë shumë ndryshe. Mbrenda kësaj periode 7 mujore, e cila si kohë, për arsyet që do të shtjellohen më poshtë, asht e rëndësishme në jetesën e fëmijës së gjinit, gjëndja e mirë e fëmijës zbret më se trifish e ajo e gjëndjes së keqe hypën ma se katërfish. Cilat janë shkaqet e një tronditje kaq të rëndë? Pse të mos jetë e mundun të mbahet qëndrueshmënia e gjëndjes?

Ka faktore të posaçëm në vëndin tonë që e diktojnë kaq thellë këtë gjëndje? Asht afër mëndjes se si bazë gjykimi për këtë gjëndje shqyrtohet në radhë të parë ushqimi i foshnjës.

Qumështi i gjinit. Dihet se gjëndja shëndetësore e ushqimeve të foshnjës është e lidhun ngushtë me mjaftushmënin e qumështit të gjinit. Nga të dhënat e Qendrës Hygjienike të Tiranës si edhe nga eksperiencia e shokëve e ajo personale është konstatue se 75% të nënave janë në gjëndje t'i apin foshnjës qumësht gjini plotësisht deri në muajt e gjash-të e t'a përcjellin ushqimin e foshnjës, bashkë me ushqimet tjerë që epen mbas muajit të pestë, deri në periodën e xverdhjes. 15-17% mundën me i dhanë qumësht gjini pjesërisht e vetëm 7-10% vëjnë nga një agalakt. Në vjetet e fundit, për shkak të ushqimit jo të mjaftueshëm, numri i nënave që mundën me i dhënë fëmijës vetëm pjesërisht qumësht gjini, ka fillue të shtohet në mënyrë të ndiëshme.

Përqindja e natë e gjëndjes shëndetësore e ushqimore të mirë deri në moshën 5 muajsh i detyrohet krejtësisht qumështit të gjinit si ushqim e si mproje. Mbas kësaj periode foshnjës i shtohet ushqimi në formë brum-nash e fillojnë të ndihen në mënyrë të theksueme faktorët e ndryshëm të rrethit në të cilën jeton.

Si mbahet foshnja. Nga të dhënat e Qendrës Hygjienike të Tiranës, të mbledhuna nga vizitat shtëpijake të infermiereve vizituëse, është konstatue se më se 70% të gjithë fëmijëve mbahen ende në djepe. Për disa

qytete si edhe për fshatin, mbajtja e djepes nuk pëson asnjë përjashtim. Djepet janë zakonisht mjaft të ngushta, kështu që foshnjën mund ta mbajnë vetëm atëhere në qoft se ky mblidhet «kopan» d.m.th. i mbështjellun ngushte me mbulesa e lëvere e, sikur të mos mjaftonte kjo, i lidhun edhe me disa rreth dizjesh të forta. Vetë fytyra është e mbulueme me një e nga një herë me më shumë lëvere. Në një gjëndje të tillë foshnja nuk mund të bëjë as një lëvizje. Disa prej tyre porsa hyjnë në djep fillojnë e qajnë; mbas disa lotësh, si nga lodhja, nga të qarët e më shumë nga ne-nevoja e gjumit bien në gjumë. Disa të tjerë e ndiejnë që shumë lidhjen në djepen sa që qajnë pa ndërpreme, e pushojnë vetëm atëhere kur zgjidhen. Nënë e këtyre foshnjeve e kanë mësue këtë dëshirë të pa plot-sueme liri trupore të fëmijës e i shtinë në djepe vetëm atëhere kur i ka zënë gjumi.

Foshnja mbahet gjithënjë në djep e nxirret jashtë pothuë vetëm atëhere kur do të lahet e kur do të ndërrohen teshat e djepes. Nji pjesë e e madhe e nënave vetë gjinin e apin tue u përkulë mbi djepe e tue e rrotullue djepen lehtë drejtë krahnerit. Shtypjen e djepit e të dizjeve e ndien skeleti i foshnjës në mënyrë të dukshme: Skeleti i krahnerit, veçanërisht kockat e buta të foshnjës rachitike. Butësia e tyre lejon deformime të cilat paraqiten si «brazza dizjesh» të krahnerit i fëmijës. Pengimin e lëvizjes së lirë të krahnerit e ndiejnë edhe mushkënit të cilat janë të shtërngueme të marrin frymë në mënyrë mjaft të përciptë. Trupi i mbështjellun kopan pengon në mënyrë të rëndë e mjaft të dëmshme, veçanërisht në kohën e stinës së nxehtë, thermorregullin e foshnjës. Respirationi është i vështirsuem. Kur hiqet mbulesa, lëkura është shpesh herë e kuqun nga një vazodilatacion maksimal i imponuem dhe e mbulueme me pika djerse.

Djepi mbahet në dhomën ku qëndron e punon nënë shpesh herë në shtrëpin e zjarit afër këmbës së nënës që tund djepen. Dhoma shpesh herë jo e ndriçue mirë, ajri i mbyllun e i mbuluem me tym, foshnja e mbulueme dhe e mbështjellun rëndë, dritaret të mbylluna se mos ftohet foshnja, veshja jashtzakonisht e rëndë — shpesh herë mbahen fanele leshi edhe në stinën e nxehtë, — ndalimi pothuë i plotë i rezeve të diellit apin një përqindje mjaft të ultë të sëmundjes glymtuese më me rëndësi të foshnjës.

Rakiti. Nga të dhënat e Qendrës Hygjienike të Tiranës rezultojnë se mbi 75% të foshnjave të vizitueme vëjnë nga rakiti. 50% të gjithë fëmijëve të vizitue nuk kanë pasë dhambë deri në muejin e nëntë, 15% as mbas mbushjes së vitit të parë të moshës.

Përmby 30% të foshnjeve nuk qëndrojnë në këmbë edhe mbas mbushjes së vitit të parë të moshës e më se 40% nuk kanë filluem të bëjnë hapat e para për ecje. Kjo është gjëndja e trishtueshme e rakitit në vëndin tonë.

Nji faktor tjetër me rëndësi në keqësimin e gjëndjes fizike e shëndetsore mbas muajit të pastë të moshës asht ushqimi.

Çfar epet si shtesë ushqimi mbas muajit të pestë? Si pregatitet e si epet? Shtesa e parë ushqimore është *mualebia*. Në vjetet e fundit mualebia e pregaditun me miell orizi e me qumësht është mësue e epet prej shumë nânave. Popullata vëndëse e Tiranës ep si shtesë të parë *paluzen* të pregaditun me njeshte e ujë. Sasia e paluzes si edhe orari i dhanies janë krejt të çrregullta. Foshnjës i epet sa të detë dhe sa herë që qan. Nga një herë paluzen e acin mjaft të hollë më anë të biberonit tue i hapë thithes së gomës një brimë mjaft të madhe. Po në këtë mënyrë epet edhe qumështi i bagëtisë kur ushqimi asht i përziem ose krejt artificial. Thitha e gomës nuk asht kurrë e pastër. Shpesh herë mbahet në duer, në xhep të fëmijës ose në xhepin, çantën ose gjinin e nânës. Shumë nânë e kanë zakon me e fut kapsin herën e parë në gojën e vet përpara se me e shtie në gojën e fëmijës. Kur nuk epet me biberon epet me lugë, e cila zihet rallë, a po me gishta. Nanat e reja, veçanërisht ato që pjellin për herë të parë, kanë fillue t'i mbajnë në mënyrë të përpiktë porosinat mjeksore. Kurse nânave që kanë bërë shumë fëmijë «forca e zakonit» u asht bërë sëmundje, edhe në ato raste kur pasojat e këtyne zakoneve të këqij të kenë kushtue jetën e fëmijve. Ke nânë që kanë lindë 4 fëmijë, kanë humbë 3 në moshën e gjinit dhe prap se prap vazhdojnë të mos mbajnë porosinat e mjekëve. Kjo vjen veçanërisht për ato familje ku vendos vjehrra mbi ushqimin e fëmijës. Kur i vemë në dukje nânave mungesën e mbajtjes së porosinave mjeksore, marrim shpesh herë si përgjigje: «ke-mi të parë në shtëpi». Me këtë duhet të kuptohet gjithnjë fuqia drejtuëse e imponuese e vjehrrës në shtëpi. Kjo e metë takohet në radh të parë në familje të mbetuna prapa nga pikpamja shoqnore, me një jetë patriarkale të theksueme e me njerëz pothuë gjithnjë fanatikë e analfabetë.

Pasojat e një jete të tillë antihygjienike, nuk vonohen shumë. Të mbajtur në ajër të mbyllun, të ushqyem gabimisht, raktikë me një qëndresë trupore të pakësueme, këto fëmijë nuk janë në gjëndje shpesh herë t'i bajnë ballë as pritave më të vogla. Nji infeksion gripal i lehtë, prekje mjaft e shpeshtë mbasi fëmija nuk ruhet aspak nga infekti familjar, te foshnjat e sipërpërmenduna sjell me vete pasojat mjaft të rënda.

Pesha qëndron e njajtë, pakësohet ose rritet në shtet shumë pak. Infektet gripale e gabimet ushqimore përtojnë një gjëndje dispeptike shpesh herë kronike.

Janë pikërisht këta faktorë që shkaktojnë zbritjen kaqë të ndjeshme të gjëndjes shëndetësore e ushqimore të foshnjeve mbas muajit të pestë të moshës.

Asht kjo zbritje e theksueme e gjëndjes trupore të fëmijve që pre-gatit tërrenin e përshtatshëm për zhvillimin e lehtë e të rëndë të sëmun-

djeve. Asht kjo gjëndje trupore kryesisht përgjegjëse për përqindjen e naltë të mortalitetit infantil në vëndin tonë.

Mortaliteti infantil nda simbas muajve të jetës. Mortaliteti infantil i ndamë simbas muajvet ep për Tiranën një pamje të ndryshme nga grafika e vëndeve të jashtme. Në Itali p. sh. numri më i naltë i vdekjeve paraqitet në muajin e parë si edhe në muajin e 12-të. Vdekjet e muajit të parë i detyrohen në radhë të parë neonatimortalitetit e ato të muajit 12 përkojnë me perioden e xverdhjes të drejtue me jo mirë si edhe me kohën e fillimit të ecjes. Për Tiranën kulmi i vdekjeve paraqitet në muajin e pestë; vëndin e dytë e ze muaji i trete, pastaj muaji i parë e mbas këtij muaji i dytë.

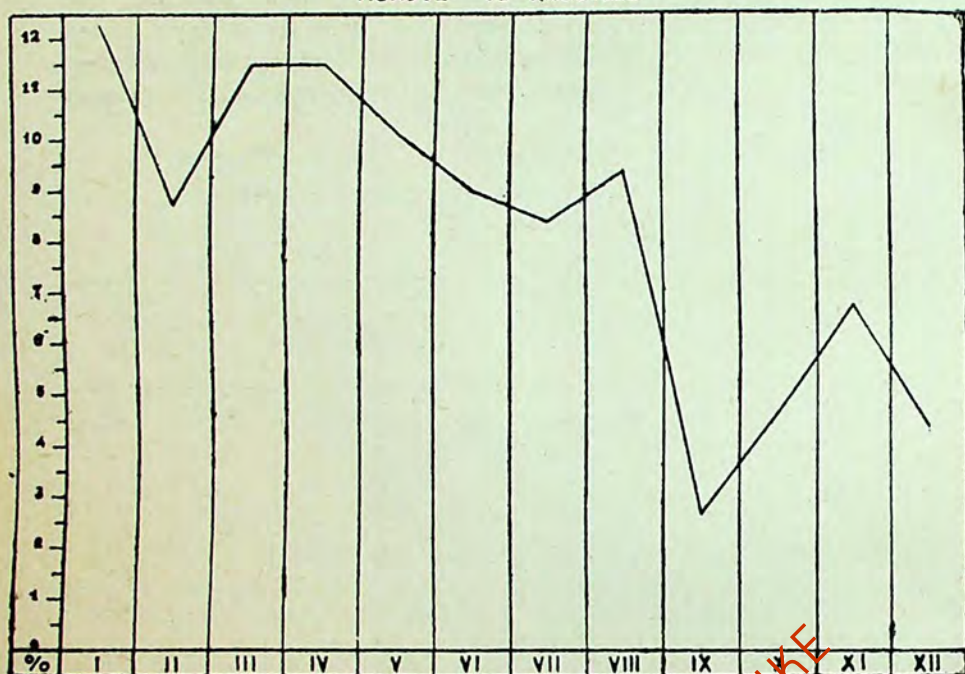
Si shpjegohet ky ndryshim me gjith se gjëndja e përgjithëshme e fëmijve deri në moshën 5 muajësh është më e mira? Vdekshmëria e muajit të parë i ngarkohet në radhë të parë neonatimortalitetit, si edhe sëmundjeve bronkopulmonare; vdekjet e tre muajve tjerë i ngarkohen sëmundjeve gastrointestinale e bronkopulmonare. Kulmi i vdekjeve në muajin e 5-të përkon me shtimjen e ushqimeve të pregatitun jo në mënyrë të

**Mortaliteti infantil i Tiranës nda simbas muajve të rrojtjes
e shprehun në %
(1939—42, 1945)**

Muaji i Rrojtjes	1939	1940	1941	1942	1945
I	16.1	18.2	20.9	15.9	12.3
II	10.0	16.4	8.9	9.7	8.8
III	14.1	8.4	9.9	13.5	11.5
IV	11.8	9.8	12.1	8.9	11.5
V	15.9	7.9	8.3	11.7	10.1
VI	12.7	11.5	9.7	12.6	9.0
VII	6.1	9.7	8.3	3.3	8.4
VIII	5.0	6.4	9.3	7.3	9.4
IX	2.3	1.8	3.0	2.8	2.7
X	3.4	5.4	4.8	2.7	4.7
XI	2.7	3.8	1.8	3.5	6.8
XII	0.0	0.8	3.0	2.7	4.4

përshtatëshme e shpesh herë të infektueme. Me gjithë këto motivime, statistikat e vjeleve të ndryshëm, në lidhje me vdekjet nda simbas muajve, apin divergjencë kaqë te mëdhaja sa që bëjnë të dyshosh mbi saktësit e plota të statistikave.

MORTALITETI INFANTIL I VITIT 1945 SIMBAS
MUAJVE TE RROJTJES

P. sh për vitin 1939 nuk figuron as një vdekje në muajin e 12-të, kurse për vitin 1945 këto përbajnë 4.4% të gjithë vdekjeve infantile. Ajo që bie në sy e që është pothuajse e pandryshueshme për gjithë vjetet, është vdekshmëria më e lartë e 5 muajve të parë.

Mortaliteti infantil simbas muajve të vitit. Në vëndin tonë mortaliteti i ndame simbas muajve paraqet disa veçanti që e bëjnë të ndryshojë nga vëndet e tjera. Në Itali mortaliteti infantil paraqet një majë vere e një majë dimri. E para e shkaktoeme në rradhë të parë nga sëmundjet gastrointestinale të verës dhe e dyta nga sëmundjet bronkopulmonare. Një paraqitje të tillë ka prirje të ketë edhe në Tiranë, porse nuk ka qenë kështu dhjetë vjet më parë. Atëhere vdekjet arrishin kulmin në tre muajt e verës, zakonisht në muajin Korrik. Ky përpjestim ka ndërrue më vonë. Një krahasim midis vjeleve 1938-1947 paraqet disa

të dhâna të vlefshme. Vera mban gjithnjë kulmin e vdekjeve, porse ndryshimi midis verës e dimnit asht pakësue. Jauë pakësue vdekjet e veres e janë shtue ato të dimnit.

Si shpjegohet ky ndryshim? Vdekjet e stinës së nxehtë shkaktohen kryesisht nga barku i verës. Këto vdekje janë pakësue jo pse është pakësue barku por pse sëmundjet mjekohen më shpesh e më me kohë. Vdekjet e dimrit kanë hypë. Grumbullimi i bashkëjetimit, shkaktohet nga kushte të vështira banimi, lehtësojnë ngritjen e përhapjen e gripit, i cili ndër foshnje ka si pasoje shpesh herë komplikacione bronkopulmonare.

Mbrojtja nga gripi është shumë e vështirë se ajo nga sëmundjet gastrointestinale.

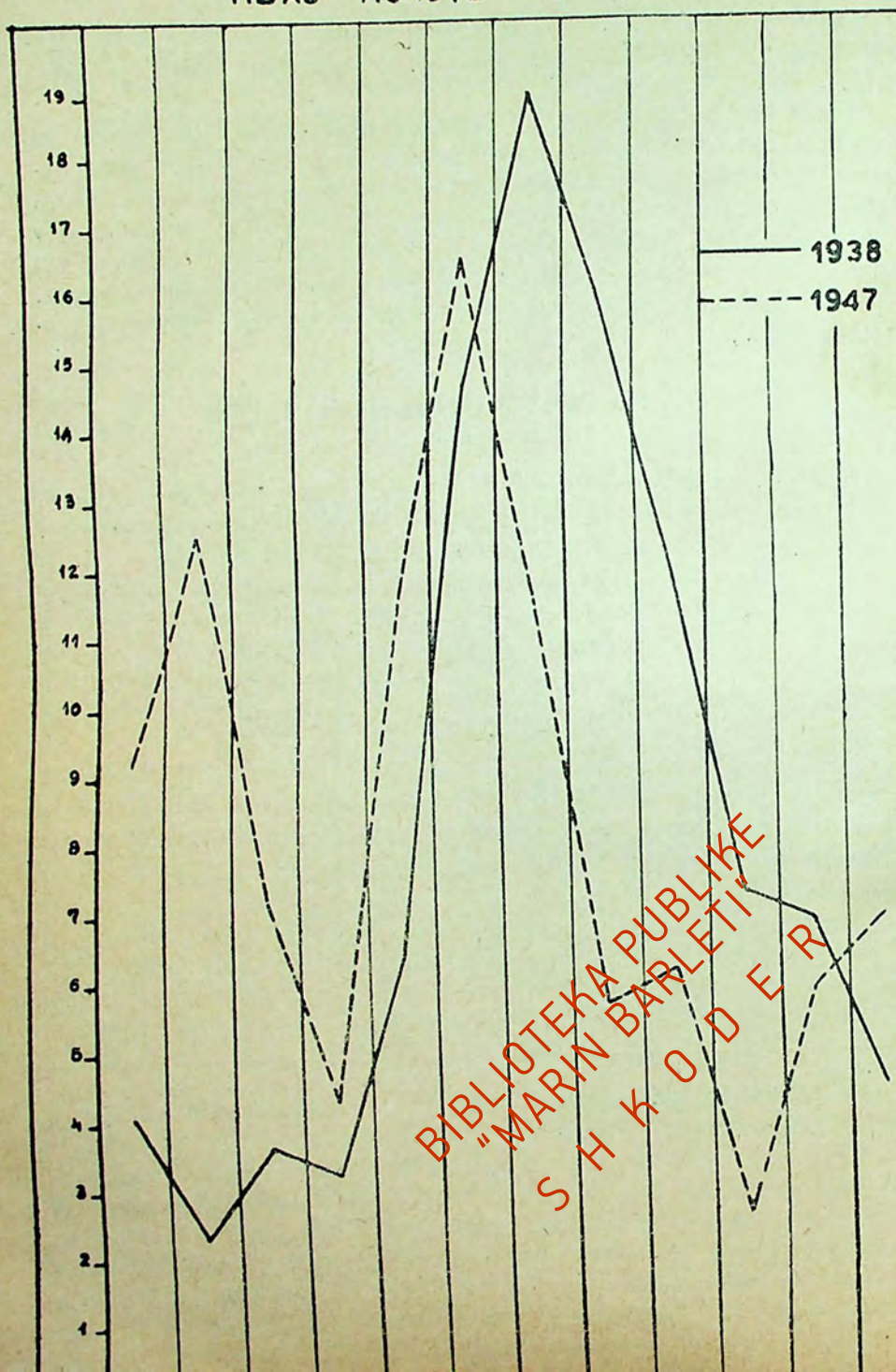
Mortaliteti infantil simbas muajve të vitit në përqindje (%)

Muaji i vdekjes	Viti i vdekjes						
	1938	1939	1940	1941	1945	1946	1947
I	4.1	4.5	4.7	4.6	4.1	4.6	9.2
II	2.3	2.7	10.1	5.7	6.3	8.0	12.5
III	3.6	3.6	7.9	7.1	5.9	10.3	7.2
IV	3.2	5.9	6.8	9.1	9.2	4.5	4.3
V	6.4	15.7	7.6	8.7	7.1	7.1	11.5
VI	14.6	24.2	12.6	12.1	15.2	14.3	16.5
VII	18.9	16.0	30.6	17.5	21.3	17.1	11.6
VIII	16.0	6.5	8.6	13.5	7.5	9.1	5.7
IX	11.9	5.3	2.6	8.3	7.1	4.1	6.2
X	7.3	6.9	2.1	5.6	4.5	5.9	2.6
XI	6.9	3.0	2.5	3.8	7.1	7.5	5.9
XII	4.5	5.3	3.3	6.8	4.3	6.3	6.8

Mortaliteti infantil simbas sëmundjeve. Të dhënat mbi shkaqet e vdekjeve, siç u tha edhe në fillim, janë të mangëta.

Mungojnë krejtësisht sëmundjet infektive akute si shkak të vdekjeve. Përqindja e tuberkulozit si shkak vdekje është jashtëzakonisht e ulët; 1/6 e përqindjes italiane, kurse tuberkulozi si shkak vdekje në vëndin tonë duhet të jetë mjaft i dendur, veçanërisht për moshën e gjinit, kur merret përpara sysh preksh nënia e lehtë e kësaj si edhe mundësia e madhe e infeksionit. Në një pjesë mjaft të madhe të prindëve sëmundja diktohet vetëm atëhere kur ka kalue mjaft kohë. E gjatë kësaj kohe ata tue mos

MORTALITETI PER 1938 E 1947 NDA SI- MBAS MUAJVE TE VITIT

dijtë gjâ nuk kanë marrë as një masë mbrojtëse për foshnjën. Disa të tjerë, edhe mbasi është diktue sëmundja, me gjithë porosinat e dhâna, nuk i apin rëndësi rrejtjes prej saj, e disa të tjerë nuk shkojnë kurrë te mjeku. Kjo vlen veçanërisht për tuberkulozin «benignë» të pleqve. Në një sasi mjaft të madhe fëmijësh, në të cilët është diktue infektimi tuberkular, si-domos në dy vjetët e fundit me ushtrimin në stil të gjânë të provës së tuberkulinës, mbas hetimeve të kryeme qoftë nga mjeku me anë pyetjesh ose nga infermjerja vizituese me anë të vizitimit familjar, është konstatue si burim infeksioni gjyshi ose gjyshja. Manifestimet e formës senile të tuberkulozit nuk janë të theksueme. Kollës së pleqve nuk i epet nga populli rëndësi, i a vejnë moshës ose duhanit, kështu që reziku i tyne si burim infektimi mbetet i pa zbuluem. Jam i bindur që një numur mjaft i math i diagnozeve të pa-çqueme që cilësohen me termën «konvulsion» përbëhet nga infeksionet tuberkulare, në radhë të parë nga ato meningjeale. Vetëm një luftë antituberkulare e organizueme në mënyrë që të kemi evidencë mbi çdo familje të infektueme do të na udhëzojë e do të na mbrojë nga kjo sëmundje mjaft tinzare për moshën e gjinit. E vetëm atëherë do të kemi statistika më të sakta për tuberkulozin si shkak vdekjesh për foshnjat në vitin e parë të jetës.

Kemi edhe dy shkaqe tjerë me rëndësi që mungojnë krejtësisht në të dhënat tona statistikore: dobësia kongjenitale dhe malformacionet. Në statistikat italiane këto përmbajnë 19.7% të gjithë mortalitetit, e s'ka asnjë arsye pse kjo përqindje të jetë te na më pak. Kështu me të dhënat tona zyrtare, si shkaqe vdekje, vetëm dy mund të vlefësohen: trazimet gastroenterike dhe sëmundjet bronkopulmonare. Vetë këto dy shkaqe nuk janë sëmundje të specifikueme. Një specifikim më i imtë është mjaft i vështirë. Edhe në shumë statistika të jashtme emërtimi i sipërshtueme, si shkak vdekje, vazhdon të përdoret. Për qytetin e Tiranës të dhëna zyrtare për vjetet 1945-1946 janë keto:

Trazime gastroenterike	39.2%
Sëmundje bronkopulmonare	12.5%
Atrofi	3.7%
Tuberkuloz pulmonar	2.8%

Përveç sëmundjeve infektive akute e dobësisë kongjenitale si shkaqe vdekje, mungon edhe sifilizi kongjenital i cili në statistikat italiane paraqet 0.4% të mortalitetit infantil.

Shkakun kryesor të vdekjeve infantile janë trazimet gastroenterike. Mbi ato është shkruar mjaft e gjatë e gjânë. Zbritja e mortalitetit infantil që ka filluar në vëndet e jashtme në fillimin e këtij shekulli i detyrohet zbritjes së numrit të vdekjeve shkaktue nga sëmundjet gastroenterike. Në shumë shtete ato nuk zejnë më jo vetëm vëndin e parë por as të dytin, porse

në shumë vënde tjerë, si p.sh. në Itali, ato vazhdojnë të kryesojnë listën e shkaqeve të vdekjeve infantile.

Si faktor me rëndësi në përfitim të sëmundjeve gastroenterike është kundruje gjithnjë ushqimi i përshlatshëm si lëndë dhe gjëndja e tij e infektueme. Kjo vlen edhe për barkun e verës për të cilën do të flasim më poshtë, por edhe për të gjitha manifestimet shumë të shpeshta gastroenterike gjatë stinave tjera. Këtij faktori i shtohen dhe trazime gastroenterike përfitue nga shkaqe parenterale.

Nga shqyrtimi i kartellave të Poliambulancës së Tiranës nuk ka asnjë fëmijë që të ketë mbushë vitin pa pasë të paktën dy herë bark.

Mjerisht deri sot nuk është bërë ndonjë dallim sistematik mbi etologjinë e trazimeve gastroenterike në vëndin tonë. Rolin kryesor në këtë fushë veprimi do t'a luante Laboratori Bakteriologjik. Kjo punë me rëndësi mbetet për t'u bërë.

Vdekjet nga sëmundjet gastroenterike përmbledhen pothuaj krejtësisht në stinën e nxehtë të verës. Dihet dhe janë theksue faktorët e alteracionit të ushqimit si edhe të përlyemjes së tij mikrobike në kohën e stinës së nxehtë; e në të vërtetë konstatimet klinike në vëndin tonë vërtetojnë shprehjen e mirënjohun të Pfaundler-it se këto foshnja sëmuhen «ex alimentatione», e vdesin «ex infectione».

Porse faktori i cilësisë së ushqimit nuk është i vetëm. Hulumtime të Finkelstien, de Rudder, Meinert, Rietschel etj., kanë vërtetue në mënyrë më të theksueme se sa ka qenë zakoni të bëhet, lidhjen kauzale midis barkut të verës dhe «mbinxhtësimit» të trupit. Ky faktor ka për vëndin tonë, mbas përvojës sime, një rëndësi mjaft të madhe. Në shtëpia me dhoma të gjana, të ajrosura mirë, me fëmijë të veshur si mbas porosinave higjienike, barku i verës ka qenë shumë më i paktë se sa ndër familje të grumbullueme në një dhomë, qoftë nga mungesa ose zakoni i keq, me ajrin të manguar e të keq e me një përmbajtje të naltë të lagështisë së ajrit.

Një studim i imtë mbi lidhjen ndërmjet banesës e vdekjeve të fëmijëve do të nxirrte në dukje përfundime praktike mjaft të vlefshme. Me të dhënat e pakta që kemi deri sot një veprim i tillë nuk mund të shqyrtohet në këtë punim.

Përsa i përket sëmundjeve bronkopulmonare, si shkak vdekje, këto nuk ndryshojnë shumë prej vëndeve tjerë. Porse si për këtë ashtu edhe për gjithë sëmundjet e tjera, nuk lejohet që na të paraqesim si shkak të vetëm sëmundjen. Asht e lehtë por aspak e drejtë. Një grip kalohet lehtë nga një fëmijë i shëndoshë, kurse te një fëmijë distrofik raketik zhvillohet në bronkopulmoni e mund të mbarojë në vdekje. Të vesh në këtë rast vetëm bronkopulmonin si shkak vdekje nuk do të ishte një e dhënë e saktë. Prandaj edhe në këtë fushë duhet që klinikët të bëjnë hulumtimet e tyre për të na paraqitë përfundime sa më pak të lëkundëshme që të jetë e mundur.

Qëllimi i kësaj pune të vogël ka qënë, e në bazë të dhënave që disponojmë nuk mund të ishte ndryshe, me paraqit një çap të parë orientimi mbi mortalitetin infantil në Tiranë. Në qoftë se kjo është krye atëherë ajo e ka arritë cakun e vet.

SUR LA MORTALITE INFANTILE A TIRANA

RÉSUMÉ

Dans cette étude consacrée aux facteurs de la mortalité infantile à Tirana, l'auteur mentionne l'accroissement de la natalité qui s'est élevé de 8.9%, par rapport à l'année 1939. Il analyse ensuite les principaux facteurs en rapport avec le mortalité infantile (alimentation, conditions d'hygiène, état économique et social, niveau d'éducation) et conclut que, grâce aux efforts déployés au cours de ces dernières années dans le domaine sanitaire et prophylactique, la mortalité infantile a baissé d'une façon sensible et marque une tendance à baisser davantage encore. Dans la ville de Tirana, en dix ans, la mortalité infantile a passé de 18.3% à 13.7%.

BIBLIOTEKA PUBLIKE
"MARIN BARLETI"
SHKODER

AFIORAMENTI I MAGNEZITIT NË BULQAR

Nga

Dr. INJAC GJ. NDOJAJ e Dr. Ing. RESHAT ZAJMI

Auktorë të ndryshëm, në numrimin e mineralave të vëndit tonë, përmëdin edhe magnezitin ($MgCO_3$). Tue pasë parasyshë sasinë e madhe të peridotiteve në vëndin tonë, dhe tue dijtë se magneziti gjenetikisht është i lidhun me këto, nuk duhet të jetë e pamundun ekzistenca në masë e këtij minerali. Në fakt, aty ktu, ndër formacione peridotite-supertinore, vrehen damarë të hollë, ase relativisht të trashë, të minerali magnezit, por gjithëherë në sasi të paktë, pa një shtrimje gjeologjikisht të sigurtë, me fjalë tjera pa një rëndësi ekonomike.

Një afoirament magneziti, që ka pasë tërheqë interesin e një gjeologu është ajo i Oparit (1). Ky mineral, afioron në anën e djathtë të prronit të Gjergjevicës, pranë urës së Xerjes. Në këtë zonë, vrehen një seri çamjesh me drejtim N 35° W, në të cilat dalin në shesh dy damarë magneziti, me të njëjtin drejtim dhe me rrëxim N 75° E. Këto damarë kanë secili nga një trashësi prej gati 50 cm. me mineral të mirë e të pasun prej afër 95% $MgCO_3$.

Afioramenti të cilit i është kushtue kujdesi i ynë, ka qënë zbulue më vonë në fshatin Bulqarë (Gramsh-Elbasan). (2)

Sot ndihet nevojë e madhe e këtij minerali, sidomos për materjal refraktarë i domoshoshëm ndër furra t'uzinave tona që punojnë me temperaturë të nalta. Prandaj reparti i gjeologjisë së Muzeumit të Shkencave të Natyrës organizoi një ekspeditë në këtë afiorament, për me vrejtë në

1). Dr. Ernst Nowack: «Shiqim i përgjithët mbi gjeologjinë e Shqipërisë». Përkëthim i daktiloshkrumë, faqe 73. Bibliot. Muzeu i Shk. Natyrës.

2). Prof. S. Zuber. «Listë paraprake e shenjave minerale në Shqipëri». Kopja e daktiloshkrumë. 1946. Bibliot. Muzeum i Shk. Natyrës.

vend mineralin dhe me caktue mundësitë e një çirytëzimi eventual, mbasi aj i Oparit sot për sot nuk paraqet një interesë aq të madhe.

1). Pozicjoni gjeografik i zonës së kontrollueme dhe formacioni gjeologjik.

Bulgari shtrihet nja 170 m. mbi sipërfaqen e Lumit të Devollit, në vëndin ku derdhet në këtë Lumi (Prroi) i Verçës, në rrugën e automjetit Gramsh-Lozhan. Fshati vetë, pjesërisht shtrihet në zonë peridoite serpentinore dhe pjesërisht në zonën shumë të trazueme të kontaktit të kësaj (fig. 1) me flyshet e paleogjenit.

SKICË TOPOGRAFIKE

1:50.000

MAGNEZITË

Fig. 1.

Pranë prronit të Verçës dhe lumit të Devollit, predominojnë formacionet e reja dhe konglomerate të sjelluna nga veprimtaria e ujnave. Në shtratin e Devollit vrehen me shumicë elementa ngjyrë të zezë—të qartë ose ngjyrë ullini—të mbylltë, të përbamë prej peridotitësh-serpetinësh të cilat lumi i çanë në naltësinë e fshatrave Kokel-Bratillë. Përkundrazi, në shtratin e Verçës elementat më me shumicë, janë gëlqerorët.

Këto konglomerate, ngjiten deri në një naltësi 10-15 metra, për ti lëshue vëndin mbasandaj, një konglomerati më t' imtë neogjenik, përzie me pigmente magneziti të depozitueme prej ujnash rrjedhëse të ngarkueme me këtë mineral.

Ky formacion i neogjenit, vazhdon deri në kuotën 415-425. Sa më nalt qi të ngjitemi, pigmentet e magnezitit u lëshojnë vënd copave të mineralit, të cilat në formë makropizolitesh, të veçueme ase të ngjituna njena me tjetrën, gjinden përherë e më me shumicë, të përzieme me kon-

glomerate gëlqerure-kuarcore e peridotite. Aty-këtu vrehet edhe ndonji copë gabro troklotite, i rrëxuemë sigurisht prej ofioliteve të sipërme. Formacionet neogjenike, vazhdojnë edhe në teposhtë të kuotës 415-425, por mbas bregut të Rrotullës, tue dalë në shesh më së miri, sidomos ndër lugëzimet e projeve të vegjël dhe t'ujnave qi zbresin në teposhtë. Tue ndjekë drejtimin veri-lindje, pak a shumë paralel me lumin e Verçës, në kuotën 300-350, gjithënjë ndër lugëzime të tokës, dalin në shesh edhe ranore-marne — probablisht të miocenit — të shtresëzueme ndër konglomerate. Pa zbritë në shtratin e këtij lumi, dhe n'anën e kundërt të fshatit të Bulqarit, paraqiten argjilo-rreshpet e oligocenit, me një ngjyrë hini-blu-të blertë dhe me një shkrythëmëni mjaft të madhe e të dukëshme.

Në drejtim perëndimuer, gjithënjë mb' at anë të Verçës, mbi këto argjilo-rreshpe, pështeten në diskordancë konglomerate të mbëdhej te ciementuemë të Akuitanianit.

N'anën lindore të Bulqarit, ngrihet uji masiv peridotit me një faqe të shëmbun të sjellun në drejtimin jug-perndim.

Kontakti i këtij masivi, nuk asht i qartë mbassi mbulohet prej flysheve në papajtueshmeni. Si do kjoftë, ky kontakt dallohet deri diku nga përzimja e elementave aruptivë me flyshore e konglomerate.

II). Afioramenti i magnezitit.—

a). Shpërndamja e tij.

Pa u ngjithë mirë në kuotën 415-425, ndër formacionet konglomerate të neogjenit, vrehen copa magneziti, ngjyrë të bardhë, të ndytë, ase të hinit të qartë, të shpërndamë aty-këtu. Këto copa paraqesin trajta të shumë-llojta pizolite, elipsoidale, të rrumbullakta, me fjalë tjera, trajta të dhânuna prej bashkëveprimit të rrokullisjes së tyre në teposhtë të agjentave tretës të t'ujnave atmosferikë. Nga ky bashkëveprim, pjesa sipërore e këtyne copave, shpesh herë asht e cikatur, e zagnueme, e çame dhe e vizatur, në drejtime pak a shumë paralele.

Afioramenti i vërtetë i mineralit, gjindet në një kodër, kuotë mesatarisht 415-425, të qujtun *Rrotullorë*. Magneziti ka dalë në shesh n'anën jug-lindore në një çamje të çelun prej shtrati të një rrugës strategjike, krye gjatë luftës italo-greke në drejtim Bulqarë-Graçovë e Sipërme. Në këtë vënd, minerali paraqitet copa copa herë me brij herë të mprehta, herë të rrumbullakueme, i kapërthymë ndër konglomerate gëlqerorë, siçorë dhe serpentinorë. (fig.2) Këto të fundit vrehen me shumicë. Kanë ngjyrë të verdhë të zbetë të blertë, janë shumë të thermueshëm sidomos prej alteracjoneve magnezite. Nëpër seksione të këtyne konglomerateve serpentinore, gjatë çamjes brij rrugës, vrehen konturet e tyre të rrumbu-

AFIORAMENT MAGNESITI BULSHAR.

BREGU I ROTULLES

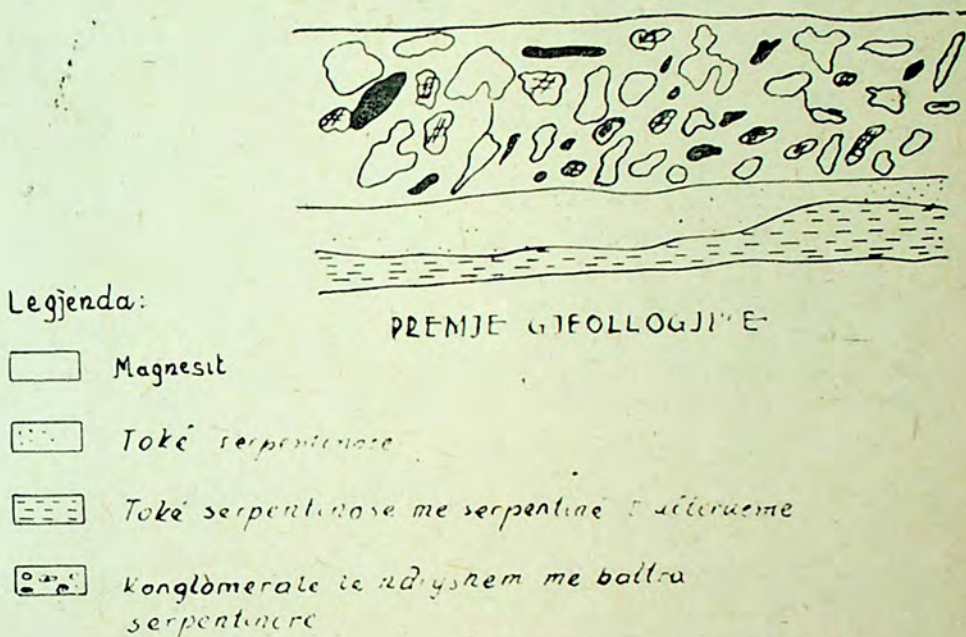
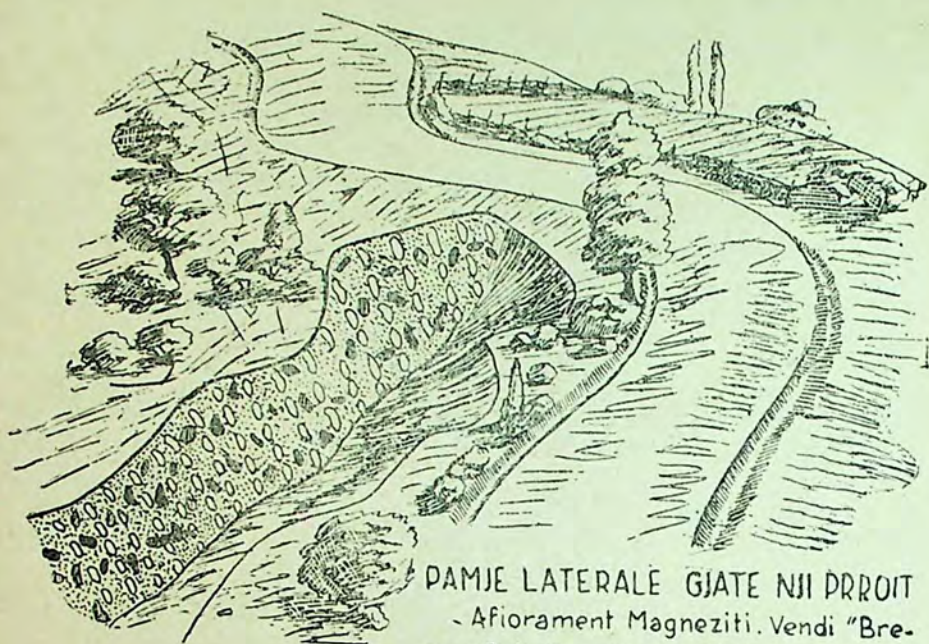

Fig. 2

Ilakta, nëpër të cilat përshkohen në drejtime të ndryshme tue u kryqëzue e tue u gërshetue, damarë të hollë ose të trashë magneziti të shkryët. Po nëpër këto vrehen edhe kalime të njimbasnjishme të transformimit të serpentinin në magnezit.

Nëpër këtë eterogjeneitet materiali, vrehen me shumicë edhe tokë ngjyrë të verdhë të zbetë, rrjedhun prej alteracionit të serpentineve. Këjo tokë, në pjesën e poshtme të profilin gjindet më me shumicë, sigurish e derdhun prej pjesëve siprinore. Nëpër brumin e kësaj, vrehen thermija sado të vogla peridotiti e serpentinin, të cilat na dishmojnë origjinën e saj.

Pak më poshtë, në drejtimin N 80° W, në një lugëzim të vogël të sipërfaqes, (fig 3) pak a shumë paralel me shtratin e rrugës, vrehet gjithënjë magnezitë makropizolite të ngjitura njëna me tjetrën, të zhytuna në tokë natyret peridotite serpentinore. Minerali i këtij afioramenti, është i mirë, i bardhë si qumshti i rrastë, mikrokristaluer dhe me thyemje kujo-re. Gjindet mjaft me shumicë dhe shtrihet në një gjatësi prej 10-15 metra, në një nivel 6-8 metra për nën kuotën e Rotulles.

LEGJENDE

Magnezit

Tokë serpentinore

Konglomerat silicor, serpentinar dhe gëlqeror

Fig. 3

Në majën e kësaj, një 30-40 cm. për nën mbulesën toksore sipërfaqesore, në disa grapa të çeluna për pyllëzimin e kësaj, vrehen gjithënjë rropa magneziti të zhytuna në brumë toksuer origjinat peridotite serpentine.

Në bazë të këtyne konstatimeve, mundë të themi se magneziti, shtrihet për një thellësi deri në 10 metra, me një potencë reale të barabartë, por që nuk mundë të mprohet me siguri pa bërë ndonjë pus vertikal prej majës së Rrotullores ase ndonji transe përshkuëse.

Në drejtimin Nord të kësaj kodre vrehen vetëm pigmente minerare në trajtë leskrash e kojesh, së depozitimit prej ulash siprinore dhe të futun ndër elementat e konglomerateve. Po ashtu, edhe molaset e marnet e kësaj ane, të cilat dalin në shesh edhe më kanë Nordi, janë të pigmentueme në të bardhë nga leskra e damarë të hollë magneziti. Drejtimi i përgjithshëm i këtyne shenjave, është pak a shumë paralel me prronin e Verçes, rreth N 40° E.

Nji tjetër afiorament i vogël, dhe qi i përgjegjë shtresave klasike të magnezitit, gjindet ndër peridotitet e shëmbuna, të cilat naltësohen pranë *Kronit t'Ismailit*. Këtu kemi nja dy damarë të trashë përmbi 20 cm. në sipërfaqe e qi ngushtohen në thellësi. Në këto gjindet magneziti i mirë, i bardhë e kokërzuer, i shkrythët dhe i dërmueshëm me dorë. Drejtimi i këtyne damarëve është pak a shumë NW-SE. nji damarë i tretë, më i vorfën, gjindet pak gja mbi vetë kronin e Ismailit.

b). Gjenezja e tij.

Minerali, me sa vrehet në terren dhe sikurse u përshkruie edhe më sipri, është *alokton*. Vetë copat makropizolite të rrumbullakueme të magnezitit dhe të tretuna në sipërfaqe pjesërisht, të ngrëna dhe të shkatërrueme, vërtetojnë se këto janë bartë e rrëshanue prej zonash të mësipri. Këto konglomerate minerare, të depozitueme në kodrën e Rrotullores, kuotë 415-425, dhe përposhtë kësaj, kanë qënë mbulue e cimentue në nji kohë të dytë, prej tokësh origjinet poridotite-serpentinore, gjithashtu prej leskrash e kojesh mineralash së kalcitit e magnezitit, të rrëshanuemë prej ujnash rrjedhësa siprinorë.

Tue qënë se në nji dislivel prej më se 100 metra prej Rrotullës, në kuotën pak a shumë 525 metra magneziti gjindet në vënd, autokton, i k'përthymë ndër peridotite serpentine, mundë të pranojmë se i tănë minerali qi vrejme ma tëposhtë, ka rrjedhë prej dërmimit dhe më vonë rrëshanimit të mineralit, i cili edhe sot gjindet në vënd. (fig. 4) Damarët

e afioramentit të Kronit t' Ismailit, të cilët, me sa duket, në mbrëndësi vijnë tue u ngushtue, dikur shvillohëshin shumë më tepër, me nji sasi e sipërfaqe më të shtrime. Më vonë, efekte dinamikë dhe të jashtëm, ndër të cilët ujnat siprinorë, gravitacioni vetë, etj., kanë dërmue vazhdimisht këtë sipërfaqe minerare, të zbulueme dhe të pamproje, tue e derdhë teposhtë. Në nji kohë të dytë, ujnat e kanë rrëshanue e depozitue në vëndin më të përshtatshëm,

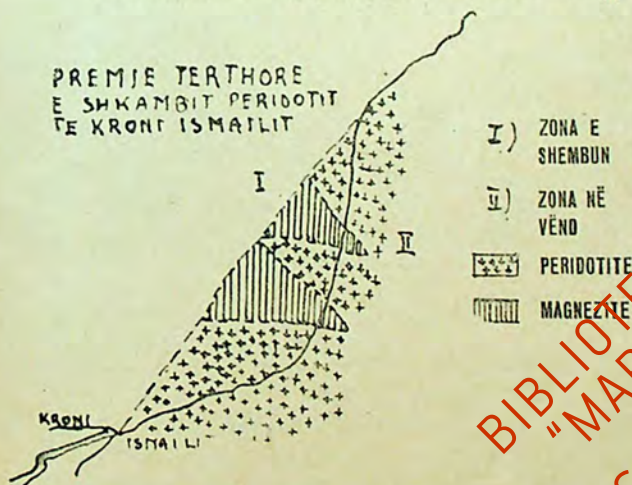

Fig. 4.

tue e alterue edhe më tepër, rrumbllakue e shtreszue njashtu si e gjejmë edhe sot, së bashkut me serpentinët, në faza të ndryshme dhe të shtyeme magnetizimi.

III). Përfundim.

Për të dhënë një mendim konkret mbi këtë afiorament, gjithashtu mbi gjenezën e sigurtë të tij, lypen një seri punimesh, prej së cilave të mundemi me njëjerrë të dhënat e nevojëshme për vlefësimin e tij ekonomik. Sot për sot, shenjojmë se minerali nuk është aqë i vorfën në sasi, sa mos me mujtë me përmbushë ndonji nevojë e cila paraqitet urgjente dhe e domosdoshme ndër uzinat tona ase ndër ndërmarrje tjera me karakter industrial. Gjithashtu përfaqson një mineral të mirë, të pastër dhe të vlefshëm.

N'anë tjetër, shtojmë edhe se transporti, nuk përmban një problem për këtë afiorament, mbasi gjindet pranë vijave të komunikacionit të rregullt dhe ekonomisht i shfrytëzueshëm me pak shpenzime.—

L'AFFLEUREMENT DE LA MAGNÉSITE DE BULTCHARI

RÉSUMÉ:

Les auteurs décrivent brièvement un affleurement de magnésite, connu simplement de la littérature. Sans que nous ayons d'autre indication sur elle. Après avoir décrit la géologie de la zone et du lieu où le minéral vient à jour, ainsi que les caractéristiques minérales et pétrographiques, ils passent à l'étude de l'affleurement et des conditions de minéralisation. Les auteurs en déduisent que le minéral est allochtone, précipité et emmené par des agents étrangers de la zone pirlotite-serpentinaire laquelle se hisse légèrement à la cote 525.

Pres du lieu dit «la fontaine d'Ismail», on aperçoit deux veines de magnésite intercalées dans les roches-mères, partiellement travaillées par les eaux de surface qui y coulent. On pense que celles-là ont du, avec le temps, avoir un développement plus étendu et que, durant une deuxième époque, elles ont été démolies, puis transportées et déposées à la place où nous les rencontrons à présent.

Des travaux ultérieurs, de caractère minéralogique nous donneront une idée exacte sur cette hypothèse et nous montreront la valeur réelle économique de cet affleurement.

BIBLIOTEKA QYBILITETIT
"MARIN BARLETTI"
SHKODER

ENDEMIJA MALARIKE NË KRAHINAT E TIRANËS DHE DURRËSIT

Nga

Dr ANTON ASHTA

Ndërmjet lumenjve Mat e Shkumbin shtrihet zona e krahinave të Tiranës dhe Durrësit me popullsi prej 282.263 frymësh*). Kjo zonë ndahet në 6 qendra: Tiranë, Burrel, Krujë, Shijak, Kavajë dhe Durrës. Zona është më tepër fushore dhe punohet përgjithësisht mirë. Pranë Durrësit gjindet gjoli i Durrësit, përveç kënetave gjatë bregdetit prej lumit Mat dhe deri afër Kepit të Palit.

Zonat bregore dhe malore përshkohen prej lumenjsh dhe projesh, burime ujrash dhe pyjesh. Popullsia merret më tepër me bujqësi dhe blegtori. Banorët kanë preferuar të ndërtojnë shtëpitë larg njena tjetrës; të pakët janë katundet me shtëpija të grumbullueme. Krejt zona bregdetare konsiderohet me endemi malarike të rëndë; edhe gjatë një pjesë së lumenjve dhe projeve disa herë malaria është e rëndë.

TIRANA DHE RRETHI I SAJ

Tirana u ngreh në fillim të shekullit XVII prej Gjeneralit Sulejman Pasha. Në shekullin XVIII Ibrahim beu, me anën e një kanali, mori ujë e lumit e i a solli qytetit. Ujë e këtij kanali përshkonte qytetin në rrugën e Dibrës dhe derdhej jashtë qytetit, prapë në lumë. Si kuptohet, mungesa e ujit në Tiranë detyroi Beun me e sjellë ujin. Me të vërditëshin toka për rreth Tiranës, punojshin disa mullij, por uji i vlente për më tepër qytetit për të pastrue ndysinat. I lanun mbas dore, u bënë shkak

Shifrat demografike që përmban ky studim janë dhënë nga Drejtoria e Statistikës në Dhjetor 1949.

kryesor për formimin e moçalishteve dhe zhvillimin e mushkajave. Në vjetin 1932 ky kanal u-rindërtue dhe u-sistemue irigacioni i përshtatë-shëm i tokave.

Deri vonë Tirana përdorte ujt e puseve për të pi; vetëm një pakicë e blente ujën e pishëm që sillej me anën e kafshëve tue e marrë prej burimeve pranë qytetit. Ujësjellësi i pruni këtij ujt e pishëm në sasi të kufizueme.

Qyteti, me popullsi prej 50.536 frymësh, shtrihet në një fushë të qarkueme nga të gjitha anët prej malesh dhe prej një vargu të gjatë kodrinash.

Në pjesën perëndimore kalon Lumi i Tiranës në të cilin zhvillohet lloji i mushkajës *A superpictus*. Në pjesën jugë lindore gjarpron Lana që i shkon për qark qytetit dhe e përshkon në ndonji pjesë. Në periferi gjinden më shumë se 300 gropa, guroresh tullash dhe tjegullash, të regjistrueme si folena për zhvillim mushkajash, përveç një shumice prrojesh si ay i Reçës, Çesmës së Thatë, Hysajt, Selitës dhe shumë burimesh si Kroj i Shën Gjinit, Brakat e Petrelës, Kallamat e Qoraliut, Këneta e Ysberishit etj. Të gjitha këto kanë qenë, dhe pjesërisht janë edhe sot, fole për larvat e *A maculipennis*. Përveç këtyne ka edhe shumë shkaqe që rrjedhin nga mënyra e jetesës dhe e punimit. Në këtë kategori hyjnë vijat e mullinit, ujt e të cilave përdoret për vaditje, grumbullimi i ujit të shiut për nevoja shtëpijake, etj. Vaditja e tokave bāhet në një mënyrë primitive: ujt zehet me plisa dhe barishte tue shkaktue pellgje të vogla dhe fole mushkalash.

Në vjetin 1929, ndër nxansit e shkollave, 42% ishin t'infektuem me malarje kronike, me shpnehta të smadhueme. Anofele *superpictus* dhe *maculipennis* gjindeshin pothuaj se në çdo shtëpi, tue fillue prej Qershorit e deri në Tetor. Po të mos ishin masat e marruna, qyteti do të konsiderohesh me endemi malarike të rāndë. Për mbrojtjen nga infektimi u moren këto masa: u ndërtue një pendë çimentoje e formueme mbi lumin e Tiranës e cila gjatë verës, kur rrjedha e ujit ishte më pak se 2½ m³ për sekondë, përmjet një kanali irigimi, krejt ujt e lumit e këndente në sistemin e ri të ujisjes, tue tha kështu për shtratin e lumit në afro 7 km. gjatësi, ku ka qenë foleja më e rëndësishme për zhvillim mushkajash; u-tha këneta e Ysberishit, tue përfitue afro 400 Ha. tokë; u-sistemuen burimet e Krojit të Shën Gjinit etj. Tashti sistemi i ujisjes po organizohet në bashkëpunim me kooperativat bujqësore, me pjesëmarrjen e krejt popullit në pastrimin e kanaleve dhe mirëpërdorimin e ujit. Në vjetin 1946 u rindërtuen penda prej çimentoje dhe kanali kryesor që qenë prishë prej shinave të mëdha. Në të gjitha folet e mbetuna, dy grupe puntorësh të stërvitun hudhin periodikisht D. D. T. prej 15 Prillit deri më 15 Tetor të çdo vjeti. Për zhdukjen e mushkajave, të cilat rrjedhin nga larve që mund t'i kenë shpëtue mbytjes spërkaten të gjitha shtëpijat me D. D. T. dy herë gjatë stinës endemike Maj-Tetuer. Me masat që

merren sot në luftimin e malarjes në kryeqytet, si për çdukjen e foleve ashtu edhe për ndalimin e zhvillimin e mushkajave dhe mbytjen e tyne, për kurimin e të sëmurëve etj, masa të lidhuna me pjesëmarrjen e gjanë të popullsisë nën drejtimin e organeve të Pushtetit popullor do t'arrihet të çduken shumica e foleve mbrënda një kohë së shkurtër.

Sot në Tiranë mund të themi se shumë të pakta janë raset e infektiveve të reja, sado që malarja sillet vijimisht prej personash t'ardhun nga çdo anë e Shqipërisë. Ndër fëmijët e shkollave është tue u çdukë malarja kronike. Një shumicë e nxënësve të shënuem në pasqyrat e mëposhtme si malarikë, janë infektue ndër vënde tjera.

ENDEMIJA MALARIKE NË QYTETIN E TIRANËS

Indeksi spelenik

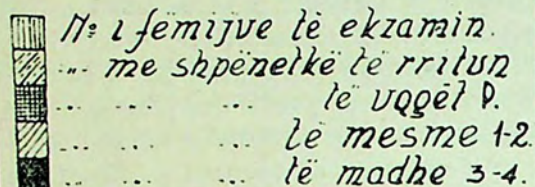
Vjet	1938	1945	1947	1948
Numuri i fëmijve të ekzaminuem	1000	992	958	1000
Numuri me shpnetkë të smadhueme	92	26	24	12
% mbi të ekzaminuemit	9.2	2.6	2.6	1.2
Numuri me shpnetkë normale	908	966	934	988
% mbi të ekzaminuemit	90.8	97.4	97.4	98.8
Numuri me shpnetkë të vogël P.	86	20	13	8
% mbi të ekzaminuemit	8.6	2	1.4	0.8
Numuri me shpnetkë të mesme 1-2	6	6	11	4
% mbi të ekzaminuemit	0.6	0.6	1.1	0.4
Numuri me shpnetkë të madhe 3-4	0	0	0	0
% mbi të ekzaminuemit	0	0	0	0

Indeksi parasitar

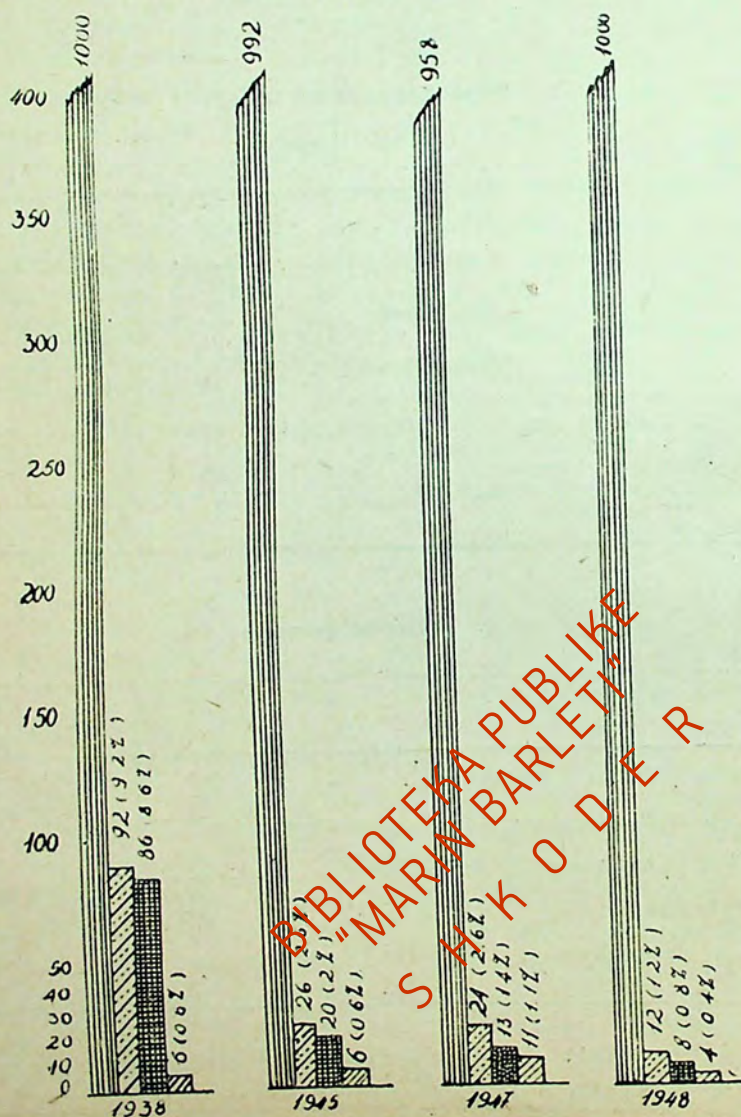
Vjet	1938	1945	1948
Numuri i fëmijve të ekzaminuem	500	992	1000
Positiva	10	7	2
% mbi të ekzaminuemit	2	0.7	0.2
Me P. vivax	2	4	0
% mbi pozitivat	20	57.1	0
Me P. falciparum	8	3	2
% mbi pozitivat	80	42.8	100
Me P. malariale	0	0	0
% mbi pozitivat	0	0	0

Grafiku aneks pasqyron rezultatin e arritun në uljen e infeksionit malarik në qytetin e Tiranës.

LEGJENDE

ENDEMIJA MALARIKE NE
 QYTETIN E TIRANES
 (INDEXI SPLENIK)

Morboziteti. Siç rezulton nga pasqyra e mëposhtme, pranë dispenseve antimalarike të Tiranës gjatë viteve 1940 e 1945-48 u-ekzaminuen 9091 preparata gjaku për dianjostikimin e malarjes.

Vjet	Nr. ekzam.	Pozitiva.	%	P. vivax	%	P. falcip	%	P. Malar.	%
1940	1258	472	38	247	52,3	147	36,8	51	10,8
1945	1162	348	29	151	44,6	110	32,5	87	25,7
1946	1552	402	26,4	214	53,2	110	27,3	78	19,4
1947	2449	601	24,5	363	60,4	230	38,3	8	1,3
1948	2700	223	9,4	175	78,4	44	19,8	4	1,8

Siç shifet nga tabela dhe grafiku anesks, megjithse numuri i ekzaminimeve mikroskopike në vjetin 1948 është më se i dyfishtë nga ai i vjetit 1940, përqindja e pozitiveve, prej 38 në vjetin 1940 është në 9,4 në vjetin 1948.

Përqindja e llojit *P. falciparum* mbi pozitivat ulet prej 36,8 në vjetin 1940 në 19,7 në vjetin 1948; ajo e llojit *P. vivax* naltësohet prej 52,3 në vjetin 1940 në 78,4 në vjetin 1948, kurdoherë mbi pozitivat. Kjo është një shprehje përmirsimi mbasi lloji i parazitit *P. falciparum*, si më i rrezik-

**NUMURI I EKZAMINIMEVE GJATË VITEVE 1945-1948
RADHITUN SIMBAS MUAJVE**

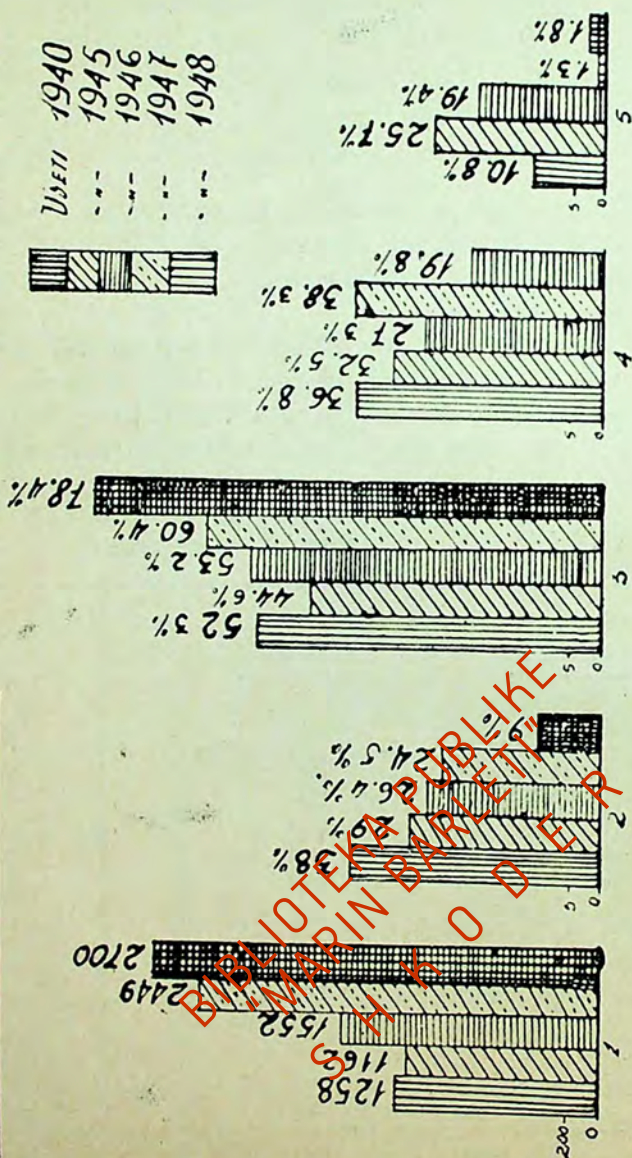
Muaji	Ekzaminime	Positiva	P. vivax	P. falciparum	P. malariae.
Janar	118	3	2	0	1
Frer	4	2	1	0	1
Mars	811	6	2	4	0
Prill	416	104	93	1	10
Maj	600	100	90	4	6
Qershor	1003	197	153	6	38
Korrik	1072	208	160	36	12
Gusht	1217	258	129	81	48
Shtator	1208	314	137	146	31
Tetor	846	254	103	133	18
Nandor	237	60	3	49	8
Dhetor	401	68	30	34	4
Shuma	7833	1574	903	494	177

shëm, vjen tue u zhdukë e mbetet lloji *P. vivax*; por edhe ky, megjithëse duket qi naltësohet, në realitet ulet, mbasi përqindja paraqitet tue iu pshtetë positifave.

Për të pasqyrue paraqitjen e infeksionit simbas muajve, këtu poshtë përmbledhim shifrat e ekzaminimeve të kryeme gjatë vjetëve 1945-1948:

TIRANE MORBOZITETI.

Udhë 1940
1945
1946
1947
1948

LEGJENDE

- 1) M. i. Ekzaminimeve.
- 2) Pozitiva % mbi ekzaminim
- 3) P. Vivax % mbi pozitivat
- 4) P. falcip. %
- 5) P. Malar. %

Rrethi i Tiranës ka një popullsi prej 46.019 frymësh. Malarja ndër katundet e këtij rrethi është mjaft e ndieshme. Folenat më me rëndësi janë moçallshet, rrjedhjet e lumejve, të projeve dhe fole të tjera më të vogla por të mjaftueshme për zhvillimin e mushkajave. Llojet e mushkajave që shtojnë malarjen ndër këto katunde janë *A. Superpictus* e *A. maculipennis*.

Malarja kronike ndër fëmijt e shkollave të disa katundeve është: në Ysberish 13%, në Prush 4%, në Sharrë 21%, në Yrshek 16%, në Mzez 22%, në Vorë 27%, në Kashar 35% në Zall të Herit 30%.

RRETHI I KRUJËS.

Infektimi në këtë rreth ndryshon simbas zonës. Banorët e këtij rrethi arrijnë në 27.144 frymë dhe merren më tepër me bujqësi. Kruja (5.700 banorë), e vendosur në shpinë mali, nuk ka fole me rëndësi përveç disa projeve dhe burimeve uji. Në kohën e verës shumë shkojnë me kalie muijt e vapës në këtë vënd. Lloji i mushkajës është këtu *A. superpictus*.

Infektimi është i ndieshëm në katundet e vendosun në fushën e Krujës për shkak të moçalishtave të formueme nga inondatat e lumëjve Mat dhe Ishëm. Fusha e Suzes prej lumit Mat deri në Ishëm është zona më e infektueme mbasi këtu ka moçale të gjana dhe pyje të denduna me tokë kënetare. Llojet e mushkajave malarike janë *A. elutus* që vjen prej moça-

ENDEMIJA MALARIKE NË QYTETIN E KRUJËS

Indeksi splenik

V j e t i	1941	1945	1947	1948
Nr. i fëmijve t'ekzaminuem	173	429	68	300
Nr. me shpnetkë të rritun	15	21	3	0
% mbi t'ekzaminuem	8.7	4.8	4.4	0
Nr. me shpnetkë normale	158	408	65	300
% mbi t'ekzaminuem	91.3	95.2	95.6	100.0
Nr me shpnetkë të vogël P.	16	16	1	0
% mbi t'ekzaminuem	5.7	3.7	1.4	0
Nr. me shpnetkë të mesme 1-2	5	4	2	0
% mbi t'ekzaminuem	2.9	0.9	2.9	0
Nr. me shpnetkë të madhe 3-4	0	1	0	0
% mbi t'ekzaminuem	0	0.2	0	0

leve me ujë pak të kripur të bregut të detit, *A. maculipennis* dhe *A. Superpictus*. Ndër vrima me ujë të druve të pemve të pyllit Mamuras është gjetë edhe mushkaja e llojit *A. Plumbeus* e cila si mushkajë e egër nuk u qasej shtëpijave dhe nuk është e rezikëshme për përhapjen e malaries. Shtëpitë e katundeve të kësaj zone janë përgjithësisht të shpërndame, por gjënden edhe katunde të grumbulluëm. Ka shtëpi dykatesh të ndërtueme me gurë, por shumica janë përdhese e të ndërtueme me kashtë ase me tulla të papjekuna.

Malaria e pakët në këtë qytet, me masat që janë marrë tue kurue të smuetit e tue rbyut mushkajat me spërkatjen residuale të banesave me insekticidin D.D.T. etj., mund të thuhet se është zhdukë.

Përsa i përket endemisë malarike të disa katundeve të këtij rrethi, po paraqesim rezultatin e nxjerrjes së indeksit splenik krye në vjeshtën e vjetit 1948 :

V ë n d i	Nr. i ekzam.	Nr. me shpnetkë të rritun	% mbi t'ekzam.	0	% mbi t'ekzam.	P	% mbi t'ekzam.	1-2	% mbi t'ekzam.	3-4	% mbi t'ekzam.
Gurrëz	100	9	9.0	91	91.0	8	8.0	1	1.0	0	0
Mamuras	75	3	4.0	72	96.0	2	2.6	1	1.3	0	0
Milot	75	11	14.6	64	85.4	7	9.3	4	5.3	0	0
Shullaz	75	4	5.3	71	94.7	4	5.3	0	0	0	0
Ura e Zezë	70	4	5.7	66	94.3	4	5.7	0	0	0	0
Shuma	395	31	7.8	364	92.2	25	6.1	6	4.0	0	0

RRETHI I BURRELIT.

Rrethi i Burrelit me një popullsi prej 31.629 banorësh përbanet prej katundesh të përhapun nëpër kodrina dhe gjatë luginës të lumit Mat. Për banorët e luginës dhe të kodrinave malarja është e ndijshme, ajo nuk ndihet ndër naltësina që ngrihen prej 1000-1200 m.

Popullsia këtu banon ndër shtëpi prej guri në më të shumtën me dy kate dhe merret me bujqësi. Ajo vuen prej etheesh dhe nuk është kujdesë aq fort për mjekim. Masat e marruna nga ana e Pushtetit për luftimin e malarjes në këtë krahinë janë në radhë të parë: Spërkatja e banesave me insekticidin D. D. T. luftimi anti-larvor anofelik në qëndrën e Burrelit, propagandimi i rrezikut të malarjes dhe shpërndamja e barnave antimalarike gratis për kurimin e të smurve.

Lloji i mushkajës malarike është *A. Superpictus*. Infektimi shtohet ose paksohet në lidhje me faktorë të ndryshëm atmosferikë.

Këtu poshtë po japim indeksin splenik siç ka rezultue në vjeshtë e vjetit 1948:

Vendi	Nr. i ekzam.	Nr. me shpnetkë të rritun	% mbi t'ekzam.	0	% mbi t'ekzam.	P	% mbi t'ekzam.	1-2	% mbi t'ekzam.	3-4	% mbi t'ekzam.
Burrel	114	62	43,0	82	56,9	44	30,5	18	12,5	0	0
Klos	267	176	65,5	91	34,5	110	41,2	65	24,3	1	0,3
Lis	248	149	60,0	99	39,9	103	41,1	44	17,7	2	0,8
SHUMA	659	387	58,7	272	41,3	257	39,0	127	19,0	3	0,4

Morboziteti. — Vrimtarija e Dispencerisë antimalarike pranë spitalit rural gjatë dy vjetve del nga pasqyra e mëposhtëme:

Vjeti	Të ekzamin.	Negat.	Pozit.	Me P. viv.	Me P. falc.	Me P. mal.
1947	823	378	445	290	76	79
1948	715	552	163	124	21	18

Prej pasqyrës së sipërme shifet se paraqiten të tri format e malarjes dhe më tepër *P. Vivax*.

DURRËSI DHE RRETHI I TIJ.

Grekrit e vjetër Durrësin e patën quajhtë *Epidharnos*. Romakët e thirrën *Dyrrachium*. Prej nesh Durrësi thirret po me këtë emër. Durrësi ka qënë qytet i populluem dhe i lulëzue, por vajtjet e shumta dhe tërmetet e tmerrshme e shpartalluen dhe e vobekësuen. Prej pakujdesisë së regjimit turk është çudi se si ka mujtë me qëndrue në këmbë, ndërsa qytetet e tjera të vjetra si Apollonia, Butrinti u çdukën.

Qyteti i banuem prej 13.855 frymësh, shtrihet pjesërisht në fushë dhe pjesërisht në kodrinë. Në perëndim rrethohet prej detit, nga verilindja prej liqenit të Durrësit dhe fushës së Shkozetit. Shkaku i parë i malarjes këtu është liqeni i cili shtrihet në një sipërfaqe prej 3000 Ha. Në fushën e Shkozetit gjinden mjaft moçalishtë e kanale si edhe folena mushkajash të shkaktoeme tash së fundi prej punimeve të hekurudhës. Gjatë bregut të detit shërbejnë si fole moçalet e shumta. Mushkajt qi shkaktojnë

malarjen janë të tipit. *A. elutus* që zhvillohet në liqenin e Durrësit dhe në moçalishte, *A. maculipennis* që zhvillohet ndër ujna t'ambëla të pellgjeve të Shkozetit, ndër kanale glatë rrugës, etj.

Malaria ka qënë gjithmonë e shumë e Durrës Simbas Jireçek «numri i banorve u pakësue nga «ajri i keq» (*malignità del siere*), malaria, e cila u përhap nga gazet e kënetës që u vidhos rishitas». Kështu ishte gjëndja në shek. e XV. Tue ardhë afër nesh, në vjetin 1929 u vërtetue së pothuajse gjysma e fëmijve të shkollave ishin rase kronike, me shpnetkë të rritun. Popullsia ishte e tmerrueme nga zhvillimi i madh i mushkojave, tue mos mujt të gjejë qetësi gjithë natën nga zhvillimi anofelik. Peshkatarët që shkonin në gjol natën me zënë peshk, duhesh të bajshin tym në barkën e tyne për me mujt me u ruejt prej sulmit të mija mushkajave që vërsuleshin pa i lënë me vozitë. Duhet kthye në vjetet e kalueme për të dëjtë vuetjtet e këtij qyteti nga pickimi i mushkajave malarike.

Mbrënda vjetit 1929 u zunë ndër 10 vende të ndryshme, posaçërisht të caktueme për këtë qëllim, më se 99.331 anofele që zhvilloheshin në hapësinën kënetare të gjolit të madh. Në vjetin 1932, në Porta Romana, u hap një kanal, i cili lidhte detin me gjolin. Gjithë gropat e Shkozetit dhe moçalishtet shterruen tue i u derdhë ujë në detë ase tue i mbushë. Kështu në vjetin 1934 mushkajat u çdukën krejtësisht.

Mbas çlirimit gjëndja e foleve anofelike ishte pothuaj se ajo e vjetit 1931: kanali që lidhte detin me gjolin, ishte prishun nga okupatori gjerman, dhe prej kanaleve të pa-pastruem të Shkozetit kishin filluar të formoheshin moçalishtet. Me njëherë nga ana e Pushtetit u muerën masat e nevojshme: u vu në gjëndje funksionimi kanali që lidh gjolin me det, u-pastruen të gjithë kanalet dhe u-kryen punime të tjera si rregullimi i kënetës së Shnavlashit. Me marrjen e këtyne masave u arrit që Durrësi të mprohet nga mushkajat dhe nga infektimi malarik.

Këtu poshtë po japim një pasqyrë të endemisë malarike përpara dhe mbas Çlirimi.

ENDËMIJA MALARIKE NË QYTETIN E DURRËSIT Indeksi splenik

Vjetit	1938	1941	1947	1948
Nr. i fëmijve t'ekzaminuëm	881	933	1000	1000
Nr. me shpnetkë të rritun	169	186	65	30
% mbi t'ekzaminuemit	19.2	19.9	6.5	3
Nr. me shpnetkë normale	712	807	935	970
% mbi t'ekzaminuemit	80.6	80.1	93.5	97
Nr. me shpnetkë të vogël P.	90	139	48	18
% mbi t'ekzaminuemit	10.2	14.7	4.8	1.8
Nr. me shpnetkë të mesme 1-2	18	49	15	12
% mbi t'ekzaminuemit	2.1	5.2	1.5	1.2
Nr. me shpnetkë të madhe 3-4	1	0	2	0
% mbi t'ekzaminuemit	0.1	0	0.2	0

Indeksi parasitar

Vjetit	1938	1945	1948
Nr. i ekzaminimeve	493	993	1000
Positiva	42	4	3
% mbi ekzaminimet	8.5	0.4	0.3
Me P. vivax	10	0	2
% mbi pozitivat	23.8	0	66.6
Me P. falciparum	24	4	1
% mbi pozitivat	57.7	100	33.3
Me P. malariae	8	0	0
% mbi pozitivat	19.0	0	0

Në pasqyrën e sipërme shofim se përqindja e shpnetkave të rritura në vjetin 1938 ka qënë 12,4 kurse në vjetin 1945 kjo përqindje u naltësue në 19,9 nga shkak i lëvizjes së popullsisë gjatë okupacionit. Me masat e gjana e të menjëherëshme që u-muerën nga Pushteti Popullor për luftën kundra malarjes, tue krypos gjolin e Durrësit, tue tha moçatishite e tue spërkate banesat me D.D.T., përqindja e infektimit në vjetin 1947 u ul në 6,5 e në vjetin 1948 në 3. Rezultatet e arritun pasqyrohen më kjashtas në grafikun aneks.

Infektimi malarik ndër katunde të këtij rrethi (me një popullsi prej 76.722 frymësh) rezulton të jetë si vijon:

Në Shnavlash, katund i vendosun n'anën tjetër të gjollit, në vjetin 1940 përqindja e infektimit ka qënë 78,7, në vjetin 1947 kjo përqindje u ul në 37,7 e në vjeshtën e 1948 në 22,6.

Në Spitall, katund i vendosun gjatë rrugës Durrës-Porta Romana, infektimi arrin në 29 %.

Në disa katunde të Shkozetit të vendosun në mes të rrugës së Kavajës e të Tirauës përqindja e infektimit, prej 22,5 në vjetin 1945, u ul në 8 në vjeshtën e vjetit 1948.

Katundi Jub, jo lark detit dhe pranë grykës Erzenit, që paraqistenji përqindje prej 61, sot e ka zbritë në 36,4.

Në qerret, katund i banuem më tepër prej Kosovarësh të emigruem nga Kosova, infektimi malarik arrin në 44,3% e në katundin e Rij në 44%.

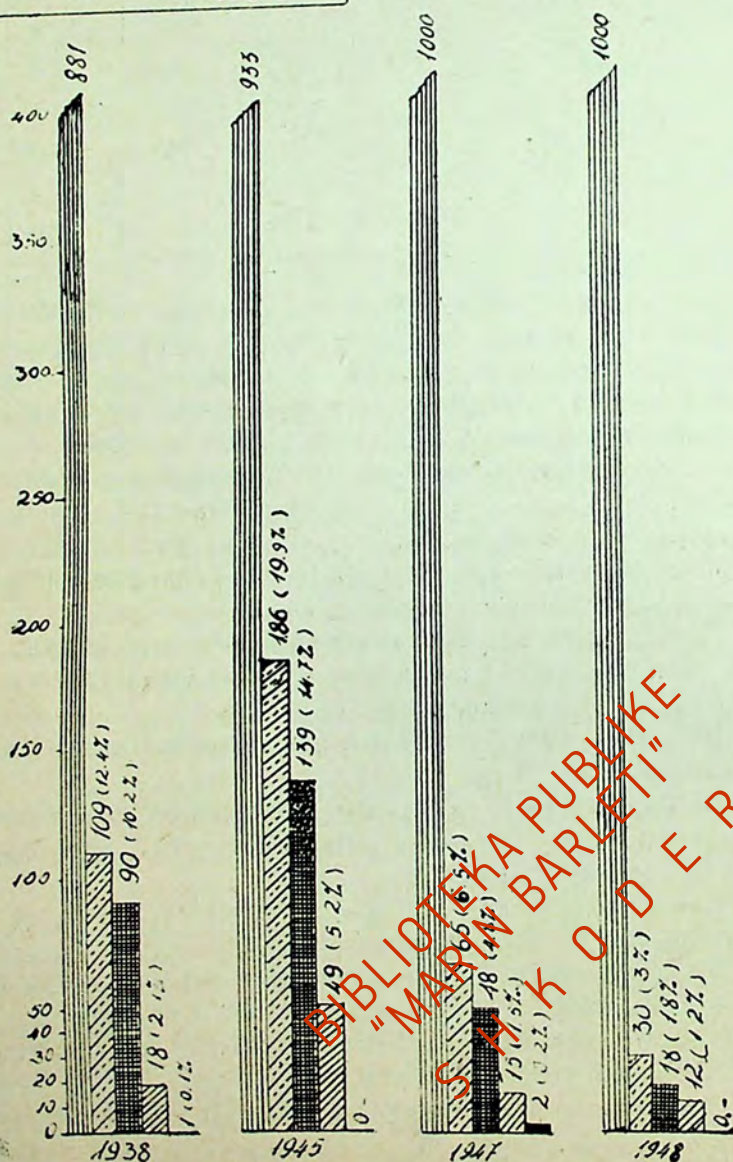
Ndër rrethet e Durrësit, fusha e Rrushkullit me endemi malarike të rëndë ka mbetur po në gjëndjen e mëparëshme.

Grafiku aneks pasqyron uljen e infektimit malarik në qytetin e Durrësit.

- LEGJENDE -

- 1- N° 1 femijve te ekamin
 2- me shpenetke te rritura
 3- vogël
 4- mesme
 5- modhe 3-4

ENDEMIJA MALARIKE
 NE QYTETIN E DURRESIT
 ("INDEXI SPLENIK")

BIBLIOTEKA PUBLIKE
 "MARR BARLETI"

Morboziteti. — Nga aktiviteti i dispenserive antimalarike në Durrës rezulton se përqindja më e ulët e pozitivave mbi t'ekzaminuemit paraqitet në vjetin 1948. Përmirësimi është i dukshëm: prej 59% të pozitivave në vjetin 1940 jemi ulë në 13,7% në vjetin 1948: lloji i parasitit *P. falciparum*, prej 66,5% në vjetin 1940, është ulë në 38,1% mbi pozitivat në vjetin 1948. Duhet theksue se për arritjen e këtij rezultati është dasht një veprimtari e gjanë në luftimin antimalarik, mbasi folenat, si gjoli i Durrësit, moçalishtet e Shkozetit etj, prej kah mund të zhvillohen, mushkajat, janë të mëdhaja. Për të vue në dukje këtë aktivitet paraqesim pasqyrën e maposhtme dhe grafikun aneks.

Vjet	Nr. i ekzam.	Pozitiva	%	P. vivax	%	P. falc.	%	P. mal.	%
1940	2272	1341	59	409	30,5	893	66,5	39	2,8
1947	1826	489	30,5	173	35,4	307	62,8	9	1,8
1948	1713	236	13,7	140	59,3	90	38,1	6	2,5

RRETHI I SHIJAKUT.

Rrethi i Shjakut (lokalitet administrativisht) ka 11.352 banorë. Qyteti është i vendosun pranë lumit Erzen. Fole me rëndësi nuk ka, përveç disa projeve, gropave me ujë dhe ndonji moçalishteje të vogël. Llojet e mushkajavet malarike janë *A. Superpictus* dhe *A. Maculipennis typicus*.

Ndër katundet, infektimi ndryshon simbas vëndit. Më përqindje e naltë infektimi ndeshet në zonën bregdetare dhe vjen prej knetave të shkaktueme nga lumejt dhe prrojet. Mushkajat më të rrezikshme janë *A. elutus* dhe *A. superpictus*. Në katundet Sukth, Sallmandej, të vendosuna në fushë, malarja nuk është e rëndë. Përqindja e infektimit në vjetin 1947 në Sukth ka qënë 12,5, në Pjeshkëz 8,7, në Ndroq 20,6.

Edemija malarike. — Në qytetin e Shjakut, përqindja e infektimit ka qënë 19,8 në vjetin 1938; në vjetin 1948 kjo përqindje është ulë në 8,2.

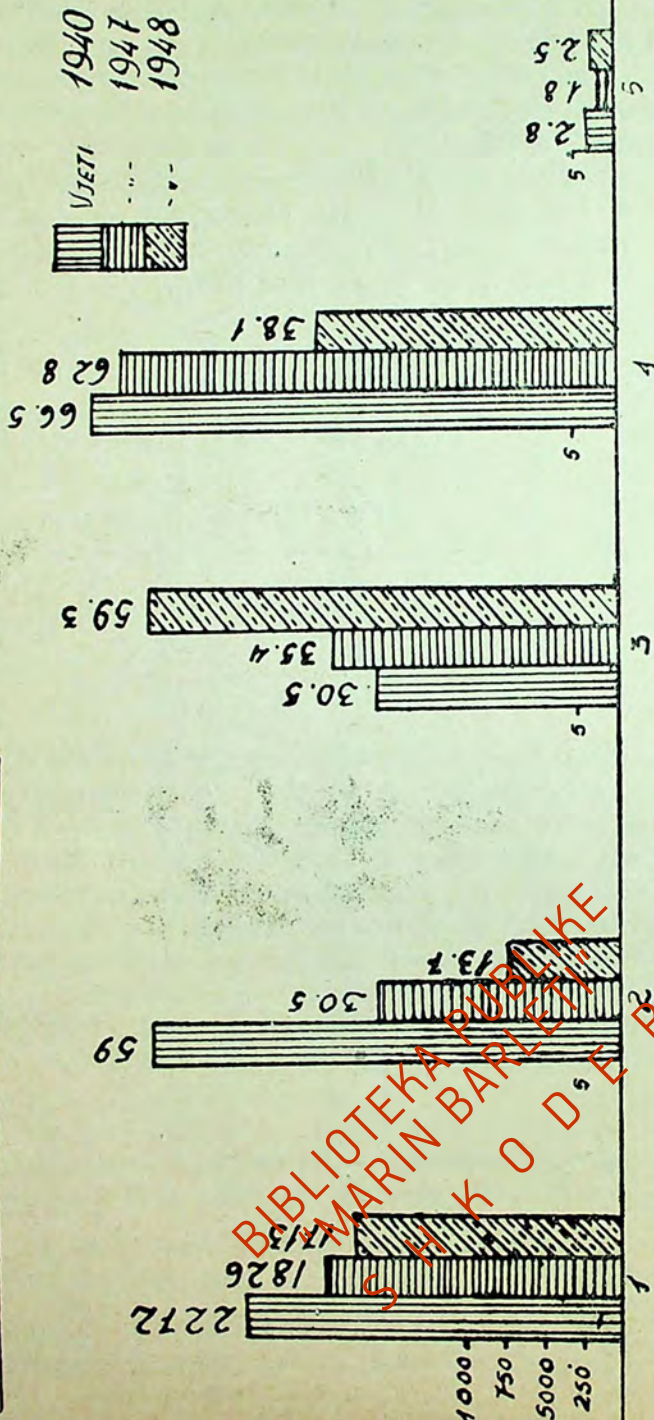
Në disa katunde, në vjeshtën e vjetit 1948; përqindja e infektimit rezultonte si vijon: Meminas 9,3, Xhafzotaj 12,5, Gjopalaj 10,5, Sallmandej 22,1.

Për qytetin e Shjakut, endemija malarike pasqyrohet kuart në tabelën që vijon:

DURDES
MOZBOZITETI.

-LEGJENDE-

1.	4-7	Ekzaminimere.
2.	2	mbi Ekzaminimel=pozitive
3.	3	pozitivat P. Vivax.
4.	1	P. Falcip.
5.	1	P. Malar.

ENDEMIJA MALARIKE NË QYTETIN E SHIJAKUT

Indeksi splenik

Vjetri	1938	1945	1947	1948
Nr. i fëmijve t'ekzaminuëm	265	410	435	382
Nr. me shpnetkë të rritun	52	49	43	24
% mbi t'ekzaminuemit	19.8	11.9	9.9	8.2
Nr. me shpnetkë normale	213	351	392	358
% mbi t'ekzaminuemit	80.4	85.6	90.1	93.8
Nr. me shpnetkë të vogël P.	31	40	26	20
% mbi t'ekzaminuemit	11.7	3.8	5.9	5.2
Nr. me shpnetkë të mesme 1-2	21	9	17	4
% mbi t'ekzaminuemit	7.9	2.2	3.8	1.0
Nr. me shpnetkë të madhe 3-4	0	0	0	0
% mbi t'ekzaminuemit	0	0	0	0

Indeksi parasitar

Vjetri	1938	1945
Nr. i ekzaminimeve	265	410
Positiva	48	5
% mbi ekzaminimet	18.1	1.2
P. vivax	5	1
% mbi pozitivat	10.4	20
P. falciparum	33	4
% mbi pozitivat	68.7	80
P. malariae	10	0
% mbi pozitivat	20.8	0

RRETHI I KAVAJËS.

Popullsija e këtij rrethi (lokalitet administrativisht) prej 10.236 banorësh merret më tepër me bujqësi. Fusha është pjellore dhe dendësisht e banueme. Përqindja e infektimit ndryshon simbas zonave. Katundet e bregut të detit janë më tepër t'infektueme. Folet më me randësi janë moçalishte,

burime uji, lumej, prroje qi përbajnë një syperfaqe prej 1706 Ha. kundrejt një syperfaqeje së përgjithshme prej 34118 Ha.

Llojet e mushkajave malarike janë *A. elutus*, *A. superpictus* dhe *A. maculipennis*. Statistika të sigurtat rreth vdekjeve të shkaktueme nga malarja nuk kemi, por mund të thuhet se sëmundja është shkaku kryesor i vdekjes, sidomos ndër fëmijë. Si shembull mund të marrim katundin Herbert i ndërtuem në vjetin 1925-26 dhe i banuem prej Kosovarësh t'ardhun, siç dihet, prej viseve të shëndoshta. Shumë prej tyre kanë vdekë ndër vjetet e para t'instalimit në këtë zonë, por për t'u vërtetë është vdekja e fëmijve në përqindje shumë të naltë, sa me ra në sy mungesa e tyre në çdo shtëpi. Indeksi splenik n'atë kohë ishte 82%. Sot këta banorë janë ambjentue, kanë fitue një lloj imuniteti, por infektimi vijon të jetë i naltë. Në katundet Luzë i Vogël dhe i Math përqindja e infektimit arrinte në 31,45 në vjeshtë të vjetit 1947. Vetëm në vjetin 1938 u hap një qendër luftimi antimalarik në Kavajë. Përqindja e infektimit ishte e naltë në më shumë se gjysmën e popullsisë.

Malarja shkaktohet këtu jo vetëm nga moçalishtet e prrojet, por edhe nga keqpërdorimi i ujit për vaditje si dhe nga pakujdesija e banorve në pastrimin e kanaleve. Ka nga ana tjetër edhe gropa të çeluna për nxjerrje dheu e për tulla e tjegulla që bëhen vatra infektimi. Me masat e maruna në thamjen e moçalishteve, mbushjen e gropave, pastrimin e kanaleve e tjera punime këso dore, u-arrit t'ulet infektimi malarik prej 42,7% në vjetin 1938 në 12,3% në vjeshtë të vjetit 1948.

Endemija malarike në qytetin e Kavajës, (9.070 banorë) pasqyrohet kuart në tabelën që vijon dhe në grafikun aneks.

Në disa katunde, infektimi shprehet me këto shifra; Synej 1,8% Ballëj 12%, Kryevidh 10,5%

ENDEMIJA MALARIKE NË QYTETIN E KAVAJES

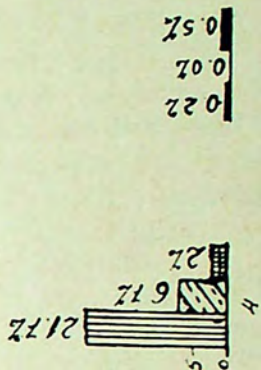
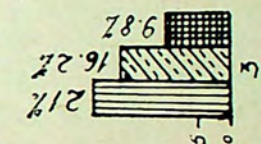
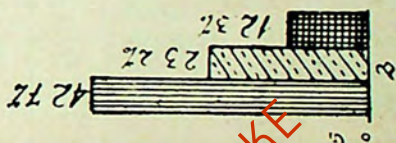
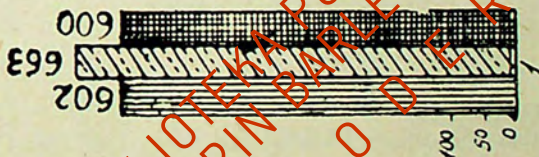
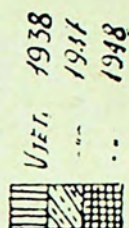
Indeksi splenik

Vjetit	1938	1947	1948
Nr. i fëmijve t'ekzaminuem	602	663	600
Nr. me shpnetkë të rritun	257	154	74
% mbi t'ekzaminuemit	42.7	23.2	12.3
Nr. me shpnetkë normale	345	509	526
% mbi t'ekzaminuemit	57.3	76.3	87.7
Nr. me shpnetkë të vogël P.	126	108	59
% mbi t'ekzaminuemit	21.0	16.2	9.8
Nr. me shpnetkë të mesme 1-2	130	46	12
% mbi t'ekzaminuemit	21.7	6.7	2.0
Nr. me shpnetkë të madhe 3-4	1	0	3
% mbi t'ekzaminuemit	0.2	0	0.5

ENDEMIJA MALARIJE OVJETA I KAVAJES (INDEXI SPOLENI)

-LEGJENDE-

1. H 2 Ekzaminime
- 2-2 me sipenelle le rrilun
- 3-2 vogel p
- 4-2 mesine 12
- 5-2 madhe 34

0.22
0.02
0.52

BIBLIOTHEKA PUBLIKE
"MARIN BARLETI"
SHKODER

Indeksi parasitar

Vjetit	1938	1947	1948
Nr. i ekzaminimeve	500	331	600
Positiva	40	10	3
% mbi ekzaminimet	8	3.0	0.5
Me <i>P. vivax</i>	8	6	3
% mbi pozitivat	20.0	60.0	100.0
Me <i>P. falciparum</i>	29	4	0
% mbi pozitivat	72.5	40.0	0
Me <i>P. malariae</i>	3	0	0
% mbi pozitivat	7.5	0	0

Morboziteti. Pranë dispenserisë antimalarike të Kavajës, gjatë vje-teve 1940, 1947 e 1948 janë nxjerr këto rezultate.

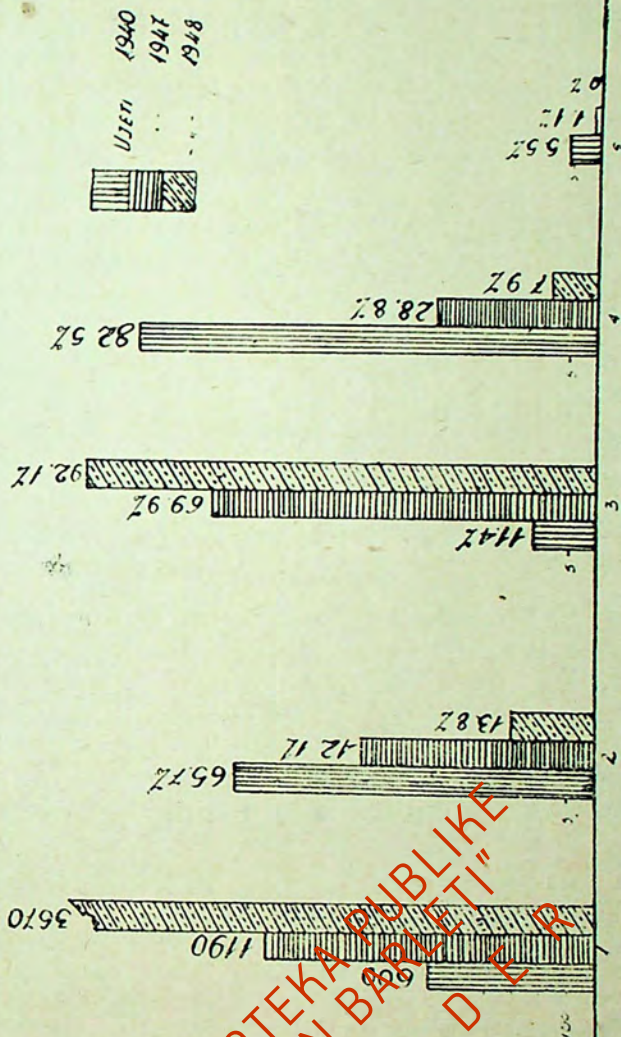
Vjetit	Nr. i ekzam.	Pozitiva	% mbi ekzami.	<i>P. vivax</i>	% mbi pozit.	<i>P. falcip</i>	% mbi pozit.	<i>P. mal.</i>	% mbi pozit.
1940	600	394	65.7	45	11.4	327	82.5	22	5.5
1947	1190	502	42.1	351	69.9	145	28.8	6	1.1
1948	3670	508	13.8	468	92.1	40	7.9	0	0

Nga kjo paraqitje rezulton se përqindja e pozitivave mbi të ekza-minuemit në vjetin 1948 është 13,8 kundrejt 65,7% të vjetit 1940; përqindja e llojit të parazitit *P. falciparum* e logarituar mbi pozitivat, është ulë prej 82,5 në vjetin 1940 në 7,9 në vjetin 1948.

UVAJAJE: MORBOSITETI.

LEGJENDE:

1. N° i Ekzaminimeve.
2. Pozitivat, i mbi ekzaminimi.
- 3.-D. Vivax, i mbi pozitivat.
- 4.-D. Falcipi.
- 5.-D. Malar i

BIBLIOTEKA PUBLIKE
"MARIN BARLETI"
SHKODER

Preparatat e ekzaminimeve gjatë vjetete 1945-1948 japin këto rezultate simbas muejve:

Muej	Ekzamin.	Pozitiva	P. vivax	P. falcip.	P. malariae
Janar	94	40	29	11	0
Frue	105	42	35	7	0
Mars	57	28	19	9	0
Prill	484	163	140	22	1
Maj	817	257	243	13	1
Qërshor	800	262	214	46	2
Korrik	678	325	211	103	11
Gusht	869	312	169	134	9
Shtator	974	106	39	43	24
Tetor	288	77	32	42	3
Nëndor	538	37	15	22	0
Dhetor	419	10	7	3	0

Siç shifet, infektimi arriti shkallën e tij maksimale në dy muejt më të nxehtë të verës, Korrik e Gusht.

L' ENDEMIE PALUDEENNE DANS LES RÉGIONS DE TIRANA E DE DURAZZO.

RESUMÉ :

Par cette étude sur l'endémie paludéenne dans les provinces de Durazzo et de Tirana, son auteur, le Dr. Anton Ashta, Chef du Service Antimalarique au Ministère de la Santé Publique, présente, pour chacune des six zones composant les dites provinces, des notes topographiques et sociales, relève les raisons de l'endémie paludéenne, décrit le genre d'anophèles rencontrés, les conditions sous lesquelles se présente la maladie, la situation de celle-ci dans le passé et actuellement, et documente son étude par des planches et des tableaux graphiques sur l'index splénique et parasitaire et sur la morbidité.

Une carte topomalarique nous donne une image de l'infection paludéenne dans ces régions.

Finalement l'auteur fait ressortir les résultats obtenus dans la lutte contre le paludisme depuis la libération nationale au prix d'un effort systématique fourni par le Pouvoir Populaire.

"ËNDEMIZA MALARIKE NË KRAHINAT DURRËSIT DHE TIRANËS.."

BIBLIOTEKA PUBLIKE
"MARIN BARLETI"
S H K O D E R

VIJOSA DHE QENDRAT ANTIKE NË LUGINËN E SAJ

Nga

SKENDER ANAMALI

1. — Konsideracione të përgjithëshme

Lugina e Vijosës është një ndër zonat më të rëndësishme të vëndit tonë për kërkime dhe studime arkeologjike.

Vijosa, Aoso i të vjetërve, me luginën e sajë në kohë antike ka luejtë një rrol me rëndësi në rrjedhjen e ngjarjeve politike, në zhvillimin ekonomik e kultural të krahinave, nëpër të cilat ajo kalonte. Ky lum gjatë udhës së tij për në detë përshkonte krahina të pasura si Epirin, Mallakastrën antike dhe pjesën jugore të Myzeqes. Nëpër këto krahina të shpërndame në dy anët e luginës së Vijosës ngrihen kala e vënd-banime të fortifikuem, gjinden gërmadha qytetesh e qendrash të vogla antike.

Kanë kalue shekuj, heshtja i ka mbulue këta kështjella e qytete, por populli ka rrujtë kujtimin e tyre dhe sot në gojë të një gjejmë fjalët *qytet, qytezë, maja e qytetit, gradishtë* për të tregue tëprica muresh, gërmadha kështjellash.

Këta mure e gërmadha u kanë tërhjekë vëmendjen studjovë të huej qysh në shekullin e kaluem. Arkeologë, udhëtarë, diplomatë e ushtarakë kombësinash të ndryshme u ndalën në disa prej qendrave më të njohuna, bënë kërkime studjue ç'ka panë e zbuluen. Por kalat e vënd-banimet antike të luginës së Vijosës nuk njënen krejtësisht prej tyre. Qysh prej asaj kohe gjendja ka ndryshue mjaft. Gjurmë të reja antikiteti kanë dalë në dritë. Për njohjen më të mirë të qyteteve antike të zbuluem qysh më parë, për studimin e kështjellave e vënd-banimeve të panjohuna deri tash, Instituti i Shkencave organizoi një ekspeditë arkeologjike në luginën e Vijosës.

Shënimet që villojnë më poshtë janë fryt i eksploracionit tonë. Për qendrat më të njohuna vlejné edhe mendimet e studjovë të parë të tyre.

2. — Kala e vënd-banime antike.

N'ekspeditën tonë në luginën e Vijosës kemi ndjekë drejtimin e kundërt të rrjedhjes së lumit. Piknisje e kësaj udhe janë gërmadhat e Apollonis së vjetër, qytetit më të madh e më të njoftun të luginës së Vijosës që gjinden mbi kodrën e monastirit në fshatin Pojan të Fierit.

Apollonija. ¹⁾ Gërmadhat e këtij qyteti kanë qënë të njohtuna qysh në fillim të shekullit të kaluem. Qysh prej asaj kohe deri në çlirimin e vëndit tonë, në gërmadhat e Pojanit kanë bërë kërkime dhe gërmime studjore të huej. Janë zbulue në tok monumentash si godina publike e private, skulptura të ndryshme të cilat dokumentojnë të kaluemen historike të këtij qyteti. Kërkime dhe gërmime në Pojan kanë fillue të bahen edhe mbas çlirimit nga një misjon arkeologjik i Institutit të Shkencave. Dy ndërtesa të reja, skulptura të ndryshme, një shumicë objektesh prej keramike e bronxi janë shtue numrit të sendeve të gjetuna n'Apolloni. Kërkimet do të vazhdojnë dhe në këtë mënyrë fytyra e qytetit të vjetër do të njifet gjithënjë më tepër.

Tue u nisë nga Apollonija, në bregun e majtë të Vijosës, (gjithnjë kundër drejtimin të lumit) vendi i parë ku janë pa gjurma antike asht fshati Frakull e vogël, ose më mirë terreni ku ngrihet e rindërtueme kisha e Shën Kollit.

Frakulla e vogël. Në vëndin e kishës së Sh. Kollit Praschniker ²⁾ pat gjetë nëpër tokë pjesë keramike e tullash dhe në muret e kishës pjesë arkitektonike. I bazuem në këtë e dhe në faktin që këtu gjeologu Novack pat njoftë një formacion gjeologjik të pasun në burime valguore, ai e identifikoi vëndin për rreth kishës me Nymphaion antik, të përmëndun prej shkrimtarëve të vjetër.

Gjatë qëndrimit tonë në Frakull nuk pamë asnjë teprice antike për tokë, tulla ose tjegulla. Nga informatat e marruna rezulton që qysh prej kohës së vizitës së Praschnikerit nuk është zbulue ndonjë objekt ose ndonjë teprice antike. Të vetmet objekte arkeologjike që gjinden këtu janë disa pjesë shtyllash e kapitlesh dorikë, pjesërisht të prishun, të përdorun si këmbë për shtyllat e drunjtat të hajatit të kishës. Një përdorim të pjesëve antike të marruna nga Apollonija, në ndërtime kishash e monastresh, vrehet në të gjitha kishat e muzeet, të ndërtueme në shekujt e kaluem. Distanca e afërme me Apollonin bën të mendojmë që këto pjesë të jenë baltë s'andajmi.

Objekte arkeologjike me proveniencë jo të sigurtë kemi pamë në një lagje të fshatit Frakull e Madhe. Në mes fshateve Ada e Banaca gjetëm të përhapun për tokë një altar vorri me shkroja greke, mjaft i prishun, një trung shtylle pa kanelura dhe një pjesë arkitektonike të pa kuptueshme.

Trungje shtyllash dorike me kanelura gjinden edhe në fshatin Ahmet-bejas. Për të dy këta vënde duhet mendue se objekte arkeologjike janë bajtë nga Pojani.

Cakran. Në këtë fshat ka dy kala antike ose vënde të fortifikueme. Kalaja e parë, e njohun dhe e përshkrueme nga Praschniker,³⁾ që gjindet në malin e Gurzezës është e tipit kalave ilire — e rrethueme me mure me gur të mëdhenj të bashkuem pa llaç. Tue u mbështetë në keramikën e importueme, Praschniker cakton si datë ndërtimi të kësaj kalaje shekullin e III-të para epokës së re. Në faqen e anës jugore të kalasë së Gurzezës gjinden në shumicë copa enësh prej balte të pjekun dhe tjegulla të fragmentueme. Në një prej këtyne tjegullave këndohet emni i prodhuesit HAIRENOS. Ky emën është këndue edhe në një tjegull të gjetun në Margëlliç⁴⁾.

Nën Malin e Gurzezës, sipër lagjes Musaj është një kala tjetër e quejtun qytezë. Këjo kala ka qenë deri sot e panjoftun dhe e pa studjueme. Qyteza është e rrethueme në tri anët nga dy proje. Nga pllaja e vogël e kodrës tri anë bijnë thik dhe vetëm n'anën ku bashkohen dy prrojet ka mundësi ngjitje. Prej murit të rrethimit i cili duket se rrethonte vetëm anën e jugut, kanë mbetë disa pjesë. Këto mure janë të tipit të zakonshëm të kalave ilire.

Tue u ngjitet në qytezë, mbi sipërfaqe ka në shumicë copa tjegullash e tullash, fragmente enësh prej balte të pjekun. Në mes copave të keramikës gjetëm një copë ene me figura të zeza. Siç shifet keramika e importueme ishte mjaft e përhapun.

Qyteza e Cakranit është më e vjetër se kalaja e Gurzezës, pse tue u mbështetë në keramikën e zbulueme mund të themi se ajo është e të V-tit shekull para epokës së re. Qyteza e Cakranit nuk duhet të ketë pasë jetë të gjatë. Fuqija mbrojtëse e sajë ra atëhere kur u ngrit më mirë e forcueme dhe në një pozicion më dominues kalaja e Gurzezës.

Në Cakran është gjetë një gur votiv me figurën e një Selini, që sot gjindet në Muzeun Arkeologjik të Tiranës. Gjatë qendrimit tonë në këtë fshat u informuem për dy reljefta të gjetun që me kohë, por nuk mujtëm t'i shifshim.

Gradishtë e Hekalit. Tue ndjeke gjithnjë bregun e majtë të Vijosës qendra e parë antike që njihet është gradishta e Hekalit ose Byllis antike.

Pozicioni madhështor i Gradishtës, muret e rrethimit të saj janë përshkrue më së miri nga Praschniker⁵⁾. Në gjendjen e sotme shifet se ka psue dame tue u prishë porta e hymjes e cila nuk ekziston më. Duhet shënue se hipoteza e bamun nga Italiani Sestieri,⁶⁾ se muri i mbrendshëm i përkiste akropolit të qytetit dhe se ka ekzistue qyshë në kohna antike, nuk asht e pranueshme. Ashtu si patë vretë Praschniker, pjesa e posht-

me e këtij muri, me gjithë se është me gur paralelopipedë, është e ngjitur me llaç, i përket pra një epoqe më të vonë.

Mbishkrimi në shkamb i Lollianit, që ka ndihmë për identifikimin e Byllisit, nuk ka psue ndonji prishje të madhe. Para shkambit të këtij mbishkrimi, që nga populli quhet «porta e kaurit» kalon një rryp i gjanë toke, mjaft i gjatë që zbret në drejtim të fshatit fqinjë Klos. S'ka dyshim që këtu kemi një pjesë të rrugës së përmendur në mbishkrim.

Një vend që u kishte shpëtue studjozve të gradishtës deri tashti, është një areal toke, n'anën jugore të mureve dhe që ka trajtën e një gjysmërrethi. Ky vend, sikurse duket edhe sot, ka shërbye për nxjerrjen e bloqeve të gurve për rrethimin e gradishtës.

Në gradishten e Hekalit dhe jashta mureve të saja pamë të shpërdamë :

- a) Pllakë guri vorri prej mermeri, me shkronja latine prej 6 radhësh. Këjo pllakë gjindet në shkollën e fshatit.
- b) Altar guri gëlqer me një feston në reljef, vetëm në një anë. Asht përdorë si pjesë shtylle në mekamin e gradishtës.
- c) Bazament shtylle jonike, kapitel shtylle jonike, dhe një copë shtylle, n'arat e fshatit nën muret e kalasë.
- d) Kapak arke në trajtë çatlje, prej guri gëlqeruer, me emblemen e rrufes të punueme në reljef nga njena anë.

Një orë në jug të Hekalit, në fshatin Klos gjinden mure antike të një gradishte tjetër.

Klos. Edhe muret e kësaj gradishte janë pamë e përshkruem nga Praschniker. ⁷⁾ Gjëndja e tyre nuk ka pësue ndryshime të mëdha.

Gradishta e Klosit është më e vogël se ajo e Hekalit, në një kodër më t'ultë. Nga veriu në drejtim të Hekalit është vëndi i portës dhe një pyrg. Nga perëndimi është një pjesë muri me gur poligonal që qëndron në këmbë përmbi 5 m. e nëltë.

Disa shtëpi të fshatit dhe disa pjesë arash janë mbrenda mureve të rrethimit. Në shtëpitë e fshatarve ka një tok monomentalësh të dalun nga toka. Kështu në shtëpinë e Gjysho Muharremit janë përdor për punë të ndryshme një tok pjesësh arkitektonike. Aty pamë shumë copa shtyllash dorike, katër kapitela dorikë, kapitela oktagonale pilastrash, një altar të vogël guri gëlqeruer me rozetë në reljef, nga tri anët, një altar edhe më i vogël me bustin e një grueje në reljef, dhe pjesën e poshtme të një qypi të madh me diametër prej 1 metri. Të gjitha këto pjesë janë gjetë në një arë dhe kanë qënë teprica të ndonji godine sakrale, ndoshta të një tempulli.

Për të ndeshë një tjetër kala antike duhet kalue n'anën tjetër të Vjosës, ma në jug, pak larg bregut të lumit, në fshatin Ploçë.

Ploçë. Në këtë fshat janë gërmadhat e një kalaje të njoftun nga

Patsch⁸⁾ e Ugolini⁹⁾ si Amantia e vjetër. Të dy këta studjozë kanë stud. jue më tepër objektet arkeologjike të zbulueme nga fshatarët, tue i përmëndë shumë pak muret e rrethimit.

Muret e rrethimit të kalasë, që ndjekin buzën e pllajës janë të ruejtun mjaft mirë. Në ndërtimin e mureve janë përdorë gurë poligonalë e gurë paralelopipedë. Nji gjë e tillë ndodhë ndoshta për ndryshimet e terrenit të pllajës. Kështu aty ku buza e pllajës është prej dheu, muret janë prej gurësh paralelopipedë dhe shkojnë në vijë të drejtë. Por aty ku del shkambi i gjallë muri merr trajtë të lakueme dhe është prej gurësh poligonalë. Të dy teknikat e ndërtimit në lidhjen e gurve janë të përsosuna.

Nji karakteristikë e kalasë së Ploçës është përdorimi i kontraforteve për forcimin e mureve. N'anën veriore, bash aty ku ka mundësi ngjitje dhe ku gjindet porta e hymjes, muri është i përforcuem me disa kontraforte ose pjesë gurësh, që dalin jashtë dhe kanë në mes tyre distanca të njillojta. Kontrafortet dalin jashtë deri në 60 cm. në këtë vend trashësia e murit është m. 1.20.

Interesante dhe deri sot të panjoftuna janë nji numër naltësish që rrethojnë kalanë nga veriu, të mbulueme me teprica muresh. Muret janë të përbamë prej gurësh poligonalë dhe rrethojnë kodrina të vogëla që në kohë antike kanë krye shërbimin e nji mprojitje të jashtme.

Por më interesant ka qënë zbulimi i nji stadiumi të vogël, që është i pari zbulim i këtij lloji në vëndin tonë. N'anën jug-lindore të kalasë diktuem sipër toke tetë radhë bloqesh në trajtë shkalle dhe nën ta një areal i sheshtë dhe i gjatë pëmbi 50 m. Si shkallët ashtu edhe trajta e sheshit treguen se gjindeshim para nji stadiumi, ndoshta të vogël, të qytetit Amantia. Që të jenë zhvilluë lojna në qytetin e Amantias na e konfirmon edhe nji fragment mbishkrimi në gjuhën greke i gjetun në Ploçë, deri sot krejt i panjohun në të cilin bahet fjalë për nji agonotet dhe për rregullimin e të hollave dhe shpenzimeve të lojnavë. Guri është gëlqeruer dhe mbishkrimi në gjëndjen e tashme është prej lo radhësh.

Në fshat, në muret e shtëpive, kanë mbetë ende disa nga skulpturat dhe mbishkrimet e pame nga Patsch e Ugolini.

Tue zbritë nga Ploça për në breg të Vijosës është fshati Shkozë, për të cilin thuhej se ishte nji tjetër vënd-banim antik.

Shkozë. Në librin e Patsch-it «Das Sandschak Berat in Albanien» f. 54, 55 bahet fjalë për nji gurë vënd me shkroja greke dhe nji bishtuk voji të gjetun në fshatin Shkozë. Patsch i kishte pamë këto dy objekte në familjen Vlora dhe nuk kishte muejtë me vizitue fshatin Shkozë.

Fshati i Shkozës është në breg të nji fushe, buzë lumit të Vijosës, në afërsi të grykës s'Ylynecit. Kërkimet tona nxorrën në shesh se në këtë fshat nuk kemi gjurme të ndonji qendre me rëndësi, por vetëm nji vënd-banim të vogël, ndoshta nji stacion udhe, Të vetmet gjurmë antike

janë disa gurë paralelopipedë, të shpërdamë nëpër tokë, bri vendit të quejtun te «Gorrice e kuqe» dhe i përkasin themeleve të një godine.

N'afërsi të Shkozës Vijosa ngushtohet në mes dy shkambijve. Mbi njetin prej këtyne, mbi shkëmbin e Ylynecit, Pouqueville¹⁰) përmend një fortesë romake të rrënueme. Me qënë se shkëmbi i gjallë ka pengue kalimin buzë lumit rruga e karvanave që lidhte Vlonën me Gjino-kastren, kalonte përbi shkamb. Buzë kësaj udhe dhe në faqen e shkëmbit duken disa shkallë, për të cilat ban fjalë edhe Pouqueville, që të çojnë në majë. Këtu ka një shesh të vogël në mes të cilit janë disa gërmadha muresh me llaç. Askund nuk shifet ndonji gjurmë antikiteti. Mure gurësh të lldhun me llaç ka edhe poshtë shkëmbit. Këto mure si edhe ata të majës së shkëmbit nuk janë tjetër veç mbeturina të godinave të rojtarve të rrugës në kohën turke. Dihet se këjo rrugë për arsye të pozicionit të sajë ka qënë e kërcnueme vazhdimisht. Si shifet të gjitha tepricat që sot duken, i përkasin kohës së vonë të pushtimit turk të vëndit tonë.

Kalivaç. Mbi një kodër përball shkëmbit t'Ylynecit, në fshatin Kalivaç, gjinden gërmadhat e një kalaje ilire, të njohun nga populli me emrin «maja e qytetit».

Kalaja është e vendosun mbi majën e kodrës dhe është e rrethueme gadi në 3-4-tat e saj nga Vijosa. Në këto tri anë kodra bije thik dhe vetëm nga fshati ka rrugë ngjitje. Nga këjo anë janë edhe muret e rrethimit. Muret janë të formuem prej rrasash ose pllakash guri të vendosuna një mbi një. Përdorimi i kësaj teknike ka qënë imponue nga natyra e vendit dhe llojit gurit rrasë që nxirresh aty.

Maja e qytetit ose kalaja e Kalivaçit ka qënë deri sot krejt e panjohutun. Po ashtu edhe mënyra e ndërtimit të mureve me pllaka është e re për kalat e vëndit tonë.

Mbi sipërfaqen e majës së qytetit ka mjaft fragmente keramike, tjegullash, por këto janë të tipit lokal. Keramika e importueme mungon. Kalaja e Kalivaçit ka një pozicion kyç dhe zotnon ngushticën e Ylynecit.

Në Kalivaç, në vëndin e quejtun fushë e Hyso Dosaj janë gjetë dy pjesë gurësh vorresh të kohës romake. I pari ka vetëm pjesën e sipërme me mbishkrimin: P. HERENNIVS P. F. LEGIONIS VITHC SITVS EST. Sikur thotë mbishkrimi guri gjindej mbi vorrin e një legjionari romak, Publ Herennit nga legjoni i VI. Guri i dytë ka vetëm pjesën e poshtme dhe paraqet një skenë lamtumire tipike e gurve sepokrinë romakë: Në një kline është shtrirë shoqi, në këmbë orë një qendron bashkshortia, të dy i japin dorën njëni tjetrit dhe në fund janë dy shërbëtorë, njëni po i jep diçka të hajë një langol dhe tjetri me kokë të mbështetur në dorën e djathtë vajton.

Qesarat. Një orë larg Kalivaçit, në fushë gjindet fshati i Qesaratit.

Në këtë fshat punime botore e bujqësore kanë nxjerrë në dritë objekte arkeologjike.

Në vjetin 1936 në punimet e çeljes së rrugës Ballsh-Tepelenë, u zbulue një varr helenistik.

Në vjetin 1944 n'arën e fshatit, të quejtun «Orhan», punimet bujqësore nxorrën një tok fragmentesh arkitektonikë dhe në mes tyre një kokë grueje, një kokë e «Psyhes», shtati i mermertë i «Erosit», kopje romake shtatit të njoftun të Lysipit, një shtat i vogël prej guri gëlqeruer i perëndeshës Tellus.

Tue vrejtë vendin e zbulimeve dhe disa ara për rreth pamë për tokë tulla e tjegulja në shumicë. Në një prej këtyne tjegullave të fragmentueme këndohen shkronjat greke Α Τ ω

Kujt i përkasin këto monumenta të zbulueme? Kodrat që rrethojn fshatin nuk paraqesin asnjë vend të përshtatshëm për ngritjen e një qyteti të fortifikuem. Kërkimet tona treguen se edhe copat e tjegullave e tullave janë të përhapuna mbrendë një terreni të kufizuem. Të gjitha këto dëshmojnë se në Qesarat nuk duhet të kërkojmë një qytet, por një vend-banim të vogël, një stacion udhe, që ka pasë një zhvillim kultural. Fshati duket se ruen emrin ende emnin antik të tij, emën të cilin e ka marrë në kujtim të Cezarit.

Mato-hasanaj. Përballë Qesaratit, mbi një kodër sipër fshatit Sina-naj, ngjirë me fshatin Matohasanaj, buzë udhës Vlonë-Tepelenë, ngrihet një kala. Këtë kala populli e quen qytet.

Qyteti i Matohasanajt qëndron madhështor me muret e tij, pjesa më e madhe e të cilve janë të rrujtun shumë mirë. Zbulimi i këtyne tepri-cave të një kalaje antike është një tjetër sukses për kërkimet tona arkeologjike. Ekspeditat arkeologjike po pasurojnë gjithnjë më tepër njohurit tona mbi të kaluemen historike të Shqipnisë.

Në ndërtimin e mureve të kalasë së Matohasanajt dallohen dy mënyra ndërtimi: mure me gurë poligonalë e mure me gurë paralelopipedë. Të një kohe më të vonë janë edhe dy pjesë muri, njëna gjithnjë me gur paralelopipedë por më të vegjël dhe tjetra me gurë të lidhun me llaç. Me gurë poligonalë janë ndërtue muret e anëve veriore e jugore. Nga lindja qëndron në kambë një mur me gur paralelopipedë i gjatë 31 m. dhe i lartë 4 m. Karakteristikë janë në këtë mur gurët lidhës, që shkojnë në drejtim të kundërt të gurëve të tjerë dhe kanë largësinë të barabartë në mes tyre prej 3 metrash dhe që kanë shërbim përforcues.

Qyteti i Matohasanajt ka qenë i pasun me porta e pyrgje. Nga ana e jugut, aty ku kodra e qytetit lidhet me kodrën e fshatit Matohasanaj me anë të një qafe, ngrihet një pyrg gjysmë i rrumbullaktë me një rreze prej 7 metra e gjysmë. Në të djathtë të pyrgut janë mbeturinat e një porte. Nga lindja 50 m. nga pyrgu i jugut është një pyrg tjetër katërkandsh, pje-

sërisht në këmbë. Muret e pyrgut janë prej gurësh paralelopipedë, të bashkuem nga dy. N'anën veriore të pyrgut ka një portë tjetër. Shejat e kësaj porte duken në gurët e pyrgut. Trashësija e murit pranë këtij pyrgu është prej

Mure poligonale në Matohasanaj

3 metër e 60 cm. kurse muret e anës jugore nuk janë më të trashë se dy m. Nji portë e tretë e ngushtë, e mbrojtun nga një pyrg tjetër ishte nga ana e fshatit Sinanaj. Ana perëndimore e qytetit duket se nuk kishte mure, mbasi bije thik dhe nuk kishte nevojë për t'u mprojtë.

Keramika që gjindet mbi sipërfaqen e qytetit është shumë e çoptue-me dhe e punueme në vënd.

Në qytetin e Matohasanajt bije në sy se nuk është gjetë ndonji objekt arkeologjik ose një monedhë antike. Deri sot i vetmi objekt i njohun dhe i zbuluem, jashta mureve, poshtë kalasë, është një gurë vori i gjetun në vjetin 1923, që ruhet në Muzeun Arkeologjik. Guri ka trajtën e një aedícula, e rrethueme prej dy pilastrash, mbrenda saj duket figura e një mashkulli të veshun. Nën aedícula është një mbishkrim me shkronja greqisht. Si puna e reljefit ashtu edhe mbishkrimi janë punë e trashë.

Tepelenë. Asht pranue që Tepelena zen vendin e qytetit Antigonias së vjetër¹¹⁾. Deri sot nuk është zbulue asnjë objekt antik që vërtetojë me saktësi ekzistencën e një qendre antike në vendin e Tepelenës.

Tue vazhdue me zbritë gjithnji nga jugu kemi njëtim për një kala tjetër antike: për kalan e Malëshovës. Këjo kala ka mbetë e pa studjueme.

Përmet. Në ndërtimin e shkollës së re 7 vjeçare të qytetit u zbulue një vorr helenistik i pasun me objekte keramike. Gjetja e vorrit tregon se edhe në rrethin e Përmetit, në luginë të Vijosës ka pasë qendra banimi në kohë antike. Por këjo pjesë e Vijosës ka mbetë pa u studjue mirë.

3. Ngjarje historike që përshkruejnë luginën e Vijosës

Të pakta janë të dhanat e auktorve të vjetër mbi qendrat antike të luginës së Vijosës, me gjithë se nuk janë të paka ngjarjet që janë zhvillue në këtë zonë.

Aoos-i ose Vijosa me luginën e sajë, në kohë antike ishte rruga ma e mirë për të hy nga Adriatiku n' Ilirin e jugut, n'Epir e në Thesali ose për të dalë nga Thesalija në detin Adriatik. Lugina e Vijosës dhe veçanërisht pjesa e poshtme e sajë ka qënë vend ku janë zhvillue operacione ushtarake me rëndësi. Ilir e epirotas, maqedonas e romakë luftuen në luginën e Vijosës dhe kaluen nëpër mes të saj për të realizue qëllimet e tyre pushtuese.

Në vjetin 270 para e pokës së re, mbas vdekjes së Pirros, Antigoni Gonata, mbret i Maqedonisë, kërkon të realizojë aspiratën e vjetër maqedonase, të dalë në detin Adriatik. Tue pushtue krahinat jugore të luginës s'Aoos-it, Antigoni Gonata themelon në breg të Vijosës qytetin Antigonija.

Polibi¹³⁾ tregon se në 231 para epokës së re, në luftat e ilirve me epirotas, kundër këtyne të fundit dhe në ndihmë t'ilirve të rrethuem në kështjellin e Phoenices (Finiq i Delvinës) zbriti nga veriu një princ ilir Skerdilaida. Marshimi i ilirve u ndal n'afërsi t'Antigonias, në vëndin ku lugina e Vijosës ngushtohej në mes malesh të nalta. Por epirotasit nuk mundën të qëndrojnë dhe kështu ilirët kaluen grykën e Tepelenës dhe patën udhën e haptë për në Finiq.

Nga fundi i shekullit të III-të para epokës së re, del në skenë përsëri Maqedonija që kërkon të pushtoj brigjet jug-lindorë t'Ilirisë. Por në këtë kohë n'Adriatik kishte dalë një kundërshtar i fortë, mbrojtës i kolonive greke, Roma. Kështu në mes Romës dhe Maqedonisë filloi lufta. Në vjetin 200 para epokës së re ushtria romake nën komandën e P. Sulpic Galbës zbriti n'Apolloni për t'u drejtue kah Maqedonija. Filipi i V mbret i maqedonasve u forcue dhe bëti ushtrinë romake në ngushticën e Aoos-it, pranë Antigonias në vëndin e quajtur «faucis Antigoniensis» (grykë e Antigonis). Ushtria romake sulmoi pozicionet maqedonase por pa fryt. Atëhere Roma dërgoi një ushtri ma të madhe nën komandën e T. Q. Flaminit. Dyzet dit qëndroi Flamini për të zbulue vëndin e pozicionet e maqedonasve dhe për të përgatitë luftën. Flamini tentoi edhe një sulm frontal të ri, por u thye. Vetëm tue dalë mbas shpine, nëpërmjet një shtegu malor, mundën romakët ta nxjerrin Filipin nga pozicionet.¹⁴⁾

Në vazhdim të luftave maqedonase në 171 para epokës së re konsulli romak P. L. Grassi kaloi me ushtrinë e tij në Thesali. ¹⁵⁾

Shum vjetër ma vonë, tue u nisë nga Apollonija, përshkoi ndoshta të njëjtën rrugë Cezari, për të kalue në Thesali dhe për të vazhdue atje luftën kundër Pompeut.

Rëndësinë dhe pozicionin strategjik të luginës së Vijosës e pat kuptue edhe Hanibali, kur në Demetriadë, në mbledhjen e grekve, u këshillonte atyne të marshojshin deri në tokat e Byllis-it, pse në këtë mënyrë ata do të mbroshin Greqin dhe do të kërcënojnë romakët të këthejshin në Itali. ¹⁶⁾

4. Rrugë antike në luginën e Vijosës

Në përhapjen e mardhanjeve tregtare në fillim, në zhvillimin e ngjarjeve politike e ushtarake më vonë, një rrol të rëndësishëm duhet të kenë luejtë rrugët që shpeshin gjatë luginës së Vijosës. Nga kalojshin këto rrugë nëpër të cilat shkelen kaq herë ushtrit romake?

Shkrimtarët e historjanët e vjetër na thojnë shumë pak.

Vetë Cezari ¹⁷⁾ kur tregon kalimin e tij nga Iliria në Thesali, ban fjalë vetëm për Apollonin, Epirin e Athamanian, pa deftye se ç'udhë ka ndjekë.

Në «Tabula Peutingeriana» të vj. 360-365 t'epokës së re (Miller, Itineraria Romana f. 562 e vazhdim) gjejmë një rrugë që lidhte Apollonin me Amatrian, d.m.th. Amantian dhe më poshtë me Hadrianopolin (qytet i paidentifikuem në rrethet e Gjinokastrës). Deri sot janë zbulue vetëm disa pjesë të kësaj udhë. Pranschniker ¹⁸⁾ ka muejtë të ndjekë rrugën e prej Pojani nëpër fshatrat Jarua, Levan Samar, Frakull e Kallan; gjithnjë mbas anës së majtë të shtratit të vjetër t'Aoos-it.

Një kujtim të një rruge tjetër të vjetër e gjejmë në mbishkrimin e M. V. Lollianit, ¹⁹⁾ të gëdhenun në shkamb nën muret e Byllis-it. Asht fjala për një rrugë karrocash të hapun nga ky oficer romak, në kohën e perandorft Luc Verit (shek. II-të i epokës së re). Kjo udhë shkonte nga Byllis për në krahinën Astacia tue kapërcyer lumën Argyas. Gjurmë të kësaj rruge gjetëm nën mbishkrimin dhe më poshtë në drejtim të gradishtës së Klosit. Por ende nuk janë identifikue krahina Astacia dhe lumi Argyas.

5. Përfundime

Ekspedita arkeologjike në luginën e Vijosës ka qenë e shkurtë dhe më tepër me karakter informativ. Kërkimet dhe studimet e arkeologve të huej kanë qenë të kufizueme dhe si rrjedhim objektet e zbulueme shumë të

paktë. Literatura klasike me gjithë se e shfrytzueme nuk na ndihmon aq sa duhet.

Të gjitha këto e vështirsojnë punën tonë dhe nuk lejojnë të jepen mendime e përfundime të sakta mbi të kaluemen historike të kësaj lugine. Por të dhanat e shënimet e pakta tregojnë drejtimin e kërkimeve dhe të studimeve më të thella në t' arthmen.

Apollonija si koloni korinto-korkyrase është e njohun mirë. Për gjith kohen qyteti ruejti karakterin dhe pamjen greke.

Më e ngatrrueme është historia e qyteteve Amantia e Byllis. Të vjetrit kanë lanë për themelimin e të dy qyteteve legjenda. Kështu thohet se Byllis u themelue nga Neoptolemeu, Mbret i Mirmidonve dhe Amantia origjinën e saj e ka nga fisi grek i Abantve, që erdh n' Iliri mbas luftës Trojane²⁰). Në themelimin e Byllis dhe Amantia, gjoja prej herojve që kthejnë nga Troja, nuk kemi tjetër veçse përpjekjen e të vjetërve për të lidhë origjinën e këtyne dy qyteteve me ciklin homerik.

E vërteta është se qytetet Byllis e Amantia kanë qenë me origjinë ilire, qe edhe disa fakte:

Pseudo Skylaks në «Periplon» (22) thotë për Byllionët.

Bylinoi d' eisin ethnos Illyrikon

Stefan Bizantini në «Ethnika», për Byllis thotë:

Byllis polis Illyridas. Për Amatian Amantia Illyrion moira. Plini në «Naturalis Historia» (III, 23)

..... Barbari Amantes et Buliones. .

Fjala «barbari» duhet marrë me kuptimin se nuk janë grekë.

Ma vonë Amantia e Byllis ranë nën influencën e Apollonis dhe u helenizuen.

Për gradishten e Klosit tradicjoni klasik heshtë. Duhet të mendojmë se tue qenë pranë një qyteti të madh si Byllis, Klosi nuk ka pasë një randësi të madhe, ndoshta ka qenë një pjesë ose lagje e Byllis-it. Byllis e Amantia kanë pasë për një kohë autonomi, mardhanje tregtare dhe kanë pre parat e tyre (230 — 168 para epokës së re).

Identifikimi i Nymphaion antik ka mbetë i pa zgjidhun. Zbulimet e deri tashme nuk mjaftojnë me pranue as Frakudën e vogël as Selenicën për vendin Nymphaion-it.

Për kalat e tipit ilir, veçanërisht për ato të Çakranit duhet të mendojmë se nuk kanë qenë qendra të mbledhjes së banimit por më tepër vende të fortifikueme, t' avancueme buzë vijës dhe që kishin për qëllim rruajtjen e tokave të mbrendshme. Këto kala me gjithë se në kontakt me grekët nuk u helenizuen, por rruajtjen pamjen e vjetër të tyre. Kjo nuk do të thotë se ato nuk kishin mardhanje me qendrat helene. Objektet e gjetuna, keramika e importueme janë dëshmi e relacioneve tregtare.

Për kalan e Kalivaçit mungojnë shenjat që mund të na ndriçojnë për të kaluemen historike të kësaj kështjelle. Mund të mendojmë që kalaja

humbi vlerën e saj në kohën e pushtimit romak dhe mbeti vetëm një vend-banim i vogël. Kështu mund të spjegojmë edhe gjetjen e dy gurve sepolkralë romakë.

Për vënd-banimet e Shkozës e të Qesaratit gjendja ndryshon. Në këto dy qendra antike të vogla duhet të kërkojmë ma tepër stacione udhësh. Në të vërtetë po të shikojmë Tabelen Peuntigeriane²¹⁾ gjejmë një udhë që shkonte nga Amantia për në jug, në Hadrianopël. Tue u nisë nga Ploça rruga për në Hadrianopël duhet të zbriste në luginën e Vijosës, mbasi sipër ngrihet mali i naltë i Kudhësit. Kështu rruga tue zbritë poshte kalonte nëpër Shkozë për në shkâmbin e Ylynecit dhe s'andejmi në fshatin Dorzë dhe në drejtim të Tepelenës. Këtë hipotezë mund të na e vërtetojë edhe rruga e karvaneve, Vlonë Tepelenë, që kalonte andej. Na dijmë se përgjithësisht udhët e karvaneve shkojshin mbi rrugët antike.

Nji gjâ të tillë duhet të mendojmë edhe për Qesaratin. Nji rrugë antike duhet të ketë ekzistue edhe n'anën e majtë të Vijosës, udhë që lidhte Apollonin me Byllis-in dhe këte të fundit me qendrat tjera të brigjeve të Vijosës.

Në luginën e Vijosës duhet të kërkojmë edhe kufijt e Ilirisë me Epirin. Na duket e drejtë të caktojmë, ashtu si ka mendue H. Treidler,²²⁾ si kufi për Ilirinë Mallakastrën dhe për Epirin Malin e Kudhësit. Toka më e avancueme ilire ka qenë toka e Amantve. Në paret e gjetuna në Ploçë-Amantia, jane në shumicë tëhollat e republikës s'Epirit.

Murë paraleloptedë të qytetit të Mato-hasanajt

Në tokën e Epirit bënë pjesë edhe kalaja e Matohasanajt. Për këtë kështjellë o'qytet epirotas dijmë shumë pak ose më mirë asgjë. Muret dhe tejetnë se kalaja n' origjinë i përket fundit të të V-tit shekull para epokës së re ose fillimit të të IV-tit, ka qenë prishe e rindërtue përsëri. Ndoshta Matohasanaj është një ndër kalat e prishuna në 168 Para epokës së re nga romaku Pal Emili.

NOTA BIBLIOGRAFIKE

1. Për Apollonin shif: Praschniker, Archao. Forsch. In ALB.U. Montenegro, f.69 vazhd.
Muzakhia U. Mallakastra, f.23 e vazhdim.
Rey, «Albania», I—VI.
2. Praschniker, Muz. U. Mallakastra, f. 57 e vazhd.
3. « » » f. 64 »
4. » » » f. 204
5. » » » f. 63 »
6. Sestieri, Rivista d'Albania, vj, 1942, f. 160
7. Praschniker, Muz. U. Mallakastra, f. 83 e vazhd.
8. Patsch, Das Sand. Berat in Alb., f. f. 34 e »
9. Ugolini, Alb. Ant. Vol. I., f. 113 e vazhd.
10. Pouqueville, Voyage de la Grèce, Vol. I, Lib. III, Kap. VI, f. 343
11. Ugolini, Alb. Ant. Vol. I, f. 122
12. M. Gervasio, Albania Antica, f. 265
13. Polibi, II, 4,9
14. Tit Livi. XXXII, 1
15. Mustilli, La conquista romana della sponda orientale adriatica, f. 39
16. Tit Livi, XXXIV, 7
17. Cezari, III, 78
18. Praschniker, Muz. U. Mallakastra, f. 55,56
19. C. I. L., III, 600
20. Stefan Bizantini, Ethnika, Bullis e Amantia
21. Miller, Itineraria romana, f. 562
22. H. Treidler, Epirus in Altertum, f. 45

LA VIJOSA (fleuve) ET LES CENTRES ANTIQUES DE LA VALLÉE

RÉSUMÉ

L'expédition dans la vallée de Vijosa a eu pour but d'étudier un certain nombre de forteresses et de centres antiques de la dite vallée connus de jadis, tels que les lieux fortifiés de Hekali et de Klosi, la forteresse de Ploça où on a découvert un petit stade, et les pays d'habitation de Shkoza et de Qesari où l'on a trouvé, quelques années auparavant, des sculptures et des céramiques.

Mais le résultat le plus intéressant de cette expédition fut la découverte et l'étude de quelques forteresses inconnues de nos jours, plus exactement d'un fort illyrien dont l'origine remonte au V-e siècle avant notre ère, situé au village de Cakrani. Une autre forteresse du type illyrien a été découverte dans le village de Kalivac.

Plus intéressante encore a été la découverte et l'étude de la «Cité de Matohasanaj» une forteresse entourée de murs en pierre de forme polygonale et parallépipède et enrichie de tourelles et de portes.

ORTHOGRAFIJA E GJUHËS SHQIPE

Nga

SIMON SHUTERIQI

(vijon nga Nr. 3)

Orthografija e përemnavet të Pakufishëm

1) Përemëni i pakufishëm *i gjithë* duhet shkruem kurdoherë me *ë* në fund; se ta lamë ate një herë *qi* *ë* ja këtu ndigjohet ungujës në të folun, po është edhe ajo *qi*, mbassi nga forma është mbiemën i nyjeshëm, me zanoren e mezit të gjatë, e këta farë mbiemënash kemi thanë se shkruhen përgjithësisht me *ë* në fund, prej vetëvetiu do të shkruhet edhe ky medoemos, me *ë* në fund, si *i gjithë*; e jo *i gjith*, për shëmti si shkruen një palë, si pa të keq e tue mos e përfillun arësyt fare! Këtë *ë* pastaj kështu do ta mbajë në të gjitha rasat e tjera e në çdo vend, ku hyn në punë si pjesë e ndonjij fjale të përngjitur; si *të gjithë* e jo *të gjith* (emënore dhe kallzore e shumësit), *të gjithëve* e jo *të gjithve* (dhanore e shumësit), *gjithëkush* e jo *gjithkush*, *gjithësecili* e jo *gjithsecili*, *gjithësecilido* etj. (pjesë përemënash të përngjitur), *gjithëkund* e jo *gjithkund* (pjesë ndajfoljeje të përngjitur), *me gjithë qi* e jo *me gjith qi* (pjesë lidhëseje të përngjitur), etj.

— Përemëni i Pakufishëm *t'jetër-i*, *t'jetër-a* —

1) Shumkushi e shkruen përemënin e pakufishëm *t'jetër-i*, *t'jetër-a* nyje e përemën bashkë, e unë jam i mendjes, se duhen shkruem nyje e përemën veç e veç, nga puna se ky përemën nga forma është mbiemën i nyjeshëm; e mbiemnat e nyjeshëm shkruhen përgjithësisht, me nyje e mbiemën veç e veç; si i das un, i ndershëm.

2) Kemi thanë më përpara se mbiemnat e nyjeshëm me zanoren e mezit të shkurtën në gegënishtet, e kanë shumësin si një, një me njëjës-in. Kështu pra edhe përemëni *t'jetër-i*, *t'jetër-a*, *qi* është mbiemën i nyjeshëm nga forma, me zanoren e mezit të shkurtën, duhet ta kishte shumësin si një, një me njëjës-in e të thoshim *t'jetër-it*, *t'jetër-at*; mirëpo këtu nuk vete puna kështu, se ky përemën ban përjashtim në shumë

dhe ndërron trajtë e bahet *t'jerë* edhe *t'jera* ose *të tjerë, të tjera*; e shkruhet me *ë* në fund, se e ka zanoren e mezit të gjatë, sikurse shkruhen edhe mbiemënat e nyjeshëm, me zanoren e mezit të gjatë në gegënishtet. Këtë *ë* pastaj, qi ka në fund, do ta mbajë në të gjitha rasat e shumësit. Kështu pra dhanoren e shumësit do ta shkruejmë me *ë*, si *të tjerëvet* e jo *të tjerëvet* pa *ë*, sikurse shkruajnë njipalë gabimisht.

3) Ky përemën, në shumës kur përdoret me një nyje, kur përdoret me dy, si *t'jerë, t'jera*, me një nyje, edhe *të tjerë, të tjera*, me dy nyje. Kur përdoret me dy nyje, atëhere jam i mendjes njena nyje të bashkohet me përemënin edhe *t'jetëra* të mbetet veç; si *të tjerë, të tjera*, me dy nyje, edhe *t'jerë, t'jera*, me një nyje.

4) Përemnat e pakufishëm të përngjitun *njipalë, disa, dica, dikush, kushtdo, gjithëkush, askush, shumbush, akcili, akcila, cilitdo, secilido, gjithësecilido, secili, gjithësecili, çdo* duhen shkruem si një fjalë e vetëme e jo si e shkruajnë njipalë, damë fjalët e ndryshme, nga të cilat sajohen, veç e veç me vizë; si *di-sa, gjithëkund, di-kush, as-kush, cili-do, secilido*, etj. Shkaku që duhen shkruem kështu asht, se nuk e çojmë për mend më, e kemi harruem fare se kemi të bajmë me dy, tri fjalë, e na rri sikur kemi një fjalë të vetëme. Po asht dhe ajo, qi kështu kanë shkruem dhe gjithë shkrimtarët e mirë.

Përemëni Pyetor *ç'* (çë) edhe folja *do*, kur janë përemën i pakufishëm të dy bashkë, duhen shkruem si një fjalë e vetëme; po, kur me këto fjalë bajmë pyetje, atëhere duhen shkruem veç e veç; si *çdo*, përemën i pakufishëm (përemën e folje bashkë), *ç'do* këtu; = ç'kërkon këtu: pyetje (përemën e folje veç e veç).

— Orthografia e Foljes —

— I tanishmi i mënyrës Dëftore të foljes ndihmëtare pasun, *pasur*

1) Veta e parë njëjës e tanishmit të mënyrës Dëftore shkruhet pa *ë* në fund, si *kam*. Punën e *ë*-s shtrëngohemi dhe e zëmë me gojë këtu se ka plot asish, qi shkruajnë, për turp, *kam* me *ë* në fund, si *kamë*, dhe e ngatërrojnë trajtën foljore *kam* me emënin *kamë*-a, *kambë*-a, gegënisht. Po, përveç kësaj, veta e parë, veta e dytë edhe veta e tretë njëjës e të tanishmit të mënyrës Dëftore shkruhen, përgjithësisht në të gjitha foljet, pa *ë* në fund.

2) Veta e tretë shumës e këtu moli, si *kanë*, shkruhet me *ë* në fund, se shkon pas orthografisë së vetës së tretë shumës të foljeve të zgjedhis së parë, të cilat, sikurse do të shofim më poshtë, shkruhen ungjis, në vetë të tretë të shumësit me *ë* në fund. Po asht edhe një tjetërë veç kësaj; se po të shkruejmë *kanë* pa *ë* në fund, do ta ngatërrojmë këtë trajtë foljore me kallzoren e shkurtën të emënit *ka*-u, *kaun* (kallzore e gjatë), *kan* (kallzore e shkurtën).

— I shkuemi i skanjuem (Passé défini) —

1) Veta e parë e të shkuemit të skanjuem ka dy trajta, *pata* edhe *paçë*, nga të cilat do mbajton, në gjuhën e shkrimit, trajta *pata*, trajta *paçë* e ka kryet ke trajta e herëshme *patësh*, qi, me metatezë, bahet *patshë*, ku *të-ja* me *shë-n* bahen ç e kështu kemi trajtën dhialektike *paçë*.

2) Veta e tretë e njëjësit ka trajtat *puti* dhe *pat*, ndër të cilat duhet mbajton trajta e plotë *pati*.

3) Veta e parë e shumësit ka trajtat gegënishte *patëm*, *patem* edhe *patme*, ndër të cilat duhet mbajton vetëm trajta *patëm*, qi të jemi afër, në punë orthografije, me trajtën toskënishte *patmë*, e cila është po trajta e gegënishtes *patëm*, me metatezën e ë-s.

4) Veta e tretë e shumësit ka trajtat gegënishte *patën*, *paten* *patne* ndër të cilat duhet mbajton trajta *patën*, qi të jemi afër me trajtën toskënishte *patnë*, e cila është po trajta gegënishte *patën*, me metatezën e ë-s.

— I ardhëshmi i thjeshtë —
(Futur simple)

1) Veta e parë e t'Ardhëshmi të thjeshtë të Mënyrës Dëftore ka trajtat *do të kem*, *dot kem*, *do kem*, ndër të cilat duhet mbajton, në gjuhën e shkrimit, vetëm trajta *do të kem*, se ndëgjohe, në Toskëni, rëndon në të folun edhe përdoret, në të shkruem, prej shkrimtarësh të mirë. Trajta *dot kem* duhet lanë, se bashkon folje (*do*) e lidhëzë (*të*) bashkë, qi këto s'ke se si i bashkon në gjuhët t'onë. Trajta *do k m* pastaj do lanë, se, le qi përdoret rallë në të shkruem; po edhe është shkurtuem e cunquem e ka mbetun pa lidhëzen *të*. Pjesa foljore më në fund *kem* e vetës së parë njëjës do të shkruhet pa *ë* në fund, se veta e parë dhe veta e dytë e t'Ardhëshmit të thjeshtë të mënyrës Dëftore dhe e të tanishmit të mënyrës Lidhore, sikurse do të shofim, shkruhen, përgjithësisht, pa *ë* në fund. Kështu i shofim ndër shkrime të herëshme e të reja, kështu i shkruajnë shkrimtarët e mirë dhe i ndëgjojmë ungjisht, në të folun.

2) Veta e tretë njëjës e këtij moti, sikurse edhe veta e tretë e të tanishmit të mënyrës Lidhore, për shkak lingvistik, shkruhet me *ë* në fund, si *do të kete* (i Ardhëshëm), *të kete* (Mënyra Lidhore i tanishëm). Shkaku lingvistik është ky: *do të ndëglosh* edhe sot në Veri edhe në Dibër të thojnë *do të kete*, *te kete*, *të zate*, me *e* në fund; kështu do të shofish edhe ndër shkrime të lashta këso trajtash foljore me *e* në fund, si *të mbaroje*, *të kërkoje*. Këjo *e* pra, tëhollohu e tëhëlllohu, është bamë *ë*; si *njeni* njëri, njena, njëra, e nga ky shkak veta e tretë njëjës në të dyja këto mënyra, shkruhet me *ë* në fund.

— I Tanishmi i Papritëm i Mënyrës Dëftore

1) Veta e parë njëjës e të tanishmit të Papritëm të Mënyrës Dëftore ka vetëm trajtën *pasëkam*, qi sajohet prej pjesores së shkurtën edhe prej të tanishmit të Mënyrës Dëftores *kam*. Jam i mendjes, qi *ë*-ja këtu të mbahet, në të gjitha vetat të njëjësit dhe të shumës; të mbahet e para, për shkak lingjistik, se pjesorja *pasë* vjen nga pjesorja gegënishte e gjatë *pasëm*, me të ranëmen e *më*-s; e dyta pastaj, se, si, fjalë e përngjitun qi asht, aty ke mbahet *ë*-ja në pjesën e parë të emënavet të përngjitun, e do puna të mbahet edhe këtu; kur shkruejmë d. m. th. *bukeshkallë, bukëbardhe, bukëzi sofërëbardhë, sofërëzi*, duhet të shkruejmë me doemos edhe *pasëham, pasëke* etj. e jo *paskam, paske, paska* etj.

I Tanishmi i Mënyrës Dëshirore

1) Veta e parë e të tanishmit të Mënyrës Dëshirore ka vetëm trajtën *paça*, e cila sajohet nga pjesorja e shkurtën *pasë* edhe nga mbaresa e Mënyrës Dëshirore *sha*, si *pasëssha*, ku *ë*-ja shuhet, *së*-ja me *shë*-n bahen ç e kështu kemi trajtën *paça*. Gjithashtu vete puna e Orthografisë edhe në të gjitha vetat e njëjësit dhe të shumës të kësaj mënyre; si *pasësh, passh, paç. pasëtë* (pastë), *pasëshim, passhim, paçim* etj.

Pjesorja

Pjesorja e kësaj foljeje ka trajtat gegënishte *pasëm, pasë, pasun* edhe trajtat toskërishte *pasur, pasurë, patur, paturë*, ndër të cilat do të mbajnë trajtën *pasun*, për Gegënishten, edhe trajtën *pasur*, për Toskënishten. Kështu Toskënishte e Gegënishte janë afër njana me t'jetërën. Trajta e shkurtën *pasë* duhet shkruem, për shkak lingjistik, me *ë* në fund, mbasi ka ardhun nga trajta e plotë gegënishte *pasëm*, me të ranëmen e *më*-s, sikurse ndoth ungjis, edhe në të gjitha foljet e zgjedhis së parë, për sa i përket pjesores; si *treguem* edhe *tregue, rrefjem* edhe *rrefye, blemë* edhe *ble* (me të ranëmen e *më*-s). Po këtu asht edhe një t'jetërë gjë; se po ta shkruejmë pjesoren pa *pasë* *ë* në fund, atëhere kjo trajtë foljore ka për të qenë një gjë me fjalën *pas*, qi asht parafjalë e ndajfolje; po vij *pas* teje (parafjalë), po të vij *pas* (prapa, ndajfolje).

Folja ndihmëtare qenë, qënë

I tanishmi i mënyrës Dëftore

Veta e parë e të tanishmit të Mënyrës Dëftore ka vetëm trajtën *jam*, qi shkruhet pa *ë* në fund. Po shof edhe unë se më ngeli goja ke *ë*-ja, Po bije ngushtë njeriu i shkretë, kur ke, sa të dësh, asish, qi shkruiej-

në, për turp, *jamë* dhe e ndërliqin trajtën foljore *jam* me emënin *jamë* (turq.) = pre, çapëllë. Po edhe harrojnë, veç kësaj, se veta e parë, e dytë dhe e tretë njëjës e të tanishmit të Mënyrës Dëftore shkruhen pa *ë* në fund.

2) Veta e tretë njëjës ka trajtat gegënishte *është*, *ash*, *â* edhe trajtat toskënishte *ështëë*, *është*, *ësh*, *ë*, ndër të cilët do të mbajmë vetëm trajtat *është* dhe *ështëë*, se përdoren përgjithësisht, si në të folun, si në të shkruem, dhe trajtat t'jera, si të shkrueme e të cingume, do të mbeten dialektike.

3) Veta e tretë e shumës ka vetëm trajtën *janë*, qi shkruhet me *ë* në fund, se ndjek Orthografin e vetës së tretë shumës të të tanishmit të Mënyrës Dëftore të foljeve të zgjedhis së parë, sikurse do të shofim; po, nga ana t'jetërë, asht edhe ajo qi, po të shkruhet pa *ë*, si *jan*. atëhere do të ketë po një orthografi me emënin e veçantë Jan-i.

— I shkuemi i Skanjuem (Passé défini) —

1) Veta e parë e të shkuemit të skanjuem ka vetëm trajtën *qeshë*, e cila e ka kryet, më ngjan, ke trajta e herëshme qenësh: këtu, me metatezë, do të kemi *qeshë*, *në-ja*, për eufoni, shuhet e kështu na del trajta *qeshë*.

2) Në vetën e parë, në të dytën e të tretën shumës kemi trajtat *qemë*, *qetë*, *qenë*, qi shkruhen me *ë* në fund, se ndjekin Orthografin e foljeve njirrokëse të zgjedhis së parë, qi shkruhen me *ë*, në të trija këto veta të të shkuemit të skanjuem, sikurse do të shofim më poshtë; si *blej*, *blemë*, *bletë*, *blenë*, *laj*, *lamë*, *latë*, *lanë* etj.

— I Ardhëshmi i Thjeshtë (Futur Simple) —

1) Veta e parë e këtij moti ka trajtat *do të jem*, *do jem* dhe *do jem*, ndër të cilat do të mbajmë, për arësyet që kanë thanë edhe ke folja ndihmëtare *pasun*, vetëm trajtën *do të jem*. Kështu do të shkojë puna edhe për të gjitha vetat t'jera të njëjësit e të shumës.

2) Veta e parë dhe veta e dytë e njëjës shkruhen pa *ë* në fund edhe veta e tretë e njëjës dhe veta e tretë e shumës shkruhen me *ë* për arësyet qi kemi përmendur ke folja *pasun*, si *do të jem*, *do të jesh* *do të jetë*, *do të jenë*.

— I Tanishmi i Papritëm i Mënyrës Dëftore —

1) Veta e parë e të tanishmit të Papritëm të Mënyrës Dëftore ka vetëm trajtën *qenëkam*, e cila sajohet nga pjesorja e foljes *qenë* edhe nga i tanishmi i Mënyrës Dëftore *kam* të foljes *pasun* e duhet shkruem,

bashkë me gjithë vetat t'jera të njëjësit dhe të shumësi me *ë*, për arësyet që kemi numëruem më përpara edhe ke i tanishmi i Papritëm i foljes *pasun*; si *qënëkam*, *qenëke* etj.

— I Tanishmi i Mënyrës Dëshirore —

1) Veta e parë e të tanishmit të Mënyrës Dëshirore ka vetëm trajtën *qofsha*. toskënisht e gegënisht; e, që të kemi një kuptim e një edhe të sakëtë e me themel, se si ka rrjedhur puna e Orthografisë në këtë trajtë foljore, është mirë, kujtoj, të rrieshtojmë këtu të gjitha trajtat e herëshme e të reja të pjesores së foljes *qenë*. Këto trajta pra janë: 1) Togu me *a*, si *klanë*, (klonë, Kosova, me shkëmbimin e *a*-s me *o*, sikurse *baj* edhe *boj* Tirana), *kjanë*, *qanë*, *kanë*; 2) Togu me *e*, si *klenë*, *kjenë*, *qenë*, *qenëm* (Eldasani), *qenun*, *kenë*, *kenun*, trajta për Gegënishten; edhe për Toskënishten, *qenë*, *qenur*, *qenurë*. Veta e parë ndashti e të tanishmit të Mënyrës Dëshirore e ka kryet ke pjesorja Kosovare *klonë*, me mbaresën e Mënyrës Dëshirore *sha*, e kalon nëpër ndryshimet që do të thomi, derisa mbërrin ke forma *qofsha*: *klonësha*, *klo(në)sha*, *klosha* (rrrokja *në* këtu shuhet, sikurse shuhet edhe ke Mënyra Dëshirore e foljes *jap*, *dhanësha*, *dhu(ne)sha*, *dhasha*. *dhaca* (paça e dhaça, në vend që të thomi dhanëça), *kjosha*, ku shkëmbëhet *lë*-ja me *jë*-n, (si ndoth ke fjalët *val-val*, *klumësht* *kjumësht*), *qosha* ku bashkohet *kë*-ja me *jë*-n, e bahen *q*, si ndoth ke fjalët *kjartë* — *kjartë*, *kjo*, *qo*, *qo-i-sha*, *qofsha*, ku trajta merr *fë*-n eufonike të mënyrës Dëshirore të foljevet të zgjedhës të parë, si *mbarosha*, *mbarofsha*. Kështu mbërrin nëpër mes të këtyne ndryshimeve, ke trajta e sotëme *qofsha*. Pa shëkonim se sa vesh të hollë që ka populli i jonë e se si e dan qimen ka tërësi kur asht puna për eufoni e kakofoni. Po të kishim filluem, fjala vjen, me pjesoren *klamë*, do të mbërrijshim ke forma *qafsha* që asht ku e ku sa lark nga folja *qofsha*; e, po t'a kishim filluem punën me trajtën *qenë*, do të dilshim ke trajtat *keshë* e *qecë*, që s'pjekin kurkund me trajtën foljore *qofsha*, që duem ne. Ke ma deshi puna e të zgjatja shumë këtu, kam frikë, se mund t'i teket dikujt e t'i japi gojës e të thotë se unë po e baj mizën buell, ke po zgjatem kaqë shumë, nëpër hollësi gjoja pa nevojë, e nuk jam tue përpiluem një trajtesë Orthografije me vlerë praktike. Njeriu gojën e ka për vete e mund t'i japi asaj mbarë e prapë, një ashtu si t'i vijë për hosh atij, po sa për këtu, s'ka fare të drejtë; se unë kam për qëllim, të baj një aso trajtesë, që t'u hyjë në punë, si shesh studimi, nxanësve të shkollave të Mesëme, profesorëve të Gjuhës, intelektualëve e të këndueshëmve përgjithësisht edhe studentëve t'institutit Pedagogjik; e të kenë kështu një intuite e pamuni të plotë t'Orthografisë së Gjuhës s'onë, nga do që ta ngasi h, e të mos shkruajnë ashtu shkel e ngre e si që s'që, si shkruen shumica sish, më të shumtën e herës.

— Pjesorja —

Ndër 12 trëjta të ndryshme, qi ka gegënishtja, e ndër 3 të tjera të toskënishtes, në gjuhën e shkrimit, duhet përdorun vetëm trajta *qenë*, për gegënishten, edhe trajta *qënë*, për toskënishten, të cilat do të shkruhen me *ë* në fund; se e kanë kryet ke trajta e gjatë gegënishte *qenëm* me të ranëmen e më-s; sikurse ndoth edhe ke pjesoret e forjevet të zgjedhis së parë përgjithësisht; si *treguem*, *tregue* etj. Po, në i shkroftshim pa *ë*, si *qen*, asht edhe riji e keqe tjetërë, qi orthografia e pjesores atëhere përzihët me orthografin e emënit *qen-i*.

— Orthografia e zgjedhis së parë të foljevet —

— Fytyra vepërore e foljes *mendoj*

— I tanishmi i Mënyrës Dëftore

1) Veta e parë e të tanishmit të Mënyrës Dëftore ka trajtat *mendonj* edhe *mendoj*, nga të cilat do të mbajmë, si për toskënishten, si për gegënishten trajtën *mendoj*, qi dërdoret kudo si në të folun, si në të shkruem, edhe trajta *mendonj* me *nj* ndëgjohet shumë rrallë mâ.

Veta e parë, e dytë dhe e tretë e të tanishmit të Mënyrës Dëftore, si e pasëka të gjatë, si e pasëka të shkurtën zanoren e fundit, shkruhen pa *ë* në fund; se kështu i shofim ndër shkrime të herëshme e të reja e kështu fliten e shqiptohen kudo. Po, me gjithë atë, ka edhe asish, qi kanë shkruem për çudân *mendojë mendone*, *mendonë*, me *ë* në fund.

3) Veta e parë dhe veta e tretë e shumësit shkruhen me *ë* në fund, si *mendojmë*, *mendojnë*; se e kanë kryet ke trajtat *mendonjëm mendojëm*, *mendonjën*, *mendojnë*, nga të cilat, me metazezën e *ë-s*, dalin trajtat *mendojmë*, *mendojnë*.

— I Pakryemi i Mënyrës Dëftore (Imparfait)

1) Veta e parë njejës e këtij moti, në tokënishtet ka trajtat *mendonjam-nja*, *mendojam-ja*, nga të cilat do të mbajmë vetëm trajtën *men-nja*, si ma të përdorëme në të folun; në gegënishtet kemi vetëm trajtën *mendojshem* edhe në Shqipëni të Mesëme, trajtën *mendoja* të toskënishtes.

2) Në vetën e tretë të njejësit Gegënishtja ka 3 trajta : *mendonte mendojte* edhe *mendote*, nga të cilat do të mbajmë vetëm trejtën *mendonte* qi asht edhe trajtë toskënishte.

— I Shkuemi i Skanjuem

i Mënyrës Dëftore (Passé défini)

1) Veta e parë njejës e të shkuemit ka trajtat *mendova*, *mendojta*,

nga të cilat do të mbajmë trajtën *mendova*, se fllitet e shkruhet rëndom kudo.

1) Në vetën e tretë të njënjësit kemi trajtat *mendovi*, *mendo(v)-i*, *mendoi*, *mendojti*, *mendon*, ndër të cilat do të mbajmë vetëm trajtën *mendoi*, qi vjen nga trajta *mendovi*, me të shuemen e *vë-s*, për eufoni, si *meodo(v)-i mendoi*.

3) Në vetën e parë të shumësit e kemi trajtat *menuam*, toskënisht, *menuem*, gegënisht, *menuëm* të Shqipëris së Mesëme. Kështu vete puna edhe për vetën e dytë e të tretë. Të gjitha vetat e shumësit, toskënisht e gegënisht, shkruhen pa *ë* në fund, me gjithë qi *ë-n* në fund e shofim ke të vjetërit edhe ndër trajta dhialektike toskënishte; si *menuamë*, *menuatë*, *menuanë*.

4) Në toskënishtet është zakon të shkruhet, përgjithësisht të thuesh, veta e tretë e të shkruemit të skanjuem njëjës me *j* në fuud e jo me *i*, si *mendoj*. Këtij gabimi duhet t'i bajmë bisht, se e para nji herë, veta e tretë *mendoi* vjen nga trajta *mendovi*, me të ranëmen e *ve-s*, për eufoni, e, veç kësaj, po ta shkruejmë vetën e tretë të këtij moti me *j* e jo me *i* do të kemi atëhere vetën e parë e të tanishmit të Mënyrës Dëftore *mendoj*.

5) Në zgjedhin e parë, foljet dyrrrokëse me mbaresën *ej* edhe foljet njirrokëse, me mbaresat *aj*, *ej*, ke i tanishmi i Mënyrës Dëftore si *laj*, *blej*, *grij*, *rrëfej*, veten e tretë e të shkuemit të shkanjuem e kanë me mbaresat *eu* edhe *iu*, për aufoni, e jo me *i*, si foljet qi mbarojnë me *oj*, ke i tanishmi i Mënyrës Dëftore; si *rrëfevi* *rrëfe(v)i*, *rrëfei* *rrëfeu*, *blej*, *blevi*, *bleu*, *grij*, *grivi*, *griu*. Ke këto folje do të mbajmë traltat me mbaresat *eu* dhe *iu*, të cilat përdoren ungjis në të folun e në të shkruem, toskënisht e gegënisht.

6) Këto folje njirrokëse, në të trijat vetat e shumësit, bajnë përjashtim e mbarojnë me *ë*, se kështu fliten rëndom e janë shkruem prej shkrimtarësh të mirë; si *blemë*, *bletë*, *blenë*, *lamë*, *latë*, *lanë*.

— I ardhëshmi i thjeshtë i Mënyrës Dëftore

1) Veta e parë njëjës e t' Adhhëshmit të Thjeshtë ka trajtat *do të mendoj*, *dot mendoj*, *do mendoj*, ndër të cilat, për sa kemi thanë më nalt, do të mbajmë vetëm të parën, me foljen e palakueshme *do* e me lidhëzën *të* veç e veç; edhe këtë Ortografi kështu do ta ndjekin edhe gjithë vetat t' jera të njëjësit e të shumësit.

2) Veta e parë dhe veta e dytë e njëjësit të këtij moti, sikurse edhe ato të të tanishmit të Mënyrës Lidhore, do të shkruhet pa *ë* në fund, si *do të mendoj* (i ardhëshëm). *të mendoj* (Lidhore), *do të mendoish*, *të mendoish*.

3) Veta e dytë e t' Ardhëshmit edhe e Mënyrës Lidhore mbaron me

mbaresën *ish*, si pasëka përpara *i-s* zanore, si pasëka bashkëtingullore; si *do të mendoish, të mendoish, do të falish, të falish*. Këtu duhet të kemi kujdes, të mos e shkëmbejmë *i-n* si e bajnë njipalë, po ta lëmë ashtu si është; të shkruajmë pra *të mendoish* e jo *të mendojsh*, të shkruajmë *të dëfteish* e jo *të dëftejsh*. Këte e bajmë, e para një herë se është *i*, zanore e s' ka ndonji arësye të shkëmbehet me *jë-në*, qi është bashkëtingullore; e lëjmë pastaj, qi, si në zgjedhit të parë, si në zgjedhit të dytë, të kemi po një Orthografi ke veta e dytë e t' Ardhëshmit të Mënyrës Dëftore dhe e të tanishmit të Mënyrës Lidhore; si, *do te mendoish, të mendoish' do të të rrëfeish, të rrëfeish, do të bleish, të bleish, do të kapish, të kapish, do të grisish, të grisish*.

4) Kjo *i* së fundi e mbaresës *ish*, në toskënishtet, bën fir përgjithësisht, si në zgjidhi të parë, si në zgjidhi të dytë edhe *shë-ja* e fundit, vënde — vënde, shkëmbehet edhe me *çe-n*; *do të mendosh, të mendosh- do të falsh, edhe falç, të falsh* edhe *të' falç*.

5) Veta e tretë e këtij moti, sikurse edhe veta e tretë e të tanishmit të Mënyrës Lidhore, shkruhet me *ë* në fund, për arësye se, në Veri e në Dibër, ndëglohët edhe sot një *e* në fund në këte vetë; e kjo *e* kështu, tëhollou, tëhollou, është bëmë *ë* së fundi; si *do të mendoje, të mendoje, do të mendojë, të mendojë*. Këte *e*, qi ndëglohët sot në Veri e në Dibër, e shofim dhe ndër shkrime të herëshme.

— I tanishmi i Papritëm i Mënyrës Dëftore

I tanishmi i Papritëm i Mënyrës Dëftore sajohet përgjithësisht nga pjesorja e shkurtën e foljes dhe nga i tanishmi i Mënyrës Dëftore të foljes *pasun*; si *mendue-kam menduekam*.

2) Veta e parë e këtij moti ka trajtën *menduakam*, për toskënishten, *menduekam*, për gegënishten, *menduëkam*, për Shqipërinë e Mesme, edhe *mendokam*, trajtë të përbashkët, për toskënishten e gegënishten. Ndër këto trajta, jam i mendjes, se për thjeshtësi Orthografije, duhet mbajtur trajta e përbashkët *mendokam*. Puna e Orthografisë këtu, në të gjitha vetat t' jera të njejësit dhe të shumësit, do të ndjekë rrugën qi thëmë.

— Mënyra Dëshirore i Tanishëm

1) I tanishmi i Mënyrës Dëshirore sajohet përgjithësisht nga pjesorja e shkurtën e foljes edhe nga mbaresa *sha*, si *mendue-sha*, qi kalon nëpër ndryshimet, qi do të thomi, derisa mbërrin në formën e fundit: *menduesha, menduësha, mendosha* (ue-o); këtu do të marrë *fë-n* eufonike, qi marrin, në këtë mënyrë, gjithë foljet e zgjedhis së parë, e kështu kemi *meno-f-sha*, mendofsha. Kështu vete puna edhe nëpër të gjit-

tha vetat t'j era, si *mendue-sh*, *menduesh*, *mendosh*, *mendo-f-sh*, *mendofsh*, vetë e dytë; *mendue-të*, *menduetë*, *mendotë*, *mendo-f-të*, *mendoftë*, vetë e trelë etj.

— Pjesorja —

1) Qi të kemi një idhe të sakëtë e me themel për Orthografin e pjesores, po rrieshtojmë këtu të gjitha format e ndryshme, që merr këjo trajtë foljore, në toskënishtet e në gegënishtet.

a) Format gegënishte: *menduom-uo* (forma të Buzukut) *menduar-m-ua* (forma t' Arbëreshëve dhe të Polisit e të Bërzeshtës, n' Elbasan), *menduem-ue*, *mendue-ue* (forma të Shqipërisë së Mesme), *menduëmuk* (formë, poetike ma tapër e Veriut, me baresën *un* të pjesores së zgjidhis së dytë), *menduemën* (forma *menduemun* e kontraktueme), *menduemën* (formë dhialektike e Elbasanit me mbarësën *ën*, në vënd të mbarësës *un* të Veriut, se në dhialektin e Elbasanit mbas *më-s* vjen shumë hera, në pjesorjen e zgjedhis së parë, mbaresa *ën*, si *menduem-ën rrefyëm-ën*.

b) Format toskënishte: *menduar*, *menduarë*, *mendojtur*, *menduër*. ndër këto 15 trajta toskënishtë e gegënishte jam i mëndjes, se duhen mbajtur, në gjuhën e shkrimit, trajtat *menduem-ue*, për gegënishten. edhe *menduar*, për toskënishten, se përdoren ungjis, si në të folur si në të shkruar.

2) Ndër trajta të toskënishtes, sikurse shofim, kemi edhe trajtën e kontraktueme *menduër*, që ndigjohet në Sulovë, krahinë e Elbasanit përtej Shkumbinit, në Toskëni. Këtu diftongu *ua* toskënisht, me ndikesën e dhialektit të Shqipërisë së Mesme, kontraktohet e bëhet *uë* e gjatë me *ë* pazane, që na kujton, se këtu dikur ka qenë një *a* ase një *e*.

3) Mbassi fjala këtu është për Orthografin e pjesores për një shkrim e kthjellim më të plotë e do puna, të thomi edhe këtë: Veta e parë shumë e të shkuemit të skanjuem gegënisht, është, përgjithësisht të thuesh, në zgjedhin e parë, edhe pjesore gegënishte; si, *ne menduem*, i shkuem i skanjuem, edhe *menduem-ue*, pjesore *ne blemë* i shkuem i skanjuem, edhe *blemë*, pjesore. Veta e tretë shumë pastat e të shkuemit të skanjuem është, në zgjedhin e parë, edhe pjesore toskënishte, *ue* shkëmbyem *ue-n* me *re-n*, shkëmbim që bëhet shpeshherë në toskënishtet; si ata *menduan*, i shkuem i skanjuem, edhe *menduan-r* *menduar*, pjesore toskënishte.

Fytyra Pësore e Foljes

I tanishmi i Mënyrës Dëftore *Mendohem*.

1) Në vetën e dytë njëjës të të tanishmit të Mënyrës Dëftore kemi

trajtat *mendohesh* edhe *mendohe*, nga të cilat do mbajton në të shkruem trajta e plotë *mendohesh*.

2) Në vetën e tretë njejës kemi trajtat *mendohet* edhe *mendohetë*, ndër të cilat do të mbajmë trajtën *mendohet*, qi ndëgjohet përgjithësisht sot në të folun e shkruhet rëndom. Trajtën me *ë* në fund e shofim ke të herëshmit edhe ke Kristoforidhi.

I Pakryem i Mënyrës Dëftore.

1) Në vetën e parë njejës të këtij moti kemi trajtat toskënishte *men-
dohesha*, *mendoheshnja* edhe *mendohesh*, ndër të cilat do mbajton trajta *mendohesha*, qi flitet e shkruhet rëndom në Toskëni. Trajtat t'jera do të mbeten dhialektike. I Pakryemi i Fytyrës Pësore gegënisht ka vetëm një trajtë, e cila vjen drejtë për së drejti nga trajta e Fytyrës Vepërore me parashtimin *u* përpara, ngjitet me vizë, si *u-mendojshem*. Parashtimin *u* njipalë e lanë të shkitun fare prej foljes, si *u-mendojshem*; po unë jam i mëndjes se duhet dalë me vizë, qi, nga një anë, të kuptohet, se këtu kemi të bājmë me një fjalë mā e, nga ana t'jetërë, kemi ndër mënd, se parashtimi e folja kanë qenë dikur fjalë të posaçme. Po, veç kësaj, na del edhe një ngatërrese, në mos i dafshim me vizë; parashtimin *u* të veçuem atëhere mund ta përziem me trajtën e shkurtueme të përemënit vetor të vetës së tretë, rasë dhanore shumë; edhe, pjesa foljore *mendojshem*, s'ka dyshim, qi do të përzihet me Fytyrën Vepërore të foljes, kurse këtu kemi Fytyrën Pësore. Kristoforidhi, edhe Mitkoja, më duket, i shkruajnë parashtim e pjesë foljorë bashkë, si *umendojshem*, se mendojnë ndof-ta, qi sot mā parashtim e pjesë foljore duhet të jenë një fjalë e vetëme, ke dëftejnë një mendim të vetëm, e s'ke se si i dan mā. Edhe kështu asht me të vërtetë, e Kristoforidhi me Mitkon s'e kanë keq qi shkruajnë kështu.

I shkuemi i Skanjuem i Mënyrës Dëftore.

1) Yeta e parë njejës e të shkuemit të skanjuem të Mënyrës Dëftore ka trajtat *u-mendova*, *u-mendojta*, *u-menduas*, *u-menduesh*, *u-mend-
uësh*, ndër të cilat do të mbajmë, si për toskënishten, si për gegënishten, vetëm trajtën *u-mendova*, qi përdoret ngjis si në të folun, si në të shkruem; edhe trajtat t'jera do të mbeten dhialektike.

2) Në vetën e tretë të njenjësit kemi trajtat toskënishte *u-mendua* edhe *u-menduarti* (Myzeqe) edhe trajtat gegënishte *u-mendue*, *u-menduë* ndër të cilat do të mbajmë *u-mendua*, për toskënishten edhe *u-mendue*, për gegënishten. Puna e Orthografis në shumë ndjek rrugën e Fytyrës Vepërore.

I tanishmi Papritëm i Mënyrës Dëftore

I tanishmi i Papritëm i Fytyrës Pësore bâhet drejtë për së drejti nga i tanishmi i papritëm i Fytyrës Vepërore me parashtimin *u*, ngjitur me vizë; si *mendokam, u-mendokam*.

I tanishmi i Mënyrës Urdhërore.

1) Fytyra Pësore e të tanishmit të mënyrës Urdhërore, në vetën e dytë të njejësit, ka trajten *u-mendo*, me parashtimin *u* përpara, ngjitur me vizë, edhe trajtën *mendohu*, me parashtimin *u* prapa, bashkuem me pjesën foljore nëpër mes të njëj *hë*-je eufonike.

2) Në vetën e dytë të shumësit ka trajtën *u-mendoni*, me parashtimin *u* përpara, ngjitur me vizë, trajtën *mëndonin*, me parashtimin *u* në mes të pjesës foljore, me një *h* eufonike, si *mendo-h-ni, mendohuni*, edhe trajtën toskënishte *mendohi*.

I tanishmi i Mënyrës Dëshirore.

1) Fytyra Pësore e të Tanishmit të Mënyrës Dëshirore sajohet drejtë për së drejti nga Fytyra Vepërore me parashtimin *u* ngjitur me vizë; si *mendofsha, u-mendofsha*, e në punë Orthografije, ndjek po atë rrugë, që ndjek edhe Fytyra Vepërore.

Pjesorja.

1) Fytyra Pësore e Pjesores sajohet prapë se prapë nga Fytyra Vepërore drejtë për së drejti, me parashtimin *u*, ngjitur me vizë; si *men-duem, u-menduem, men-duar, u-menduar*

— Zgjedhija e dytë e foljevet —

— Fytyra Vepërore e foljes *falsu, falsur* —

— Mënyra Dëftore i tanishëm —

1) Fytyra Vepërore e të tanishmit të Mënyrës Dëftore, në vetën e parë të njejësit ka trajtat *falën-j, falin-j, fali* edhe *fal*, që përdoret rëndom në toskëni e në gegëni, në të folun e në të shkruem. Trajtat t'jera, që janë të herëshme, ma të shumtën, do të mbeten dhialektike.

2) Në vetën e dytë e të tretë të njejësit kemi trajtat *falën, falë* edhe *fal*, ndër të cilat do të mbajmë vetëm trajtën *fal*, ke përdoret ungjis.

3) Në vetën e parë të shumësit kemi trajtat *falëmë, falëm, falimë,*

falim, ndër të cilat do të mbajmë vetëm trajtën *falim*, se përdoret rëndom, si në toskëni e si në gegëni. Të tjerat do të mbeten dhialektike.

3) Në vetën e tretë të shumësit kemi trajtat *falënë*, *falën*, *falinë*, *falën*, ndër të cilat do të mbajmë vetëm trajtën *falën*, si për toskënishten, si për gegënishten.

— I Pakryemi i Mënyrës Dëftore

1) Veta e parë e njëjësit e të Pakryemit të mënyrës Dëftore, ka për toskënishten, trajtat *falnjam-nja*, *faljam-ja* edhe për gegënishten, *falshem*. Sa për toskënishten, do të mbajmë trajtën *falja*, qi përdoret ungjis. Puna e Orthografis këtua do të shkojë po kështu në të gjitha vetat e njëjësit e të shumësit.

I Shkuemi i skanjuem i Mënyrës Dëftore

1) Ky mot, në vetën e parë të shumësit, ka trajtat gegënishte *falëm*, *falem*, *falme* dhe *falmë* toskënisht. Nga këto do të mbajmë *falëm*, për gegënishten, edhe *falmë*, për toskënishten. Në vetën e dytë të shumësit do të kemi *falët*, për gegënishten, edhe *faltë*, për toskënishten. Në vetën e tretë të shumësit kemi *falën*, *falen*, *falne*, gegënisht, edhe *falnë*, toskënisht. Nga këto trajta do të mbajmë *falën*, për gegënishten edhe *falnë*, për toskënishten.

— I Ardhëshmi i Thjeshtë

1) Ardhëshmi i Thjeshtë, në vetën e parë të njëjësit, ka trajtat *do të*, *dot*, *do falën-j*, *falin-j*, *fali*, *fal* e do të mbajmë vetëm trajtën *do të fal*. Në vetën e dytë kemi *do të falish*, për gegënishten, edhe *do të falsh* ose *falç* për toskënishten. Në vetën e tretë *do të falë*, toskënisht, edhe *do të fali*, gegënisht, me shkëmbimin e *ë*-s me *l*. Gjâqi bahet rëndom në Shqipet; si *lëshoj* dhe *lishoj*, *qëroj* edhe *qiroj*.

2) Në vetën e dytë njëjës të toskënishtes *l-ja* e mbaresës *ish* bân fir; *i*, *do të falsh* ose *falç*.

— I tanishmi i Papritëm i Mënyrës Dëftore

I tanishmi i Papritëm i Mënyrës Dëftore sajohet përgjithësisht nga pjesorja e shkurtën e foljes edhe nga i tanishmi i Mënyrës Dëftore të foljes *pasun*, *kam*, si *falëkam*. Ë ja këtu do mbajtun në të gjitha vetat e njëjësit e të shumësit.

— I tanishmi i Mënyrës Dëshirore

1) I tanishmi i Mënyrës Dëshirore sajohet ungjlls nga pjesorja e shkurtën dhe nga mbaresha *sha* e Mënyrës Dëshirore; si *falësha*, vetë e parë njëjës, *falësh* edhe *falsh*, vetë e dytë, *falëtë*, *faltë*, vetë e tretë. Ë-ja do të ruhet në të gjitha vetat e njëjësit dhe të shumës.

Pjesorja

1) Pjesorja ka trajtat gegënishte *falëm*, *falë* edhe *falun* edhe trajtat toskënishte *falur*, *falurë* edhe *faltur*, ndër të cilat do të mbajmë trajtën *falun*, për gegënishten, edhe trajtën *falur*, për toskënishten.

2) Pjesorja e shkurtën *falë* do të shkruhet me *ë* në fund, se e ka kryet ke pjesorja e gjatë gegënishte, me të ranëmen e *më-s*; si *falëm*, *falë(m)*, *falë* një ashtu sikurse ndoth edhe në zgjedhin e parë, si *men-duem*, *mendue*, *këthye* *këthye* etj.

3) Pjesorja e shkurtën gegënishte *falë* e ka kryet ke pjesorja e gjatë *falëm*, me të ranëmen e *më-s* edhe pjesorja *falëm* e ka kryet ke veta e parë e të shkuemit të skanjuem shumë: si *falëm falë(m)*, *falë*, *falëm*. (shkuemi i skanjuem edhe pjesore). Pjesorja e gjatë gegënishte *falun* e ka kryet ke veta e tretë e shumësit të të shkuemit të skanjuem gegënisht, me shkëmbimin e *ë-s* me *u*, si ndoth shpeshëherë në gjuhët tonë; si, *falën*, *falun*. Këjo pjesore gegënishte *falun* bëhet edhe pjesore toskënishte, me shkëmbimin *në-s* me *r*; si *falun*, *falur*.

— Fytyra Pësore e foljes falun

— I tanishëm i Mënyrës Dëftore

1) Fytyra Pësore e të të tanishmit të Mënyrës Dëftore, në vetën e tretë, ka trajtat *falet* edhe *faletë*, nga të cilat do të mbajmë trajtën *falet*, pa *ë* në fund; se këjo përdoret sot rëndom kudo e trajta t'jetërë asht arhaike. Këtë trajtë të dytë e shofim edhe në Kristoforidhi.

— I Pakryemi i Mënyrës Dëftore

1) Fytyra Pësore e të Pakryemit të Mënyrës Dëftore, në vetën e parë, ka, për toskënishten, trajtat *falesha*, *faleshnja* edhe për gegënishten, trajtën *u-falshem*, që sajohet drejtë për së drejti nga trajta e Fytyrës Vepërore, me parashtimin u ngjitur me vizë. Për toskënishten do të mbajmë trajtën *falesha* edhe për gegënishten, *u-falshem*.

— I shkuemi i Skanjuem i Mënyrës Dëftore

1) Fytyra e Pësore e të shkuemit të skanuem të Mënyrës Dëftore, në vetën e parë të njëjësit, ka trajtat *u-fala u-falësh* edhe *u-falçë*, me metatezën a ë-s e me shkëmbimin e *shë-s* me ç. Ndër këto trajta do të mbajmë, për toskënishten e gegënishten, vetëm trajtën *u-fala*, që flitet e shkruhet rëndom.

2) Në vetën e tretë të njëjësit kemi trajtat *u-fal* edhe *u-falti* (Myzeqe) e do të mbajmë vetëm trajtën *u-fal*.

— I shkuemi i Paskanjuem i Mënyrës Dëftore

1) Në gjuhët t'onë kemi edhe të shkuemin e Paskanjuem të Mënyrës Dëftore (*Passé indéfini*), të parin dhe të dytin, si *kam falun* (i pari) edhe *kam pasë falun* (i dyti). I pari, në Fytyrët Vepërore, sajohet nga i tanishmi i mënyrës Dëftore të foljes *pasun*, *kam*, edhe nga pjesorja e foljes *falun* si *kam falun*; i dyti sajohet nga i shkuemi i Paskanjuem i foljes *pasun*, *kam pasë*, edhe nga pjesorja e foljes, si *kam pasë falun*. I shkuemi i Paskanjuem i parë i Fytyrës Pësore sajohet nga i tanishmi i Mënyrës Dëftore të foljes *qenë*, *jam*, e nga pjesorja e foljes *falun*, si *jam falun*; ase drejtë për së drejti nga trajta vepërore me parashtimin *u*, ngjitur me vizë; si *u-kam falun*. I dyti sajohet nga i shkuemi i Paskanjuem i foljes *qenë*, *kam qenë*, edhe nga pjesorja e foljes *falun* si *kam qenë falun*; ase drejtë për së drejti nga trajta e Fytyrës Vepërore të këtij moti, me parashtimin *u*, ngjitur me vizë; si *u-kam pasë falun*. Toskënishtja, si në Fytyrët Vepërore, si në Fytyrët Pësore, ka vetëm të shkuemin e Paskanuem të parë, të dytin e ka gegënishtja vetëm; me gjithë qi, rrallë e për mall, ndëgjohet edhe në toskëni nga ndonji herë i shkuemi i Paskanuem i dytë i Fytyrës Vepërore. Ke Fytyra Pësore të shkuemit të Paskanjuem, kur ka përpara trajtën e shkurtueme i të Përemërit Vektor të vetës së tretë, rasë dhanore njëjës duhet të kemi kujdes të math në të shkruem, se biem në gabime të randa kollaj-kollaj: duhet të shkruejmë, fjala vjen, *i u-kam lutun* (i shkuem i Paskanjuem i parë), *i u-kam pasë lutun* (i dyti) e jo *ju kam lutun*, *ju kam pasë lutun*, si shkruajnë njipalë, qi s'kanë hymë ke hollësit e Ortografs, se këtu bajmë dy gabime të randa: e para një herë, qi largohemi nga Fytyra Pësore e foljes dhe dalim në Fytyrët Vepërore, dhe e dyta, se shkëpusim parashtimin *u* nga folja, *i-n* e shkëmbejmë me *je-n* dhe *i* e *u* bashkojmë të të dyja bashkë dhe sajojmë kështu trajtën përemënore *ju*, qi asht trajta e shkurtueme e Përemënit vektor të vetës së dytë, rasë dhanore shumë, «Hâne tas, hâne hamam» e «ku asht Lushja me Kërbunarën!», ka thanë aji motit! Domethanë qi, si asht për të shkruem e si ia mbysim ne për *bukuri* me tonët! Po e keqja asht se këto gabime i shef edhe ke njerës, qi mbahen, se i kanë gjetun ajëzin gjuhës, nga do qi ta ngasish!

— I tanishëm i Papritëm i Mënyrës Dëftore

1) Fytyra Pësore e të tanishmit të papritëm të Mënyrës Dëftore bahet drejtë për së drejti nga Fytyra Vepërore e këtij moti me parashtimin *u*, ngjitur me vizë, si *u-falëkam*. Ë-ja do mbajtur në të gjitha veta e njejësit e të shumësit, si kemi thanë edhe më përpara në Fytyrat Vepëror.

— I tanishmi i Mënyrës Urdhënore

1) Fytyra Pësore e këtij moti, në vetën e dytë të njejësit, ka trajtat *u-fal* dhe *fal*, me parashtimin *u* përpara, ngjitur me vizë, edhe prapa, bashkuem me pjesën foljore.

2) Në vetën e dytë të shumësit kemi trajtën *u-falni*, me parashtimin *u* përpara, ngjitur me vizë, kemi trajtën *falniu*, me parashtimin *u* prapa, bashkuem me pjesën foljore, edhe trajtën *faluni*, me parashtimin *u* në mes të pjesës foljore. Ato që përdoren rëndom, si në të folun, si në të shkruem, janë trajtat *u-falni* dhe *faluni*. Trajta *falniu* asht e Verlut.

Fytyra Pësore e të tanishmit të Mënyrës Dëshirore

1) Fytyra Pësore e të tanishmit të Mënyrës Dëshirore sajohet drejtë për së drejti nga Fytyra Vepërore e kësaj Mënyre me parashtimin *u*, ngjitur me vizë; si *u-falës* *u-falësh* edhe *u-falsh*, (*u-faltë*) etj. Ë-ja do të ruhet kudo, si kemi thanë edhe në Fytyrët Vepërore.

Pjesorja

1) Fytyra Pësore e Pjesores sajohet drejtë për së drejti nga Fytyra Vepërore, me parashtimin *u*, ngjitur me vizë; si, *u-falëm*, *u-falë*, *u-falun*, gegënisht, edhe *u-falur*, *u-falurë*, *u-faltur*, toskënisht. Ndër këta trajta do të mbajmë trajtën *u-falun*, për gegënishten, dhe trajtën *u-falur*, për toskënishten.

Orthografia e Parafjalës

Parafjala është e thjeshtë dhe e përngjitur (composée) si *në*, *per*, *mbi* (parafjalë të thjeshta), *nëpër*, *përmbi*, *persiper*, (parafjalë të përngjitura).

Parafjalët e përngjitura shkruhen si një fjalë e vetëme, ase dy, tri fjalë veç e veç.

Si një fjalë e vetëme shkruhen:

1) Kur sajohen prej dy parafjalësh të thjeshta, si *nëper*, *përmbi*

përsipër, përmbra, përmbrenda, përjashta, përveç, veçse, përkundruell, përkundrejt.

Unë e di syth, se këtu shumkushi do të bajë çudi me mua e do të thotë se si mundet të jenë parafjalë fjalët *përmbra, përmbrenda, përjashta* që e dijnë të gjithë, se janë ndajfolje. Mirëpo njike qënëkanë edhe parafjalë, sikurse do ta shofim ke këto shëmbëlla: kur thomi pra *rrri përmbrenda, rri përjashta, rri përmbra*, fjalët *permbrenda, përjashta, përmbra* s'ka dyshim që janë ndajfolje, se plotësojnë kuptimin e foljes *rrri*; edhe ndajfolje quhet, sikurse e dijmë, pjesa e palakueshme e ligjëratës që plotëson kuptimin e emënit, të mblemënit, të foljes e të ndajfoljes vetë. Mirëpo kur thomi *qendro përmbra shtepis, qendro përmbrenda shtëpis. qendro përjashta shtëpis*, atëhere fjalët *përmbra, përmbrenda*, janë parafjalë këtu, se venë në marrëdhane emënit *shtepi* me foljen *qendro* edhe parafjalë, sikurse e dijmë, quhet pjesa e lakueshme e ligjëratës, që ve në marrëdhane dy fjalë, nga të cilat njana duhet të jetë *sinë qua non* folje. Kësaj i thonë «sa të rroish, të mësoish». Mësuesit e gjuhës duhet të kenë shumë kujdes në këtë pikë, se në mos e paçin mendjen aty, do t'i mbushin nxënësit e tyne kollaj-kollaj me rrena, pa kuptuem gjë fare!

2) Kur sajohen prej një parafjale të thjeshtë e prej një ndajfoljeje të thjeshtë; si *përmbrenda, përmbra. përjashta, përposhë* (përposhtë).

3) Kur sajohen prej një parafjale të thjeshtë e prej një emëni; si *përqark, përbi, përmes, ndërmjet*.

Këtu e do puna të ndalemi pak e të thomi këto: duhet të kemi shumë kujdes, të mos e përdorim, sikurse e bënë njipalë, nyjen e përparëme mbas parafjalësh të përngjituna, të sajueme prej një parafjale të thjeshtë e prej një emëni. Kështu pra duhet thënë «hekurudha qëndroi ndërmjet Peqinit e Kavajës» e jo ndërmjet të Peqinit e të Kavajës; duhet thënë «shkoj përmes fushës e lëndinës» e jo përmes së fushës e së lëndinës. Po kështu duhet pasun shumë kujdes, të mos e bajmë atë gabim të randë që bëjnë njipalë, të përdorim nyje të përparëme mbas emënash të thjeshtë në rasë dhanore, që zënë vendin e parafjalës; se nyja e përparëme përdoret vetëm aty ku kemi për të lidhur me disa tyne dy emëna, nga të cilët i dytë plotëson të parin, e jo aty ku kemi për të lidhur folje e emën sikurse lësh parafjala. Kështu pra duhet thënë *shkoj buzës lumit, qafë malit, bregut malit* e jo *shkoj buzës së lumit, qafës së malit, bregut të malit* me nyje të përparëme; se këtu emënat *buzës, qafës, bregut* zënë vendin e parafjalës, ke venë në marrëdhane folje e emën.

Parafjalët e përngjituna shkruhen dy tri fjalë veç e veç.

1) Kur sajohen prej dy emënash në rasë dhanore, që zënë vendin e parafjalës e lidhen me lidhësen *e*; si *buzës e buzës* (shkoj buzës e buzës lumit), *qafës e qafës* (shkoj qafës e qafës malit), *bregut e bregut* (shkoj bregut e bregut malit), *anës e anës* etj.

2) Kur sajohen prej dy emënash të thjeshtë të lidhun me lidhësen

e; si *rreth e rreth rreth e rrotull* (i bije shtëpis rreth e rrotull) *rreth qark* (i vij strumbullarit rreth e qark), *rrumbull e rrumbull*.

3) Kur sajohen prej një emëni e paraftjale të përngjitun, lidhun me lidhësen *e*; si *rreth e për-qark mes e për-mes* (i vij tryezës rreth e për-qark, i bije fushës mes për-mes).

— Orthografija e Ndaifoljes

Ndaifoljet janë të thjeshta e të përngjituna, si *sot, nesër, dje, vjet, nalt, poshtë* (ndaifolje të thjeshta); *pasnesër, pardje, parëvjet* (ndaifolje të përngjituna).

Ndaifoljet e përngjituna shkruhen si një fjalë e vetme, ose dy tri fjalë veç e veç.

Shkruhen si një fjalë e vetme.

1) Kur sajohen me një ndaifolje të thjeshtë e me një emën po të thjeshtë si *rrallëherë, shpeshëherë, gjakundi, gjekundi*

2) Kur sajohen me një paraftalë të thjeshtë e me një ndaifolje të thjeshtë; si *përmbropa, përjashta, përmbrenda, përkundrazi, përsipër, përsypri, ngadalë, shparë* (ç' parë, sh' parë, shparë) *qëkur, qëkuri, parëdje, parëvjet*.

3) Kur sajohen prej një paraftjale të thjeshtë e një emëni po të thjeshtë; si *për-qark, për-vit, ngamot, ngahera, përherë, përhera, përs-grip, përdhe, përditë, përnatë, menatë*.

4) Kur sajohen prej dy emënash, *ballafaqe, malamal, qafaqafas, doradoras, kambadoras*.

5) Kur sajohen prej një përemëni e emëni, si *atëherë, atëhere, ahë-re, ahera, atëbotë, atças, gjithëmone*.

6) Kur sajohen me një përemën e ndaifolje, si *gjithashtu, gjithë-kundi, gjithësesi, gjithëkah* (kudo)

7) Kur sajohen prej dy përemënash, si *gjithësejt, gjithësej*.

8) Kur sajohen prej dy ndaifoljesh, si *kurëkundi* (kurë-kundi) *kur-rësesi*.

9) Kur sajohen me një emën e folje, si *kryekëputë, kryepremë*.

Ndaifoljet e përngjituna shkruhen si tri fjalë veç e veç:

1) Kur sajohen prej një paraftjale e një emëni në rasë riedhore si, *përflokësh, për mendesh, për veshi, për veshësh, për hunde, për hundësh, për sysh, para sysh, për qafe, për shini, për shkapëlarësh, për shalësh, për krahësh, për ijash, për dore, për duersh, për kambe, për kambësh, për gjujsh, për mezi*

2) Kur janë mblemëna të nyjeshëm në rasë rriedhore; si, *së shpej-ti* (do të vij së shpejti), *së largu* (erdhën së largu), *së afërmi* (ka për 'ardhun së afërmi) *së voni* (do të kthehet së voni), *së pari, së dyti, së,*

treti, së katërti, së pesti (së parë do më thuesh, kur erdhe këtu, së dyti do të më thuesh, kur fillove nga puna, etj).

3) Kur sajohen prej një parafjale e një mbiemëni të nyjeshëm në rasë rriedhore; si *për së dyti, për së treti, për së katërti* (foli për së dyti, për së katërti), *për së shpejti, për s'afërmi, për së largu* (qëndroi për së largu për së afërmi vjen djall prej Korçe), *për së nalti, për së djathti, për së majti*.

4) Kur sajohen prej dy emënash lidhun me lidhësen *edhe* e me parafjalët *mbë, për*; si *filu e flukë, fund e majë, kambë e krye, lesh e lîn, fije për pë, tundë mbë tundë, trap mbë trap, mal mbë mal, brek mbë brek* (l'arratisem mal mbë mal e brek mbë brek, d.m.th. *kudo*), *ball për ball, derr për derr* (u-hangrën derr për derr u-zunë me fjalë shumë keq).

5) Kur sajohen me një emën qi përsëritet dy herësh, si *palë, palë* (i vë rrobat palë, palë) *copë, copë, copa, cova* (u-bâna copë, copë nga rrobat), *lecka, leckka, floqe, floqe* (bi je bora floqe, floqe = bi je borë me të madhet), *dita, ditës, kamba, kambës, dora, dores*.

6) Kur sajohen me një ndajfolje të përsëritun dy herësh, si *mirë mirë, drejtë, drejtë, fellë, fellë, keq, keq, fort, fort, trashë, trashë, hollë, hollë, bukur, bukur, urtë; urtë, bardhë, bardhë, zi, zi, kuq, kuq, verdhë, verdhë*.

7) Kur sajohen me parafjalët *me, për* edhe me emën e mbiemën të nyjeshëm në rasë kallzore; si *me rendë, me vrull, me shtëptësi, me nder, me frikë me burrëni, me drejtësi, me dredhi, për çudë, për çudân, për çudi, për mrekulli, për turp, për fulliqni, me të vërtetë, me të shpejtë, me të shtrejtë, me të lirë, me t'egër, me t'ashpër, me te butë, me të fortë, me të drejtë, me të shtrejtë* (fol me të drejtë e jo me të shtremtë).

— Orthografija e Lidhëses

Lidhëset janë të thjeshta edhe të përngjituna, si *po, por, kur se, qi, të, ke, me, tue, në, pa, kah, qoftë, ndo* (lidhëse të thjeshta); *porse, kurse, qi të, për të, për me, asqi, përse, sepse* (lidhëse të përngjitura).

Shkruhen si një fjalë e vetëme:

1) Kur sajohen me dy lidhëse të thjeshta, si *kurse, porse, asqi, sa-qi* (e mori fuqin pak, saqi po ecën me kambët e veta), *posa* (Bardhuli u-ngrit, posa u ngrit Gjenci), *ase, ose, nënse, sapo* (u-ngrit sapo leu dielli).

2) Kur sajohen me një parafjalë e lidhëse të thjeshta, *passi, mbassi, sikur, gjersa, derisa, dërsa, mjesa, ndërse*.

3) Kur sajohen me një lidhëse e ndajfolje të thjeshta, si *sesi* (s'kam sesi e bëmë këtë gjë).

- 4) Kur sajohen me dy ndajfolje, si *sikundër*
 5) Kur sajohen me një parafjalë e me një lidhëse, si *sikurse*, *sikurqi*.
 6) Kur sajohen me dy ndajfolje e një lidhëse, si *sikundërse*, *sikundërqi*.

7) Kur sajohen me një parafjalë e me përemnin pyetor të palakueshëm, si *përse* (arhaike), *përse pse*, (fjala *përse* është edhe ndajfolje pyetore edhe lidhëse e kalon nëpër këto adryshime, qi po thomi këtu; e para një herë bân fir parafjala *për* edhe mbetet vetëm përemni pyetor *se si (për) se, se*; pastaj bânë fir shkronjat *ë* dhe *r* edhe mbetet trajta e shkurtueme *pse*: e *mâ* në fund bashkohen të dyja trajtat e shkurtueme *se* edhe *pse* e del trajta tretë *sepse*).

Lidhëset e përngjituna shkruhen si dy, tri fjalë veç e veç:

1) Kur sajohen me dy lidhëse, me folje mejdis tyne, në mënyrë Dëshirore ase Pjesore; si *në qoftë se, në qoftë qi, me qëne se, me qenë qi*.

2) Kur sajohen me dy lidhëse, qi mejdis 'tyne ka bâmë fir një folje; si *në se (në qoftë se), me qi (me qenë qi)*.

3) Kur sajohen me një parafjalë e me një lidhëse të thjeshtë ase të përngjitur, me emën ase përemën mejdis 'tyne; si *nga shkaku se, nga shkaku qi, nga puna se, nga puna qi, me gjithë se, me gjithë qi, në vend qi të, me qëllim qi të*.

4) Kur sajohen me një parafjalë e lidhëse, qi mejdis 'tyne ka bâmë fir një emën; si *nga se, nga qi (nga shkaku se, nga puna qi)*.

5) Kur sajohen me dy lidhëse, qi kanë pas vetiu një folje në mënyrë lidhore; si *qi të, sa të* (sa të shkoish ti atje, unë kam shkuem).

6) Kur sajohen me dy parafjalë e një lidhëse, ase me dy lidhëse pa folje mejdis tyne; si *përpara se të, para se të, deri sa të* (deri sa të shkoish ti atje, unë kam shkuem).

7) Kur sajohen me një ndajfolje e lidhëse, si *atëhere kur, ahëre kur atëbotë kur, atëças kur, sapo qi, posa qi* (Bardhuli erdhi, posa qi erdhi, Mira).

8) Kur sajohen me një parafjalë e një lidhëse, qi kanë mbas vetiu folje në mënyrë pjesore ase emën gjinije asajane, në trajtën e mblemënit të nyjeshëm; si *për me, për të* (përpigem për me fitue bukën e gojës përpigem për të mësue dituni).

— Orthografia e pasthirrmat —

Pasthirrmat janë të thjeshta e të përngjituna, si *o, or, ori, oj, mori, mo!, more, mor, mre, eej, yrra, brë, lele, uf, of, ofsh. ah, uh, vdiq, shkova, ika, mbarova, plaç, u-mbyç, mjerë, vaj* (lidhëse të thjeshta) *lele, lele, lele, uf, uf, of, of. ofsh, ofsh, të lumtë, ruej-na, Zot, e gjec prej Zotit në vend* (plaç në vënd), *zorret* (të dalshin zorret), *t'u-krymbtë*

shpirti, të raftë pika, ha, ha, ha, ha, ha, pa, pa, pa, pa, pa, pu, pù, pu, pu, pu, (pasthirma të përngjituna).

Ke pasthirmat e thjeshta duhet të kemi para sysh, për punë Orthografije, sa do të themi më poshtë:

1) Pasthirmat e thjeshta *o, or, ori, oj, mori, mōj, more, mor, mre*, për të treguem thirje e për të sajuem plotësin thirrues në syntaksët përdoren edhe vetëm, po mund të përdoren edhe me emëna; përveç pasthirrmës *o*, qi përdoret vetëm me emënin; si *mori, moj, more*, (vetëm) *mori grua, moj Verenikë, more djal, o Sulë* (me emën)

2) Pasthirmat *o, ori, oj, mori, moj* përdoren përpara emënash gjinije femënore; si *ori grua, mori vajzë, moj bijë*.

3) Pasthirmat *o, or, more, mor, mre*, përdoren përpara emënash gjinije mashkullore; si *or Bardhyl, mor djal*.

4) Pasthirmat *o*, edhe *mōj*, për të sajuem plotësin thirrues, përdoren edhe prapa emënash; si *o Sulë* edhe *Sul-o moj Liri* edhe *Liri moj*

5) Pasthirma *o*, kur përdoret pas emënit, dahet prej tij me vizë si *Sul-o*, Rrap-o.

6) Plotësi thirrues, qi sajohet me emën ase mbiemën, si qenëka i thjeshtë, si qënka i përngjitun, do të jetë në trajtën e paçjeme të emënit e të mbiemënit; si *o Sulë* e jo *o Sula*, *o i dashun* e jo *o i dashuni*, *o i dashhn at* e jo *o i dashuni at*.

7) Kur është në shumës emëni, qi sajon plotësin thirrues edhe mbaron me zanore, atëhere, për eufoni, vihet në trajtën e çqueme, kur e ka prapa pasthirrmën *o*; si grat *o*.

8) Pasthirmat e përngjituna shkruhen si tri, katër fjalë veç e veç; si *lele, lele, cf, of, uf, uf, ha, ha, ha, ha, ha, ruej-na, Zot, në vënd, të raftë pika*.

9) Pjesat e pasthirrmavet të përngjituna, kur janë po ajo fjalë edhe nuk lidhen, duhen damë me presë; sepse secila nga këto është një fjalë mbë vete e të gjitha së bashku trajtojnë një vark fjalësh të rendituna bashkë, të cilat, sikurse e dijmë, dahan me presë, po të jenë të palidhuna; *ha, ha, ha, ha, ha, pa, pa, pa, pa, pa*.

10) Pasthirmat, si të thjeshta qënëkanë, si të përngjituna, përveç pasthirrmavet *o, or, mori, moj, more, mor, mre*, do të kenë në fund pikën e çudis; si *vdia! Shkova! Lele! Ah! Ah! Of! Of! Uf! Uf! Ruej-na, Zot! Në vend!*

TË FIRUEMIT (të bërë me fir, éllision)

Për punë eufonije më tepër, ndër fjalë bëjnë fir zanoret, qi do të thomi më poshtë:

1) Nyjet e prapëme *a, i, u*, të emënave, kur janë përpape nyjevet të përparme *i dha e*; si *vajza e Merushes, vajz' e Merushes, djali i Bardhytit, djal' i Bardhytit, shoku i Hekuranit, shok' i Hekuranit, vajza e jonë, vajz' e jonë, çuni i jonë, çun' i jonë*.

2) Nyjet e prapëme *a, i, u*, të mbiemënavet, kur janë përpara nyjevet të përparëme *i* edhe *e*; si *e dashmja e Lekës, e dashm' e Lekës, grin-danjos' e shtëpis, i dashuni i Merit, i dashun' i Merit, besniku i shokëvet, besnik' i shkokëvet*.

3) A-ja fillore e përemënavet dhe e mbiemënavet pronorë të vetës së tretë, si *i ti/i* (përemen) *i tij* (mblemën) *e ti/ja, e tij, i saj, i saj, e saja, e saj, i tyni. i tyne*, dhe e përemënit dhe e mbiemënit dëftor *i tillë, e tillë* kur janë mbas nyjeve të përparëme *i* edhe *e*; si *i atille, i tillë, e atillë, e tillë, i atille njeri, i tillë njeri, e atillë vajzë, e tillë vajze*.

4) A-ja filtore e përemënavet vetorë të vetës së tretë, qi janë edhe përemëna dëftorë, mbas parafrjalëvet *jashte, përbri. mes* (emën si parafrjalë), *mejdís* (emën si parafrjalë), *ndërmjet, mbi, përmbi*; si *përbri tij, përbri saj, mes tyne, ndërmjet tyne, mbi të, përmbi të*.

5) Ë-ja fundore e nyjevet të përparëme të edhe së përpara emnash mbiemnash e përemnash, qi fillojnë me zanore; si *djalit të Agronit, djalit t'Agronit, djalit të Afërditës, djalit t'Afërditës, vajzës së Agronit, vajzës s'Agronit, vajzës së Afërditës, vajzës s'Afërditës, djalit të të urtit Gjencit, djalit të t'urtit Gjenc, vajzës së të urtës Afërditë, vajzës së s'urtës Afërditë, të emit, t'emit, të emin, t'emin, së emes, s'emes, të emën, t'emen, së afërmi, s'afërmi*.

6) E-ja fundore e emënavet dhe e mbiemënavet, në rasë kallzore njejës, trajtë dhialektike të çqueme, kur janë përpara nyjes së përparëme *e*; si *plaknë e shtëpis, plakn'e shtëpis, besniknë e shokëvet, besnikn'e shokëvet, të liknë e qytetit, të likn'e qytetit, ditnë e festës, ditn'e festës, dornë e djabathtë, dorn'e djabathtë*.

7) Ë-ja fundore e emënavet dhe e mbiemënavet të çquem oksitonë, toskënisht, n' emënorene dhe në kallzoren e shumësit, kur janë përpara nyjes së përparëme *e*; si *djemtë e Merushes, djemt'e Merushes, të liqtë e qytetit, të liqt' e qytetit, fotografitë e nxanësuet, fotografit' e nxanësuet*.

8. Ë-ja e trajtavet të shkurtueme të përemënavet vetorë, *më, ië*, në rasë dhanore njejës, kur janë përpara trajtavet të shkurtueme të vetës së tretë *i*, rasë dhanore njejës, *e*, rasë kallzore njejës, *u*, rasë dhanore shumë, *i*, rasë kallzore shumë, edhe përpara foljevet, qi fillojnë me zanore; si *m'i dha djalit mësim* (më-i, m'i), *m'u dha djemvet mësim* (më-u, m'u), *m'i thiri djemt* (më-i, m'i), *t'i dha djalit mësim* (të-i, t'i), *t'u dha djemvet mësim* (të-u, t'u), *t'i thëriti djemt* (të-i, t'i), *m'erdhi në shtëpi* (më erdhi), *t'erdhi në shkollë* (të erdhi).

9. Ë-ja e përemënit pyetorë *çë*, qi përdoret në fjalet edhe si ndajfolje pyetore e ndajfolje sasiqe, kur është përpara trajtavet të shkurtueme të përemënit vetor, *më, na, të, ju, i, u* (dhanore njejës e shumë), *e, i*, (kallzore njejës e shumë), edhe përpara emënavet, mblemënavet, foljevet

edhe ndajfoljevet; si *ç'më the ? ç'na the ? ç'të tha ? ç'ju tha ? ç'i the ? ç'u the ? ç'e thirre ? ç'i thirre ?* (ndajfolja pyetore), *ç'the ? ç'kërkon ? ç'njeri qi asht ! ç' vajzë e mirë qi asht ! ç'uranët qi asht* (ndajfolja sasiye) ! Ç' e mirë qi asht !

10) *E-ja* fundore e përemënit lidhuer *që*, toskënisht, kur asht përpara trajtave të shkurtueme të përemënit vetor *i, e* (njejës), *u, i* (shumës) edhe përpara foljevet, qi fillojnë me zanore ; ep-i mësim djalit *q'i* dhe dje (që-i, q'i); thërriti ate *q'e* thirri edhe dje ; ep-u mësim djemvet *q'u* dhe dje; thërriti ata *q'i* thirre edhe dje ; filloi nga puna djali *q'erddhi* nga Korça.

11) *Ë-ja* fundore e parafjalëve *mbë* edhe *në* përpara emërash, qi fillojnë me zanore; si kam dashuni të madhe *mbë Agronin, mb'Agronin; në Elbasan n'Elbasan, në arkë n'arkë*.

12) *Ë-ja* fundore e ndajfoljes së sasisë *më*, toskënisht, përpara nyjevet të përparëme *i* edhe *e* të mbiemënavet të nyjeshëm; si *më i* madhi i djemvet, *m'i* madhi i djemvet; *m'e* madhja e vajzave.

13) *Ë-ja* fundore e ndajfoljes së mohimit *së*, kur asht përpara trajtave të shkurtueme të përemënit vetor *më, na, të, ju, i, e,* (njejës) *u, i,* (shumës) edhe përpara foljevet; si *s'më* vjen për hosh kjo gjâ; *s'na* vjen mirë kështu; s'tafërohet çuni, *s'ju* afrohen djemt, *s'i* thashë gjâ Merushes; Petritin *s'e* kam gjâ; *s'u* pruna gjasendi fëmijvet; *s'i* pruna librat; *s'përtoj, s'lodhem*.

Njipalë në këtë ndajfolje mohimi *së-n* e shkëmbëjnë me *së-n* e butë, me *ze-n*. Sa për mue, këjo gjâ më rri si një denaturim a zvetënim, si një bastardhim i fjalës. Andaj asht mirë t'i bājme bisht këtij shkëmbimi në të shkruem.

Ë-ja fundore nuk bân fir :

1) N'emënore e njejësit t'emnavet të paçquem gjithë femënore, kur janë përpara nyjes së përparëme *e* edhe përpara mbiemënash të pa-nyjeshëm, qi fillojnë me zanore ; si *vajzë e Afërditës, dorë e dhathtë, vajzë indiane*.

2) Ne emënat e paçquem n'emënore dhe në kallzore të shumësit, kur janë përpara emënash dhe mbiemënash, qi fillojnë me zanore ; si *punëtorë arbëreshë, Shqipëtarë Italië*.

3) Ke emënat e mbiemënat e nyjeshëm oksitonë të çquem, n'emënore dhe në kallzore të shumësit, kur janë përpara emënash dhe mbiemënash, qi fillojnë me zanore; si *djemtë Arbëreshë, të liqtë Italianë*.

4) Ke mbiemënat e pakufishëm *i gjithë, i tanë, i tërë*, n'emënore e njejësit dhe të shumësit, kur janë përpara emënash, qi fillojnë me zanore ; *i gjithë, i tanë, i tërë* Arbëri; *e gjithë, e tanë e tërë*, Arbërija, *të gjithë, të tanë. të tërë Arbëreshë*.

Aty ku bân fir-*a-ja* edhe *ë-ja* fundore, sikurse kemi thënë má nalt vihet një vizë kurrizore, si kjo ('), qi thohet apostrofë. Sa për aty, ku

bân fir *a-ja* fillorë, nuk është nevoja më, të përdoret apostrofa; fort e fort, për lehtësi e thjeshtësi orththografije.

— Të Bashkuamit
(Contraction)

Diftongu *ua* i toskënishtes, diftongjet *ue* edhe *uo* të gegënishtes edhe diftongjet *ie*, *ye*, toskënisht e gegënisht, në Shqipëri të Mesëme, mbëlidhen e bashkohen e bâhen *u*, *i* edhe *y* të gjata, që kanë mbas vetlut një *ë* pazane për të treguem se, në vend të kësaj *ë-je*, kanë qënë përpara këtu *a-ja*, *o-ja*, edhe *e-ja*, si punëtuar punëtuër, punëtuor (Buzuku), lakënuer, lakënuër, përziej, përziëj, lyej, lyëj.

Ky farë bashkimi ndër diftongje bâhet, me ndikesën e gegënishtes, edhe në Sulovë, krahinë e Elbasanit përtej Shkumbinit, në Toskëni. Kam ndëgjuem, fjala vjen të thojnë Sulovarët kam kërkuer kam dërguer, në vend që të thojnë kam kërkuar, kam dërguar.

Njazimi

Ëj-a fundore e lidhëses *të*, *ë-ja* e trajtave të shkurtueme të për-emënavet vetorë *më*, *të*, *u-ja* e trajtës së shkurtueme *ju* edhe trajtat e shkurtueme *i*, dhanore njëjës, *u*, dhanore shumës, *i*, kallzore shumës, kur janë përpara trajtave të shkurtueme *e*, kallzore njëjës, edhe *i*, kallzore shumës, zihen e përzihen edhe bâhen një hamur, e njazohen (assimiljohen), si të thom, e bâhen një gjâ me këto; edhe atëhere na dalin trajtat *ta* (të-e, lidhëse e për-emën), *ma* (më-e), *ta* (të-e, për-emën edhe për-emën) *jua* (ju-e), *ia* (i-e, dhanore e kallzore njëjës), *ua* (u-e), *ia* (i-i, dhanore e kallzore në shumës). Këto trajta kështu shkruhen, si kemi thënë edhe më përpara, si një fjalë e vetëme.

Ky njinjizim, që ndodh në gjuhët tonë, ndodh edhe në Greqishten e Vjetër e në Greqishten e Re, e në gramatikët greke, thuhet *krasis* d.m. th. njazim, njinjizim.

Theksat

Sa për punë të theksavet, unë jam në këtë mendje: ndër shkrime të lashta një herë këto, nuk janë dhe që për harxhë, toskënishtja po s't'i ka e s't'i ka fare, ne pastaj nga Gegënia nuk se i kemi me domosdo në të shkruem e nuk se i përdorim të gjithë si një herë, një herë. Po atëhere ç'i do e s'u këllet ujku, kur i thojnë, e i mban, e si fshin nga faqja e gramatikës, kur s'janë për farë pune, kujtoj, e veç për të na penguem në punën e shkrimit? Apo duhet t'i mbajmë edhe ne, ke i kanë popuj të tjerë? Po kjo s'është një arësye, që duhet të na bindi, ta randojmë shkri-

min t'onë me një vark *thumbash* të pambaruem, përveç pikavet përmbi *i* e përmbi *j*, e ku ta dij unë, që s'kanë të mbaruem kurrë! Po mirë, ka për të hofun dikush aty e ka për të thënë: po atëhere si do të bahet puna? Ne kështu do të jemi n'errësinë e s'do të dijmë ku randon e mshon zani ndër fjalë; e ka për t'u-bâmë një *lesh e lin* e babilloni, kur e shef, në punën e së shkruemes! Po t'i lësh të tjerat mbë një anë, do të thotë një tjetër, atëhere s'k'e se si dallon, fjala vjen, foljen *âsht*, me zanore hundake, prej emënit *âsht-i* me zanore të kthjelltë e jo hundake; s'ke se si dan foljen *baj* prej foljes *ba* (mbaj), ndajfoljen e sasis *mâ* prej fjalës *ma* (më-e, përemëna) e të tjera e të tjera si këto. Sa për këtë gjâ, unë mendoj që nuk duhet ta vrasim mëndjen fare; se këtu na e drejton rrugën gjuha, na e drejton rrugën e folmja vetë. Gjuha e ka mësue Shqipëtarin, që kur se leu e mbini, ku duhet të theksojë e ku e do puna, ta randojë e ta mshojë zanin ndër fjalë, pa pasun nevojën e shenjave grammatikore, kujtoj. Fjalët, sidozot, *liri*, *bukuri*, *drejtëni* do të theksohen, në të shqiptuem, prej vetëvetiut, në rrokjen e fundit; ke fjalët *kaladhâ*, frë, krom, gju (gjun-i), dryn zanoret *a*, *e*, *i*, *o*, *u*, *y*, do të shqiptohen, prej vetiut, si nëpër hundë, pa qënë novoja, të ngarkohen me shënjën hundore. Pastaj *âsht* edhe një gjâ, që na jep dorë shumë në këtë mes: të gjitha d.m.th. zanoret, që ndodhen përpara bashkëtingëllores *m* edhe *n*, me ndikësën e këtyne bashkëtingëlloreve, shqiptohen si *nëpër hundë*; si *lâmë-a*, *pëmë-a*, *limë-a*, *shkumbë a*, *thânë-a*, *drén-i*, *bimë-a*, *bunge-a*. Po mirë të gjitha këto, hofën e thotë t'jetri, po ata të huejt si do ta mësojnë gjuhën t'onë, pa ndifmën e shenjave grammatikore? Edhe këjo prapë s'âsht një arsye, që duhet të na shtrëngojë të randojmë grammatikën t'onë kot së koti; se ne gjuhën e kemi për veten t'onë herën e parë e, e në lëvrimin e shtjellimin e saj, s'duhet të na hajë malli për punën e botës; e sidomos, kur, si një popull i vogël që jemi, kanë për të qënë fare të pakë, kujtoj, ata, që t'i vihen mësimit të gjuhës s'onë. Anë së prapëmi të huejt le ta mësojnë theksimin e Orthografin e Shqipes, sikurse mësojnë, me *ostun* e me *osré*, Orthografin e Turqishtes, të Persishtes e t'Arabishtes, që janë *rreshtënë* e *lëkurë* vetëm, ke s'kanë *tul* e s'kanë *zanore*; le ta mësojnë sikurse mësojnë atë *durr* Orthografi të Greqishtes së Vjetër e të Frangjishtes, që âsht çudi, kujtoj, se si e fut njeriu në trut dhe e bân për vetel

Shënjat e Pikësimit :

Pika, pikëpresa, dy pikat, presa, dy vizat, ndënvija, pika e çudis
Ke shënjat e pikësimit duhet të kemi para sysh këto:

1) *Pika* (.) përdoret për të damë periode prej periode e për të barmë një pushim të plotë; si Skënderbeu luftoi, me një trimëni e burrëni të pashoqe, 20 e sa vjetë rrieshtë, kundër Turqis e lla râmë e fitoi emën të math, në historit kombëtare e në historin e botës, si puna e Lekës së

Math, e Jul Cezarit dheë kaqë e kaqë strategëve dhe e ushtarëve të mëdhenj në jetët.

2) *Pikëpresa* (;) përdoret për të damë pjesët e periodës; si Naïmi punoi e rrogoi një jetë të gjithë për të mirën e ndriçimin e Vëndit t'onë; aji vuni gurët themelorë në lëvrimin, në shtjellimin e zbukurimin e gjuhës s'onë; aji na fali një poezi të kandëshme t'ambël si mjalti, qi e shijoi edhe e këndoi Dheu i Arbërit me afsh e me zjarr në zemërë; aji së fundi ndezi horë zëmërat e Shqiptarëve e i futi këta në luftën e jetës, në luftën e liris dhe të pavarsis kombëtare.

Dy pikat (:) Përdoren aty ku kemi për të thanë drejtë për së drejti fjalët t'ona ase fjalët e njëj t'jetri, aty ku kemi për të dëftuem përgjithësisht një gjë e kemi nevojë për një pushim mesatar, një ashtu si ke pikëpresa; si dje u kam dhanë nxanësvet shumë disa porosi e këshilla të bukura: u thashë t'i vihen shkollës e mësimi me gjithë zemërë, të ndrisin mendjen e shpirtin me dritën e ditunis dhe të virtytit e të bahen së fundi të vjejëshëm për vete e shtëpi, për shoqëni e Vënd e Vatërë.

4) *Presë* (,) përdoret:

a) për të damë pjesët omogjene e të palidhuna të njëj fjalije, si Bardhyli, Petriti, Gjenci e Drita janë nxanës të zellshëm. Shkova në pazar e bleva libra, kartë, pendë e ngjyrë. Kësaj jave kam për të shkruem në Tiranë, në Shjak e në Durrës për disa punë të mija;

b) për të damë fjalit e rendituna bashkë e të palidhuna edhe fjalit e rendituna e të lidhuna me lidhëset *a, ase, o, ose, po, por*; si Afërdita ngrihet heret në mengjes, si një ditë, një ditë, lahet shpejt e shpejt, vishet, merr dy kapshata bukë dhe e le vrullin me një herë në shkollë. Nesër do të nisem për Tiranë, ase do të rrij të mbaroj ato punë, qi kam këtu;

c) për të damë fjalit e varëme prej fjalish të para e të varëme, si Bardhuli nuk erdhi dje e parëdje në shkollë, se shkoi në Tiranë, qi të piquet me të vëllanë për disa punë.

Njipalë, tue menduem se fjalit e varëme kryefjalore e kundrinore janë si punë kryefjalësh e kundrinash të fjalivët të para, nga të cilat varren, nuk i dajnë këto me presë një fjalie e para, ke s'dahen me presë edhe kryefjala e kundrina, në fjalit ku ndodhen. Sa për mua, unë jam i mendimit, qi të mos bajmë përjashtim pa nevojë e të mos shpifim ngatërresa të kota në Gramatikët t'onë, po t'i fusim edhe këto dy farë fjalish në trumën e gjithë fjalivët të varëme e t'i dajmë si të tjerat me presë.

ç) Fjalija e varëme ndërmjetësore e dan fjalin e parë mbë dysh, hyn në mest dhe vihet mejdis dy presave; si fjalit i im, qi erdhi dje prej Korçe, u nis sot për Tiranë. Po, kur ndodh nga një herë, qi pjesa e parë e fjalit së parë, prej së cilës varet fjalija e varëme ndërmjetësore, është një fjalë e vetëme, atëhere fjalija ndërmjetësore do të ketë vetëm presën e dytë e atë të parën s'do ta ketë më; si shiu qi ra dje, bëni shumë dame ndër të lashta;

d) ndër perioda të gjata, kur zgjatet fjala e kemi nevojë, prej vetëvetiu, të marrim frymë e të bëmë një si pushim të vogël në shumë vende, jam i mendimit të përdoret presa edhe përpara lidhëses *edhe*; si ndër shkrime të lashta një herë theksat nuk janë edhe aqë për harxhë; toskënishtja po si e dijmë, s't'i ka e s't'i ka fare, ne pastaj nga gegënia nuk se i kemi me domosdo në të shkrueme, *nuk* se i përdorim të gjithë si një herë, një herë;

dh) për të damë prej fjalës plotësin thirrues, si o i dashun at, nuk mundem ta marr përsipër gjithë këtë barrë të randë, qi po më ngarkon;

e) për të damë prej fjalës ndajshimit, si Skënderbeu, heroi i jonë kombëtar, s'ka shok për trimëni, burrëni dhe heroisëm.

Ndajshimi, kur hyn në mes të fjalës, vihet meqë dy presave; si Kostandin Kristoforidhi, shkrimtar i math Elbasanas, ka punuem një jetë të gjithë për lëvrimin e shtjellimin e gjuhës s'onë.

Fjalit e varëme nuk dahan me presë:

a) Kur janë të pashtjellëme, d.m.th. në mënyrë pjesore, me lidhëset *me, për me, për të* edhe *tue*, gegënisht, edhe me lidhësen *duke*, toskënisht; si, po vete në pazar me blemë tesha. Po shkoj në Rusi për me studiue Mjekësi. Po përpqem, me gjithë fuqin t'eme, për të siguruem bukën e gojës. Dasmorët po vijshin tue kënduem e valluem. Sot pashë nxanësit e shkollës Pedagogjike duke shkuar rriesht për ushtrime gjimnastikore.

b) Kur sajohen me emën foluer me parafjalën *për* përpara; si Gjençiqi po mëson natë e po mëson ditë *për të kaluar* rendin. E mora rrugën shumë me të ngutëme *për të mbërrimë* këtu sa më shpejt.

c) Kur janë të pashtjellëme, me lidhësen *pa* përpara; si e kam ndjekun shkollën rregullisht *pa* munguem asnjë herë.

ç) Kur vijnë me një herë mbas foljes së fjalës së parë, si përpqem të mësoj e të bëhem i vjefshëm. Jam kah shkoj, ishjem kah shkojshem.

5) *Dy vizat* (— —) përdorem për të damë prej një fjale një fjali t'jetër, e cila mund të hiqet këndej pa e prishun kuptimin fare; si punova e rrogova si mosnjeri një jetë të gjithë e, e kur erdhi punë *e punës-kështu* që thanë, duket, për *mua-shkova* si qeni në krusht e s'e pashë me syt e mi një ditë të bardhë në pleqënit t'eme.

6) *Ndënvija* (____) përdoret ndën fjale, qi duhet vumë mend më tepër se ç'duhet vumë fjalëve të tjera të fjalës; si të kam shkruem, besa, besën, *tri, katër letëra* e ti s'e vune atë uje në zjarr, të më përgjigjesh e të më bëjsh *dy gisht letërë!*

7) *Pika e çudis* (!) përdoret nga fundi i fjalëve, qi dëftojnë gëzim, hidhërim, pikëllim, zëmërim etj; si, po ku ta dish ti, se sa gëzim qi ka këjo zemër'e ime sot, kur të shof, or bir, këtu pranë meje shëndoshë e mirë e kuq, kuq si molla!

Sa keq qi m'erdhi kur mora vesh, se ke djalin sëmundë! Si mortija

qi s'më hangër, por më la të shof me syt e mi vdekjen e djalit, qi më fiku derën! Si pika qi s'më ra mua të ziut, po ia mbërina kësaj dite, të më marrin fëmija nëpër kambë per turp e fëlliqni! Shko thyej qafën kënde, qen i kromosun e mos t'i shof ma syt e ballit! Tymi, besa, le t'i dali shtëpis s'eme ndashti ma, kur s'u n lothëka bir njeriu, t'i dhambi zëmëra për mua!

Nyjet e përparëme

Ke nyjet e përparëme do të kemi para sysh këto:

1) Mbas emëni ase mblemëni gjiniye mashkullore njëjës edhe shumë në rasë dhanore, qi lidhet me një emën ase mbiemën t'jetër, vjen nyja e përparëme *të*; si djalit të Bardhyllit, djemvet të Bardhyllit, të riut të shtëpis, të rijvet të shtëpis, djalit të të riut Gjenç, djemvet të të riut Gjenç.

2) Mbas emëni ase mbiemëni gjiniye femënore njëjës, në rasë dhanore, qi lidhet me një emën ase mbiemën t'jetër vjen nyja e përparëme *së*; si vajzës së Merushes, s'urtës së shtëpis, vajzës së t'urtit Bardhul.

3) Mbas emëni ase mbiemëni gjiniye femënore shumë, në rasë dhanore, qi lidhet me një emën ase mbiemën t'jetër, vjen nyja e përparëme *të* si vajza vet të Merushes, së rejavet të shtëpis.

4) Mbas emëni ase mbiemëni gjiniye mashkullore e femënore njëjës e shumë, në rasë emënore e kallzore, qi lidhet me një emën ase mbiemën t'jetër, vjen nyja e përparëme *e* edhe rrallë në Toskënishtet, nyja e përparëme *të*, si djalin e Petrit edhe rrallë djalit të Petritit, djalit e të mirit Gjenç edhe djalit të të mirit Gjenç, djemt e Petritit edhe të Petritit, vajzën e Merushes edhe të Merushes, vajzat e Merushes edhe të Merushes.

5) Mbas emëni ase mbiemëni gjiniye mashkullore e femënore shumë, në rasë emënore e kallzore, qi lidhet me një emën ase mbiemën tjetër, vjen nyja e përparëme *e* edhe rrallë, nyja e përparëme *të*, kemi thanë; mirëpo, në qoftë se ky emën ase mbiemën i parë, përveç të dytit, lidhet edhe me një emën ase mbiemën të tretë, atëhere këtu përdoret nyja e përparëme *të*; si djemt e Bardhullit dhe të Petritit, vajzat e Merushes dhe të Mirës.

6) Mbas emëni ase mbiemëni gjiniye femënore njëjës, në rasë dhanore, qi lidhet me një emën ase mbiemën tjetër, përdoret nyja e përparëme *së*, kemi thanë; mirëpo, në qoftë se ky emën ase mbiemën i parë, përveç të dytit, lidhet edhe me një emën ase mbiemën të tretë, atëhere këtu përdoret nyja e përparëme *të*; si vajzës së Merushes dhe të Mirës.

Fjalët e përngjituna

Fjalët e përngjituna duhen shkruem si një fjalë e vetme e jo damë

me vizë mbi pjesët e tyre, sikurse i shkruajnë njëpalë si *sylesh, krye derr, malplak, derëvend, faqebardhë, fatmath* e jo *sy-lesh, krye-derr, mal-plak derë-vend, faqe-bardhë, fat-math*.

2) Rrallë e tek, mejdis dy pjesëvet të fjalës së përngjitun, hyn një, a eufonike; si *gurabardhë, gurazi, gurakuq, dredhalesh, puthador*.

— Orthografia e fjalëve të hueja.

1) Bashkëtingulloret *dh, th, v*, ndër fjalë të hueja (greqishte) bâhen në Shqipet *d, t, b*; si *viuiothiqi*, greqisht, *bibliotekë* shqip, *pedhagogt* greqisht, *pedagog*, shqip.

2) Bashkëtingullorja *g* e greqishtes, kur âsht në shqipet përpara zanorevet *e, i, y*, shkëmbehet me *gje-n*; si *geometri, greqisht, Gjeometri* shqip. *Pedhagogi*, greqisht, *Pedagogji*, shqip, *Gjymmas*, greqisht, *Gjymnas*, shqip.

— Emënat e popujvet

Emënat e popujvet shkruhen me shkronjë të madhe, mirëpo, kur përdoren si mbiemëna, shkruhen me shkronjë të vogëlë; si *Shqipëtar, Greku*, populli *shqipëtar*, populli *grek*.

— Emënat e muejvet, të stinavet dhe të ditëve të javës.

Jam i mendimit që, emënat e muejvet, të stinavet dhe të ditëve të javës të shkruhen me shkronjë të madhe, një ashtu si âsht bâmë zakon e janë shkruem deri mbë sot prej shkrimtarësh të mirë e i shkruajnë edhe popuj të tjerë veç nesh; si *Vjeshtë e Parë, Vjeshtë e Dytë, Dimënuer, Shkurt, Pranëverë, Verë, e Hanë, e Dielë*.

ORTHOGRAPHE DE LA LANGUE ALBANAISE

Résumé:

S. Shuteriqi expose son opinion sur l'orthographe de les toutes catégories grammaticales.

BIBLIOTEKA PUBLIKE
"MARIN BARLETI"
SHKODER

FJALË TË PAMBLEDHUNA

Nga

R R O K Z O J Z I

Arç = një bimë e ultë në mes të pemës dhe barishtës. = daphne

Ashtë-a = pyllë ahash.

Ardhangët-i, e = gjithmonë blerë (sempreverde) sh. lëmoni, pisha marja janë bimë t'ardhangta.

Arrë-a; lëvore (M.M.), gervozhda (Shkodra) = pjesa e përjashtme e drujtë e arrës.

Kaçakë (Mirdita), kapakët (Shkodra) = dy glysat e mbulojës së drujtë t'arrës.

Korruk-u (Shkodra), kikile (Pogradeci) = thelbi i arrës i plotë i pacoptuem.

Rruckë (Tirana), kokrruk (Mirdita) = një kokër arrë e mirë.

Katoç (Tirana), Kokrruk (Mirdita) = një arrë vetun.

Zhigël (Shkodra), zhorbë (Tirana), fyçkë (Korça), fyle (Leskoviku) = një arrë e pathelb mbrendë.

Gungçe (Shkodra), gungse (Tirana) = arra që njanin kapak e ka si t'âjun dhe nuk shkoqet lehtë nga tjetri.

Koç-i (Shkodra), *koçol* (Tirana) = një arrë ma e madhe se shoqet.

Pilë-a (Shkodrë), bëti-ni (Tiranë), vol-i (Dibra), kule (Leskoviku) = tri arra me një të katërt mbi to.

Pilë-treshe (Shkodra), = dy arra me një të tretë sipër.

Pilë-dyshe (Shkodra), vilë (Durrës), xhifë (Tirana) = dy arra një mbi një.

Purâ-ni (Shkodra) = kur rrjeshtohen arrat në tokë për të fillue lodrën, arra ma e madhe e rrjeshtit vihet veç të tjerave e thirret *purani*. Kush vret puranin merr të gjitha arrat e lojës. Duket se ka lidhje me fjalën *purra* të kështjellit.

Ki (me-) = kur lozin fëmija arrash ase edhe ndoj lodër tjetër, *ki/n* kush bje i parë me fillue lodrën.

Buzholla = (Lumë) lëkura e jashtme e pemës.

Bythanë — (Lumë) fillizi i ri i një bime që e lëshon buzë rrajës.

Bun-i = (Dukagjin) stani ku verojnë bagtia ndër bjeshkë verës.

Bunishtë-a = vend ku gjinden shumë bune. Sh. Bunishta e Rragamit të Shalës.

Babune = (Shkodra) masë e vjetër drithi: një enë druri e veçantë për këte shërbim. Katër babune bajnë një koshiq: Një babune xen Kgr. 9.350.

Babush = (Lumë) këngji i lemë para kohet: i ligshhtë, pse delja nuk ka kullosë. E përkundërta e tij *sugjar*.

Bacë = (Kosova) emën përkëdhelës për baben prej babës. Zakonisht *bacë* thirret baba i vertetë, ndërsa *babë* thërretin gjyshin.

Bigë-a = një lloj lulje = *ehinops* (Zagori)

Bigue (me) = me u-dyzue; atje ku bigohet rruga; Biga e Gimaive thirret një mal i Shalës që sosë në majë me dy krena.

Boronica = një bimë e ultë si kaçubatë vogla që ban disa fryte të vogla por shumë të shijshme e t'ambila.

Buç-i = një lloj gjarpni shumë i rrezikshëm: i vogël por i helmatisun (M.M.)

Broç = ngjyrë arangjë (Krasniqe)

Boshtër-a (Mirdita) Fyshter (Puka) Ulzë (Shllaku) = një bimë e rrallë ndër vende të tjera = Forsythia Europea

Bunyajë-a = pyllë bungash; figurative: çka është kjo bungajë? = çka është kjo ngatrrësë.

Barcua (me-u) = me i u-frynue barku. Me u-bâ me barrë: prej fjalës barrë thohet edhe marsë, shtremënim i fjalës *barrcë*.

Barrcë përdoret në formë të përgjithshme; fjalë të veçanta:

me u-hakrrue për thiu;

i ka ra *hakrrizë* thiu: është në kalor; ndihet edhe për njeri: më ka ra *hakrrizë* e nuk po më xen vendi.

Dhija *therpehet*; thohet edhe *përqitet* (Puka); sqapi në kohë të përqitjes ka era *perq*.

Delja *nderzohet*.

Lopa *ethet* (Malci e Madhe), përzehet (Shkodra).

Kali e qeni *ndjeket*.

Shpendet përgjithsisht *shkelen*.

Peshqit *rrahin*.

Bregëz-a, = një zog që jeton bri ujnave dhe i ban foletë ndër brima të hapuna prej tij ndër stome të bregut. *Babil* i thotë Shkod.

Bâl-e = kësolla e pulavet (Melgush)

Bigcë-a = rrfana apo kapuçi, me të cilin kapet kokrra e fikut për pemen.

Bricë-a = guigacë që përdoret për unur: *kuarcite*

Dunicë-a = një lule e vogël që jeton ndër bjeshkë = pflonis fruticoma

Drugëz-a = (Krasniqja), meçik-u (Shkodra) një dru i shkurtër dhe i punuem që vyen me e sjellë indin e pëlurës prej njanës anë në tjetrën e të gjatit.

Dikue (me-) = (kat. e Shkodrës), me shprazë (Shkodra), me kthye (M.M.)

Sh. na *diko* moj grue darkën; na *shpraz* darken; na *kthe* darke.

Dheshkë Jakovë (me-) = me u-lakmue; sh. fort po *i dheshket* mishi vjerrë macës.

Dhi-ja skjap, sqap. cap,

e kuqe kuqe kuqash

e thime thime thimash

lara lare lare larash

e zezë korbeshë korbash

boj kafe vjedllushë vjedllash

e bardhë bardhushë bardhash

pa brina shytë shytan

me brina përpjetë brihelle

me vesh të premë, curë curan

me vâthë vathe

Cull-të = fëmij (Luma)

Carok-u = fëmi

Cucëll = bibron (Kosova)

Cfagë = gnafalium supimum (Çajup); bår magari (Dukagjin) = gnafalium pichleri. Nji lloj bime qi ka gjethët e gjatë bojë ullin dhe me push persiper.

Corkëa = zogu j pulës sa asht i vogël (Mirdita)

Çurë-a = (Kosova), bibë-a (Shkodra), gjel deti (Tirana); *Çurani* dhe *bibani*, për mashkullin.

Fyshnje-ja = (Gashi dhe Krasniqja) = Boshter, (Mirdita), Ulzë (Shllaku) = nji bimë që rrin e ultë dhe perban prozhme të vogla: emni shkencuer: *Forsythia Europea*.

Ferrkuqe = nji bimë ferrce që rritet pranë gardhijeve. Perdoret me thurë gardhijet = *Palurius spina christi*.

Fik-u; shum llojesh: bajun = fiq shum të mirë, zakonisht ata që thahen.

llapadan = fiq me kokërr të zgjatun shum të rritshme

melacak = të bardhë e të zez, bahen puca për çepella

tivaras = si llapadanat, por ma të vogjë

patlixhan = si tivarasit, por të zez (të kuq të mbyllt)

zojet = nji lloj fikut që piqet në tetuer.

shëngjinsa = të bardhë e të zez

Gilzë-a = dy nervat që gjinden nen gjok dhe mbi brryl: gilzat e kambës dhe gilza e krahit

Gjont = (Kosova), kupa (Shkodra), rrotlla e gjunit. Kanga: trashë m' i paske gjont e gjunit-të ka rritë baca me buk grunit. Ndihet ndër malci edhe të *giantë* e gjunit.

Gavej = pjesë të rrotës së qerres: pjesët e perjashtme që lidhen bashkë me bamë rrethin e rrotës.

Gec = kryenaltë, vetmitar që nuk pranon me kenë në shoqni me kedo.
(çerem të Krashiqes.) Sh. pak gec i ka hije gjithkuj me kenë, por filani asht teper gec.

Gallushter-a = shpellllë e vogël.

Gunë-a ase gun-i = petk malcoresh i bamë me zhgun.

Garravaç = jo i drejtë; pemë garravaçe; âsht ba prej jelit garravaç.

Hole = një lloj tjetër shtregulle apo shilarthi: lidhen katër lilar në trë mandej në fund të tyne veket një dyshek i vogël e sherben me fjetë fmija.

Gajtan = kordoni që i veket tirqve ase çakçirve për zbukurim.

spik-u si gajtani, por ma i hellë.

tehri shumë mâ e hollë se spiku dhe shumë ngjyrash.

ilik-u edhe me i hollë se tehrija.

Kukorr-i = vendi ku veket djathi me u-thá nder bune: një trinë mbi kater huj naltë mbi tokë rreth 1.60 dhe e mbululueme përsiper me një strehë dushku. Ndertohet pak jashtë shtëpije.

Kaçorr-i = (Dukagjin) Çarranik (Shkodra) vend i veçantë i ngjitun me shtëpi që shërben për të mbajtur fresk gjellët dhe bylmetin.

Kaptej = dy ballnat e djepit të foshjes; edhe shtrati tu kambët dhe tu kryet ka dy kaptej.

Kopajë-a = Një enë drunit e shtrime që sherben për të qitun tamblin me vû mazë: kemi dy llojesh: katercipshe dhe ovale. (Dukagjini edhe Krazniqja); Malcia e Madhe i thonë: *koritë-a*, por kjo fjalë për ket enë perdoret edhe nder sllavët e aferm.

Kokoqiell = centaurea; kështu e thrrasin në Çajup.

Kaleshe = astragulus augustifolius

Kacafik = një vend i vogël i goditun mi bun ku flen ushtori që ruen vneshtat dhe bostanin (katundet rreth Shkodres)

Kërçapë-a = i thonë edhe *kërçabë-a* = një dru i biguem që pritët terthuer prej një drunit tjetër në formë të trekanadshkë, mbrenda të cilit ndryhet kryet e berrit dhe veçanërisht për thi, mos me derptue gardhijet.

Kaçik-u = lepur i vogël që asht ende pa e mbushë vjeten.

Karm-i; karp-i; rragam-i; kerç-i = shkamb i gjallë i njicopët shumë i madh. Prej këtyne emnave moren emnin edhe disa katunde si: Karma; Rragami etj.

Kep-i; krep-i; shkrep-i = njënji me kuptimin e karpit dhe të rragamit ndoshta të një burimi si karp dhe krep, porse në kuptim të soçem tregojnë shkambij ma të vegjet.

Kershtalla = nervaturat e shkambijve (fibre)

Knatë-a = bucelë (Shkodra), i thonë edhe *bukollë* (M.M.) një enë drunit e punueme për të mbajtur ujë. (Luma)

Kotare = një vend i rrethueme lehtë sa me bujtë bagtla verës nder bjesh-

shkë me karakter provizor, ndersa *vatha* asht ma mirë e rrethuese dhe ka karakter ma permanent: diçka ndermjet mrizit dhe vathës. (Lumë)

Kotare = *jesir*, i thotë Shkodra një lodër fëmijsh që xanë rob njani tjetrin dhe i ndryjnë në një vend të caktuem (Durrës)

Kore-ja = koje (Shkodra).

Karcull-i; kercull-i = bujku i thotë Shkodra (grillo)

Kunupicë-a = një bimë që rritet kaçubë gjatë bregdetit dhe me erë të mirë (Berati) = *Vitex Agnus castus* = *mërinë-a* i thotë Shkodra dhe ndoshta e ka rrajen prej it. *mare*, mbasi del në breg të detit ma teper.

Krahoç-i = strajcë apo çantë librash që varet në krah; fmija thonë kam harrue krahoçin ase edhe krahoshin e libravet në shtëpi. (Malcija e M.)

Krahol-i = jelek, xhamadan (Malc. Madhe)

Koranik-u = një gjellë: tavë me gjak thiut (Malcija e Madhe); = *mis-nik-u* të njajtës ajëll i thotë Mirdita.

Kosh-i = një mbajtse gjanash për t'u ngarkue në kal.

Koshul = si shkalç por shum i madh për të shi drithin.

Koshare = (Luma), *kotec* (Shkodra) gjithnji si koshi i punuem, por shum i madh që shërben për të ruejtë misrin.

Kosharishtë = një vend ku janë shum koshare; p.sh. Katundi Kosharishtë në Lumë, pse aty janë qenë kosharet e kat. Pakishë

Koshiq-i = (Shkoder) masë drithi: 1/4 e hunit: një koshiq baras me 31.50 kgr.

Koshere = shportë e vogël (Dukagjini), krozhë (M.M.) = *kacile* (Mirdita)

Koshu-ni; edhe kashu-ni = i thotë Shkodra një arkës së madhe e cila rrjedh a prej fjalës *kosh* ase prej it. *cassa*.

Krend-i = gembat e rij të një pemës; fillzat njëvjeçarë. Sh. Dhija ja han krendët pemve. (Rragam)

Krrabzë-a = (Krasniqja) = grep-i (Shkodra) me të cilët punojnë gratë fanela dhe çarapë.

Kamel = ngjyrë kamele i thotë Krasniqja ngjyrës së drandofilles (rosa)

Kac = derku sa ushqehet me qumshtë (Sherin), derkuc (Shkodra); derk i thonë mbasi t'i lëshojnë dosat.

Kika = flokët e kalit që në mes të veshëve i derdhen në ball. (Hoti)

Kikza = molla e Adamit (Shkodra), koci i fytyrës — trachea (A. a.)

Karthe = lupolos.

Kacu = kacuk (Shkodra) me ndej kacu = me ndej në kambë përkulë mbi gjuh. sh. E ama kacu e bija kacavar, del e shitet në pazër; ase: e bajsh naten kacuk (të namun në Shkodrë.).

Kalli = fyelli që lëshon bime e grunit me gjith kryë. Kalli thirret tru-

pi i gjithë bimve që lëshojnë një trup të drejtë e të naltë dhe fyell përmbrenda. Kështu kemi: *Kallmi*, bimë e egër që rritet ndër kneta kallami etj.

Kallzi = kryet e grunit, pjesa që përmbledh kokrrat (Shk.) Mirdita i thotë: *ushta*.

Thekë-a ase thek-u = thakë, fijet e holla që lëshon kallzi në majë.

Shqegza = tubat e vogla që i veshen anash kallzit me nga 3-5-7 kokrra grunë. Kur gruni asht i mirë ka mbi 10 *shqegza*, kur asht i dobët ka ma pak.

Byk-u ase blik-u = kashta e grunit ase kallli me kallza pa kokrra dhe i thotë.

Dorza ase dorca = kur korret gruni lidhet dorza-dorza.

Muqë-a = një tubë prej 4-5 dorzash që lehen n'arë në kambë pshtetë njana për tjetren mbi zagna.

Kapë-a = gruni mbasi të korret mbliidhet në mes t'arës kapë.

Leqenik-u = forma ma primitive e pjekjes së bukës: pa kaki dhe pa sterkuje. Ndezet zjarmi mbi një rrasë dhe mbi zjarm veket një rrasë tjetër. Si xehen dy rrasat, hiqet zjarmi dhe qitet brumi në mes të tyne dhe mbulohet rishtas me zjarm. Asaj bukë i thonë *leqenik*, Sh. na qit moj grue një leqenik. (Dukagjini)

Ltinë; ftinë; tinë = ena që sherben me rrahë qumshtin për të nxjerrë gjalpin.

Lapë-a = një gja e shtrime si petë.

Lapetë = gjithnjë kuptimi i lapës, por perdoret ma teper në një gjë të varun: t'asht varë ruba nga xhepi si lapetë.

Lapë-a — gjethi i pemës. Sh. me pi duhan me lapa.

Laper = (emigrantat çam — Durrës) = paravesh (Shkodra).

Lyzhdër = lëngzyzher = zhrrelë = rrmoret e malit (yt morene)

Lpû = pelhura në të cilën qitet djathi me u-kullue. (Curraj)

Lul kryeshtremët = (soldanella) = lule bjeshtë që del fill mbasi bora ta kenë lirue dheun. (Thethi)

Lëpushkë — (Malc. M.) = plish-i (Dukagjini) — Lugu i Plisshit në Theth një bimë me gjeth të zgjatun dhe të veshun me push = *Innula*.

Lulkerdhokël (Dukagjini) *Lulkampulë* (Kragobi) një variante vjollce që gjindet vetun në Shqipni = *viola uliginosa*.

Laxue-oni = qylym i punuem me li që përdorin katundet rreth Shkodre.

Lavë-a = trumë ase tubë ujqish: sh. në pranverë, ujqit siellen në lavë (Mird.)

Lladunq = kring i lemë vonë prandaj i ngushtë, pse bari i ngjomë ka nisë me u-tha (Malcorët e Melgushit) = *sugjar* i thotë Luma.

Matrullë-a = (Zagori) një lule e vogël bjeshtë = *centaurea solaticial*

Mullagë-a = një bimë mjesdhese që e përdorin populli për ta zi e për t' i pi langu në rasë të gripit = *altea*.

- Melcue (me)** = me u-smue; me iu-keqsue varra; sh. m' asht melcue mish i prej gjylpanës (Shnavlash — Durrës); = *me melcue*, në kup-tim të kundert e perdor Shkodra: me u-permirsue a me u-qet-sue varra.
- Mollok-u** = gur të mdhaj; prej mollë gur, d.m.th. në madhsi të një molle.
- Mujak-e** = tokë mbi të cilën flen ujtë pësipër; sh. kjo arë nuk e ban misrin se asht mujake (Zadrima). Shkodra i thotë *vrui në asajë* tokë që vrijon uji në te.
- Misnik** = Tavë me gjak thiu që e bajnë Zadrima dhe Bregu i Bunës.
- Margza** = Pjesët e odës që shërbejnë për ndeje të burrave (Krasniqe) sh. në margzë nuk hyhet me kundra mbathë.
- Mbetal-i** = gropë me borë që i qëndron edhe rrezëve të vapës: borë e përhershme; (Dukagjini) = *vrotombet* i thonë në Tomor.
- Mider-a** = (Duk.) Mither-a (M. M.) i thonë edhe mjetër, bimë që u gjët fort dredhzave: fryti asht i kuq dhe i zbetë; ma fort ja gjët ngjyrës së drandofilles. I shijshem dhe shumë aromatik = *rubus ideaus*.
- Mrinë-a** = (Shk.) shif kunupicë.
- Normë-e** = mblëmën për një gjë të pa aciditet, pa tharm, pa farë (Luma); shembull; bukë norme.
- Norta** = lidhcat e opingave: një gajtan i leshtë i gjatë që i lidhë opingat për këmbë.
- Nore** = një rrotë e madhe e rethume me kova të ngjituna për te dhe që shërben me ngjitë ujin nëlt prej lumi me e përcjellë në vadë.
- Naplungë-a** = një copë pëlhurë katër cipshe ndër skaje nga një terkuzë që shërben për të ngarkue plaçka në shpinë ase me ngarkue foshnje të vogla. (Postripa).
- Ndërkrye** (me u-) = marrakotë = me u-marrë mendsh, përdoret veçan-risht për bagti. sh: dhinë ma ka xanë *bari* dhe asht ndërkrye. Me kuptim të kundert përdoret për kuq: *ndërkrye* = me mar-rë krye, me u-zemrue. sh: m'u-nderkrue kali e nuk ndigjonte me ecë, ose *bante* haru haru = me ngurue me vep-
(ngjajtet)

BIBLIOTEKA PUBLIKE
"MARIN BARILET"
SHKODRA

VREJTJE MBI FJALËT E PAMBLEDHUNA

Nga

A. X H U V A N I

- Ardhangët*, shif *Krist*. f. 8
Ashtë, shif «Bashk.» f. 28
Kokruk, shif «Bashk.» f. 176 te fjala *kakruk*
Pruckë, krhs. rruckulloj te «Bashk.» f. 386
Zhigël, shif «Bashk.» f. 524 dhe *Gazulli* f. 475
Koçol, në Tiranë thuhet edhe *kaqol-i*, n'Elbasan *qokël-i*
Pilë, shif *Krist*, f. 326, «Bashk.» f. 350
Bëti-ni thuhet edhe *buti-ni*, shif *Krist*. f. 33
Ki (me-), krhs. *Gaz*. f. 203
Bun-i, *bunishtë-a*, krhs. *Gaz*. f. 75 e 76
Babune-ja, shif «Bashk.» f. 31
Bacë-a, krhs. «Bashk.» f. 37, *Gaz*. 51, *Krist*. 42
Boronicë-a, shif «Bashk.» f. 48
Boshtër, «Bashk.» f. 48
Bungajë-a, «Bashk.» f. 56
Barcë, (me u-), *Gaz*. f. 56 te fjala *barcë*
Drugëzë-a, *Krisht*. f. 109
Corkë-a, «Bashk.» f. 480
Çurë-a, asht fjalë slavishte, shif. «Bashk.» f. 77
Fyshnje-ja, *Gaz*. f. 141 dhe f. 67 te fjala *hoshtër*
Gilzë-a, «Bashk.» f. 126 te fjala *gilca*
Gavej, *Gaz*. f. 145 te fjala *gavell-i*
Gallushter-a, krhs. «Bashk.» f. 120, *Gaz*. f. 143
Kacu, thuhet edhe me ndenjë *galiç*, krhs. *Krist*. f. 59
Kopajë-a, «Bashk.» f. 201
Kacafik, «Bashk.» f. 187
Kërçapë-a, krhs. *Gaz*. f. 200 te fjala *kërçep-i* dhe *Krist*. f. 154 te fjala *kërçu-ni*
Kaçik-u, krhs. *Gaz*. f. 187
Karm-i, krhs. *Krist*. f. 144
Kërshtalla, krhs. *Gaz*. f. 202 te fjala *kërshtallë-a*
Knatë-a, *Krist*. f. 151, «Bashk.» f. 196
Kotare-ja, krhs. *Gaz*. f. 212
Kaçorr-i, krhs. *Gaz*. f. 212 te fjala *kotorr-i*
Koshare-ja, krhs. «Bashk.» te fjala *koshore-ja*
Koshariqe-ja, *Krist*. f. 164
Koshiq-i, «Bashk.» f. 204
Krendi-, krhs. *Gaz*. f. 214 te fjala *krandë*

Kikë-a, fjalë slave, krhs. Gaz. f. 203

Kikzë-a, krhs. «Bashk.» f. 194

Kacu, Gaz. f. 186

Ilik, «Bashk.» f. 170, është fjalë turqishte

Shqegzë-a, «Bashk.» f. 413 te fjala *shqeksë*

Kapë-a, krhs. Krist, f. 141

Melcue, (me—), thuhet edhe *malcue* (me-), krhs. Krist. f. 219

Mujak-e, krhs. Nr. 2 f. 87 të Buletinit, si edhe Gaz. f. 257 te fjala *mujake*

Normë-a, thuhet edhe *e ndorme*: *buk' e ndorme*

Norta, thuhet edhe: *tortë-a*, *ndortë-a*

Ndërkrye, (me u-) krhs. Krist. f. 271 te fjala *ndërkrehem* dhe Gaz. f. 283 te fjala *ndërkrye*.

Zhrrele, krhs. «Bashk.» f. 525 te fjalët *zhurrak*, *zhuritnë*

REMARQUES SUR LES MOTS NON RECUEILLIS

RÉSUMÉ:

Ces pages publient des mots rares recueillis dans le nord de l'Albanie par Rrok Zojzi et commentés par A. Xhuvani.

BIBLIOTEKA PUBLIKE
"MARIN BARLETI"
SHKODER

AKTIVITETI SHKENCOR I INSTITUTIT

Seksioni i Gjuhësisë dhe i Litrësisë :

— Gjatë muajve nëntor-dhjetor për Fjalorin shqip janë punuar nj' a 1000 e sa fjalë duke u zgjedhur nga rivista e vepra të vjetra shqipe. Për Fjalorin rusisht-shqip janë punuar nj' a 1800 fjalë. Komisionet e terminologjisë gjatë kësaj kohe kanë punuar gjithësejt 122 terma. Për Folklorën, në nëntor të vitit 1949 u-bë një ekspeditë prej dy nëpunësve të Folklorës nëpër disa katunde të Tiranës për të mbledhur material mbi legjendën e Skënderbeut. Ky material u-koplua e u-rregullua. Në këta dy muaj vijoi puna e Antologjisë së Liriksë dhe u-skeduan disa këngë popullore nga tekste të ndryshme.

Seksioni i Shkencave të Natyrës :

— Në muajt nëntor-dhjetor Muzeumi i Shkencave të Natyrës ka punuar me gjithë fuqi për t'i dalë nd'anë sa më mirë planit vjetor. Reparti i Botanikës ka mbarruar skedimin e bimëve të Gramozit dhe ka vijuar punën e determinimit të bimëve të reja. Reparti i Zoologjisë ka vazhduar punën për determinime të ndryshme (insekte, peshq, zoq) dhe për skedimin e faunës shqiptare. Ekspeditat e këtij reparti në zonën e Leshit, të Sarandës e të Butrintit kanë patur për qëllim së parit që të vërejnë shpërndarjen e shpendëve e të kafshëve të egra edhe zonat e banimit të tyre; së dytit që të mund të caktojnë disa vënde të rezervuara për shtimin e natyrshëm të tyre. Reparti i Gjeologjisë, në bashkëpunim me Ministrin e Industrisë, ka bërë një ekspeditë në Bulqarin e Gramshit, për të studiuar afioramentin e

magnetitit, një material shumë i nevojshëm për lëndë refraktare. Gjithashtu ky repart ka studiuar në zonën e Fterës (Kurvelesh) disa shënja betuminoze, për të cilat nuk dihej gjë me siguri, dhe ka bërë raportin përkatës. Në krahinën e Fangut ka studiuar një remb qelqeror të bardhë, i mirë për t'u përdorur si material zbukurimi (mermeri). Në dhjetor është bërë gati një sasi materiali shkencor (insekte dhe shkëmbenjt), që të dërgohen jashtë për t'u-determinuar.

Drejtorija e shërbimit Hidrometeorologjik gjatë muajve nëntor-dhjetor:

1. **Hidrometri:** Me gjithë pengesat e ndeshura prej motit të keq dhe mungesës së mjeteve të përshtatëshme, janë bërë instalime ose riparime hidrometrash, realizime pikash fikse të stacioneve dhe në shumicën e rasteve janë ujrash mbi këta lumënj: Vijosë (Ur' e Mifolit) Shushicë (Mavrovë), Vijosë (Këlcyrë), Vijosë (Petrën), Bencë (afër Tepelenës), Drinos (Ur' e Lunxhërisë), Leshnicë (Çiflig), Kardihiq (Ur' e Kardihiqit), Kalasë (Ur' e Kalasës), Bistricë (Ur' e Kranës), Drisht (mbi lumin e Kishit).

Gjithashtu janë përfunduar nga Seksioni i Botesë, Komitetet e Ekzekutive përkatëse, banesat për vretues hidrometrike në Mallo (afër urës mbi lumin e Matit), në Mbrostar (pranë urës mbi Semanin), dhe në Tepelenë (pranë urës së Leklit mbi Drinos).

11. **Meteorologji:** Janë ngritur e pajisur stacionet meteorologjike të tipit të ri në Vlorë e Gjinokasrër. Është punuar për

ngritjen e afërmë të stacionit meteorologjik të tipit të ri në Shkodër e Kuçovë.

Kanë filluar mësimet e kursit të shpejtë katër muajsh në Tiranë, për përgatitjen e vrejtesve, që do të shpërndahen në stacionet meteorologjike kryesorë të qarqeve.

Sekcioni i Historisë, Sociologjisë dhe Ekonomisë

— Gjatë muajve nëntor-dhjetor në Muzeumin Arkeologjik e Etnografik është punuar për një organizim të brendshëm, për një zgjerim të repartëve dhe për pajisjen e tyre me objekte të reja, të mbledhura gjatë vitit 1949 nëpër krahina të ndryshme të vëndit.

— Biblioteka Kombëtare në tremujorin e fundit, gjatë dy muajvet të parë nuk ka funksionuar, për shkak se janë bërë punime dhe adaptime në ndërtesën dhe në sallat e lexonjësve. Për shkak të këtyre ndërtimeve dhe të ndryshimeve në

organizimin e brendshëm, kati i dytë u la në dispozicion të lexonjësve, ku janë hapur dy saila të mëdha, prej të cilave njena për pionierët. Dy saila të tjera lihen në dispozicion të studjozëve.

Në përdorim të lexonjësve, përveç skedarit alfabetik (mbas auktorit) u-vu edhe skedari analitik (mbas lëndës), i cili ndihmon lexonjësit për gjetjen me të shpejtë të veprës që i duhet.

Gjatë muajit të fundit Biblioteka filloj funksionimin e rregullt duke kryer shërbimin e nevojshëm për gati 2466 lexonjës.

Në këtë tremujor Biblioteka është pasuruar me 785 libra prej të cilave 167 janë dhuruar prej B. S. Të tjerat pjesërisht janë dhuruar nga Demokracitë Popullore dhe janë dërguar nga N. I. SH. Shtypshkronjave; tepërica janë blerë nga ana e Bibliotekës.

Me rastin e 70 vjetorit të datëlindjes së Stalinit u organizua një ekspozitë me të gjitha veprat e Stalinit që dispononte Biblioteka.

BIBLIOTEKA PUBLIKE
"MARIN BARLETI"
SHKODËR

BIBLIOTEKA PUBLIKE
"MARIN BARLETI"
S H K O D E R